

ПРОСОБЈЕТА

ISSN 1331 - 5439

132 / 133

СЕПТЕМБАР 2016

INTERVJU, SVETLANA SLAPŠAK
IZLOŽBA, KAKO НАРОД ЖИВИ, LEKO
JASTREBARSKO, LOGOR
DOSJE: ГОСПИĆ, GLINA
POEZIJA: NEŠIĆ, JOVANOVIĆ

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.prosvjeta.net, www.casopis.prosvjeta.net

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Љиљана Вукашиновић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Кадар из видео рада
Кристине Леко "Како народ живи – извештај о пасивности", 2016.

ШТАМПА: Grafika Helvetica d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је субфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Траг иза нас

Српско културно друштво „Просвјета“ данас више постоји по инерцији претходно усвојених планова, него по властитој културној или било којој другој политици. И не може се рећи да ради битно лошије, уколико му активисти нису дневно ангажовани у актуалним сукобима и подјелама. И то свакако нешто говори о нашој ситуацији. (усталом, мање се зна да и већинска, хрватска пулсира у ритму дознака из државног прорачуна.)

Па ипак, ријеч је о отвореној кризи у вођењу Друштва. Оно је битно, резултат сталног опадања наших снага, одласка старијих и немогућности да се професионално привуку млађи; резултат је непромијењених основних околности нашег рада, неуспјеха нашег друштва да се избори са властитом нетolerанцијом. Слаби и гетоизирани, отворени смо за све бочне ударе и манипулатије. И што је најгоре у овој дијагнози, тешко да се у овим кључним елементима могу очекивати промјене у ближој или даљој будућности. Дакле, морамо сами себе вући за уши да се ишчупамо из блата у које смо загазили. Нема друге технике.

Укрштају се двије раздјелнице унутар „Просвјете“. Генерацијска, која је примарно одговорност младих који се буне, иако су и нездовољство и амбиција легитимни. Проблем је ако се све дешава у културној институцији, у којој су старији образовани и дуже присутни на културној сцени. Што она значи побиједити у таквој ситуацији и таквом односу? Што се ново доноси? Као да си нису сви одговорили на то неизбјежно претходно питање.

Подјела на градске и сеоске средине је од почетка присутна. То се посебно односи на Загреб и све оно што се ради у „Просвјети“ у овој бољој и јачој половици државе Хрватске. И она је примарно одговорност досадашњег руководства које није успјело посредовати резултате рада Друштва из тзв. елитне културе људима на терену. Како то још увијек сви волимо, онако большевички, звати. Ту се, ипак, не може заобићи околност, да је те резултате тешко протегнути до млађих чланова наших фолклорних дружина, ако од „Просвјете“ беже ријетки просвјетни радници, запослени у државним службама, остаци онога што је био наш дио средњег друштвеног слоја и његове улоге.

Поред свега тога стоји чињеница да ово није криза наше културне политике, ми смо већ искористили већи дио наших скромних потенцијала, иако су, понављамо, нездовољство и амбиција легитимни. Ова је криза пресељена, аплицирана са ужег политичког терена на културно друштво. Утолико се она на том терену мора претходно разријешити.

Кризе и њених могућих посљедица морају сви постати свјесни. То је оно повлачење за властите уши. А онда мора превладати политика очувања свих видова и родова у раду СКД „Просвјета“. Да га неуки не прилагођавају својим потребама. Јер озбиљне су ствари у питању; пријети нам да ово што радимо, по многим срединама, остане једини траг иза нас. Да не испадне да смо, слободно бирајући, отпевали и отпlesали у бољу прошлост.

(B.)

Fotografija iz videa izložbe „Kako živi narod - izvještaj o pasivnosti”, MSU, Zagreb, septembar 2016.

предплати

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

04	OD OJKAČE DO TESLE Nenad Jovanović HRONIKA	47	Pošo sam i ja na ples Čedomir Višnjić RAZGOVOR SA VUJOM RELIĆEM
09	ŽENE U FILMU Nenad Jovanović HRONIKA	50	MAMAC ZA SMRT Igor Mrkalj HISTORIJA
10	MANJE JE VIŠE Zoran Daskalović POLITIKA, PARLAMENTARNI IZBORI	53	NIJE SE VIŠE IMALO U KOGA PUCATI Paulina Arbutina FELTON, DOSJE GOSPIĆ
12	STRAH Goran Babić RASPRAVE O NOTORNOM (9)	63	PREZIMENA IZ IMENA PETAR Živko Bjelanović ISTRAŽIVANJE, NAŠA PREZIMENA (15)
14	ŽENE SU NAJPORAŽENIJA STRANA U JUGOSLOVENSKOM RATU Jelena Tešija INTERVJU, SVETLANA SLAPŠAK	64	GOMIRJE – POVIJEST JEDNOG KRAJA Siniša Tatalović KNJIGE
19	O Pjesmama, zaboravu i pamćenju Đorđe Matić ESEJ, DRUŠTVO	67	USMENO U PISMENOM Dušan Ivanić KNJIGE
22	ONAJ TKO ŽELI BITI JAVNI RADNIK, MORA ZNATI KAKO ŽIVI NAROD Nina Ožegović IZLOŽBA, KRISTINA LEKO	70	SEĆANJE, TRAJANJE I PRIČA Mileta Ačimović Ivković KNJIGE
26	PREDSTAVA KOJU VRAG IPAK NIJE ODNIO Igor Ružić KAZALIŠTE, MAJSTOR I MARGARITA	73	RIBINA BABA I ZLOČESTA CVEĆARKA Sanja Šakić KNJIGE
30	GDJE JE NESTALA MUZEALIZACIJA SRPSKE KULTURE Liljana Vukašinović BAŠTINA	75	VELIKA ČETVORKA Čedomir Višnjić KNJIGE
33	MAGIČNI REALIZAM Marko Miljanović SLIKARSTVO, STANOJE JOVANOVIĆ	77	CRTICA Izabrao Čedomir Višnjić
36	VIŠE OD OČEKIVANOG, MANJE OD ŽELJENOG Mladen Vesković IZDAVAŠTVO	78	BALADA O STOPALIMA I SMEHU Natalija Jovanović POEZIJA
40	JEZIK JE VASELJENA Đorđe Nešić POEZIJA	82	SAT Mladen Blažević PROZA
44	DVIJE RUŽE ZA DVIJE CRTICE Željko Kresojević JASTREBARSKO – DJEĆI LOGOR	86	PANOPTIKUM Goran Borković KULTURA
		88	ALEKSANDAR VUCELIĆ Čedomir Višnjić IN MEMORIAM

OD OJKAČE DO TESLE

Nenad Jovanović

FESTIVAL OJKAČE – Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, pododbor Petrinja, organizirao je prvog junskeg vikenda 2. Festival ojkače čiji je cilj očuvanje najstarije oblike pjevanja naroda Banije i Korduna te poticanje mladih pjevača za uključenje u proces oživljavanja i njegovanja izvornog narodnog pjevanja.

Festival je rezultat terenskih istraživanja o tradiciji ojkače koja se vjekovima pjeva na prostorima nekadašnje Vojne krajine i Dalmacije, ali i na područjima odakle su se Srbi doselili na ove prostore.

U takmičarskom dijelu nastupalo je deset izvornih pjevačkih grupa, dok ih je osam bilo u revijalnom programu u kojem su igre iz Srbije odigrali članovi ogulinskog pododbora SKD „Prosvjeta“. Po odluci stručnog žirija, najbolje su bile muške pjevačke grupe iz Dvora, Vrginmosta i Petrinje.

KAD SRBIN ZAKUVA – SKD „Prosvjeta“, pododbor Kneževi Vinogradi, organizirao je 11. juna 2016. godine u Domu kulture Kneževi Vinogradi izložbu kolača uz postavku „Stara suloška kuhinja“. Postavka je prikazala izgled nekadašnje seljačke kuhinje. Izloženi su stari tanjuri, namještaj i pribor za jelo, a posjetiocu su mogli probati i više 50 raznih vrsta kolača i torti koje je ocjenjivao stručni žiri.

SLAVA U VOĆINU – Druga junska nedjelja svečano je obilježena u redovima srpske zajednice u zapadnoslavonskoj općini Voćin. Crkveni praznik Nedjelja bogosnog otaca slava je Pakračko-slavonske eparhije i Vijeće srpske nacionalne manjine općine Voćin. Tom prigodom održana je tradicionalna smotra folklora koju su organizirali tamošnji pododbor SKD „Prosvjeta“ i Vijeće srpske nacionalne manjine. Osim domaćina, na smotri su učestvovali i pododbori „Prosvjete“ iz Krnjaka, Zagreba, Hrvatske Kostajnice i Virovitice, SKUD ‘Branko Radičević’ iz Dalja, gosti iz Republike Srpske KUD „Petar Kočić“ iz Nove Topole.

FOLKLOR U DARDI – U okviru manifestacije *Dani opštine Darda* održana je jubilarna 10. Međunarodna smotra folklora nacionalnih manjina na kojoj je nastupilo 12 KUD-ova. Nakon defilea kroz mjesto uslijedio je program koji je ove godine pratila stručna komisija sa zadatkom da domaćinima i učesnicima uputi preporuke kako unaprijediti organizaciju i nastupe.

DJECA U VELIKOJ BRŠLJANICI – U Velikoj Bršljanici, u organizaciji pododbora SKD „Prosvjeta“, u Garešnici je održana sedma po redu *Smotra dječjeg kulturnog stvaralaštva*. Oko 300 djece pokazalo je svoja umijeće u folkloru, kao i u starim, već zaboravljenim igrama poput graničara, nošenja jajeta u žlici, skakanja u vreći i koturanja obruča. Uz brojne pododbore „Prosvjete“ nastupila su i dva hrvatska KUD-a, ansambl mađarske, češke i ukrajinske manjine, kao i dugogodišnji prijatelji, KUD „Mladost“ iz Međeđa u BiH.

DAN KRNJAKA – Povodom dana općine Krnjak u čast obilježavanja njenog 135-godišnjeg postojanja ove je godine prvi put organizirana i smotra folklora. Osim domaćeg pododbora „Prosvjete“, nastupili su i podobori iz Zagreba, Viškova i Voćina, HKUD „Sv. Ante – Herceg Bosna“ iz Tušilovića i KUD „Tono Hrovat“ iz Velike Kladuše, kao i članovi dramske sekcije tamošnje osnovne škole „Katarina Zrinski“. Domačin, načelnik općine i aktivist „Prosvjete“ Dejan Mihajlović izrazio je zadovoljstvo odazivom i uspjehom smotre, najavivši da će postati tradicionalna, kao i neki drugi kulturni događaji vezani uz srpsku zajednicu.

VIDOVĐAN U JASENKU – U organizaciji pododbora Jasenak – Drežnica organizirana je 19. po redu tradicionalna *Vidovdanska proslava* na kojoj su uz domaćina nastupili podobori iz Ogulina i Rijeke. Uz predstavnike „Prosvjete“, Ogulina i Karlovačke županije Vidovdan je proslavilo i stotinjak uzvanika koji su se nakon programa zabavili uz živu muziku.

„KALDRMA NA ASFALTU“ – Izložba karikatura Borivoja Dovnikovića Borda „Kaldrma na asfaltu“, otvorena 5. jula u zagrebačkoj Galeriji ULUPUH, prikazuje samo dio bogatog opusa nastalog od početka 50-ih godina do danas. Zagrebačka publika mogla je vidjeti više od sto karikatura, uglavnom nastalih nakon 1990. i uvjeriti se u Bordinu umješnost

stvaranja portretističke karikature, prije svega kolega i suradnika. „U svojim karikaturama Bordo se borio protiv diskriminacije i svih nepravilnosti u društvu“, rečeno je na otvorenju.

PETROVDAN U DUBRAVAMA... – U Donjim Dubravama, kod Ogulina, povodom crkvenog praznika Petrovdana održana je već tradicionalna manifestacija na kojoj su nastupili podobori SKD „Prosvjeta“ iz Ogulina, Vrginmosta i Bijelog Brda, kao i KUD „Tounjčića“ iz Tounja.

... I SLATINI – Petrovdan u Slatini obilježen je liturgijom nakon koje je izведен kulturno-umjetnički program uz nastup pjevačke sekcije podobora „Zapadna Slavonija“ iz Pakraca i VIS Đurđevak iz Bobote. Povodom ovog crkvenog praznika upriličen je i nogometni turnir na kojem je nastupilo osam ekipa iz šireg rejona Slatine.

OD SLOVAČKE DO CRNE GORE – Članovi folklornih ansambala koji djeluju u okviru podobora „Prosvjete“ proteklo su ljetu zabilježili nekoliko gostovanja na međunarodnim festivalima. Članovi KUD „Branislav Nušić“ iz Borova od 7. do 11. jula učestvovali su na *Međunarodnom festivalu folklora* u slovačkom gradu Kežmaroku, poznatom turističkom mjestu u podnožju

Tatri. Taj festival osim folklornih grupa okuplja i zanatlige, glumce, izvođače klasične i moderne muzike. Pododbora iz Garešnice učestvovao je od 10. do 14. avgusta na 2. *Montenegro folk festu* u Sutomoru i Budvi. zajedno s njima domaćoj publici i turistima predstavili su se i folkloriši iz Crne Gore, Srbije, Rumunjske i Bugarske.

ĐEĐOVA KOSIDBA – Ovogodišnja, 15. po redu manifestacija „*Đeđova kosidba*”, koja je 23. jula održana u Vrginmostu, za razliku od ranijih imala je prije svega revijalni karakter. „Umjesto takmičarskog sadržaja, odlučili smo se vratiti tradicionalnim običajima za vrijeme kosidbe kad se sve radilo ručno”, rekla je Senka Crevar, predsjednica tamošnjeg podobdora.

Među koscima je bila i Nevenka Mraković iz Moravica, kao jedina košarica koja je svoju košnju popratila i pjesmom, što je publika znala cijeniti, a nakon prikazivanja običaja, održan je i program uz učešće podobdora iz Vojnića, Vrginmosta, udruženja Ruralni razvoj iz Bosanskog Petrovca i KUD „Vreteno“ iz Rijeke.

KORDUNAŠKA LIKOVNA KOLONIJA – Podobori „Prosvjete“ u Karlovcu i Krnjaku zajednički su organizirali slikarsku koloniju na kojoj je učestvovalo jedanaest umjetnika – akademskih slikara, likovnih pedagoga i slikara amatera iz Zagreba, Karlovca i Velike Kladuše koji su ostavili 22 rada. Najmlađi učesnik bio je desetogodišnji Đorđe Bunić iz Krnjaka. Prvog dana slikalo se po karlovačkim parkovima i uz Koranu, a drugog u Krnjaku, pri čemu je umjetnike nakon slikanja čekalo i pravo kordunaško prelo.

JUBILARNA LJETNA ŠKOLA – Ove godine obilježena je 20-godišnjica rada *Ljetne škole srpskog jezika i kulture „Sava Mrkalj“*. Generacije srpskih učenika osnovnih škola imale su priliku da na moru, prvo u Peroju, onda na Ugljanu i potom na Viru, spoje užitke proširivanja znanja srpskog jezika i kulture srpskog naroda s kupanjem i druženjem s vršnjacima.

Ljetna škola plod je suradnje „Prosvjete“, Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH i VSNM Grada Zagreba. Ove godine program je pohađalo 140 djece iz cijele Hrvatske u dvije sedmodnevne smjene. Onjima se brinulo više učitelja na čelu s voditeljicom Majom Matić.

Značenje ovog jubileja potvrdio je gradonačelnik Zagreba Milan Bandić koji je posjetio učenike na Viru gdje su ga, osim učenika i učitelja, dočekali i rukovodioći „Prosvjete“.

Početkom septembra 17 učenika polaznika ovogodišnje Ljetne škole, dio učitelja i rukovodstvo „Prosvjete“ bili su kod predsjednice Kolinde Grabar Kitarović. Tom se prilikom razgovaralo o važnosti očuvanja nacionalnog identiteta kroz jezik, pismo i običaje. Polaznici su upoznali predsjednicu sa svojim radom i aktivnostima tokom sedmodnevog boravka u školi. Predsjednica je najavila i mogućnost da bude pokrovitelj ljetne škole 2017. godine.

„SUSRETI NA BANIJI“ – Ova najmasovnija i najznačajnija smotra srpskog stvaralaštva na Baniji, zahvaljujući upornosti i marljivosti maglogradačkog podobdora na čelu s Milicom Sanković, doživjela je krajem jula i svoje 14. izdanje. Prvog dana održano je književno veče na kojem je svoja sočinjenja čitalo šestoro pisaca i pjesnika iz podobdora u Osijeku, Borovu i Sisku. Drugoga dana, uz folklorni program, održana je i likovna kolonija s desetoro učesnika iz Zagreba i Karlovca. U trosatnom nastupu, uz konferansu Duška Gruborovića, nastupilo je 13 podobdora „Prosvjete“ iz svih krajeve Hrvatske – iz Malog Graca, Rijeke, Vojnića, Vrginmosta, Garešnice, Ogulina, Petrinje, Virovitice, Okučana, Dvora, Udbine, Viškova, Siska, kao i dva KUD-a iz Srbije – „Arsenije Teodorović“ iz Perleza i KUD „Kolo“ iz Melenaca, blizu Zrenjanina.

U svom govoru prije programa predsjednik „Prosvjete“ Siniša Ljubojević Mali Gradac je nazvao malim selom velikog srca i široke duše, dok je zamjenik sisačko-moslavačkog župana Boro Rkman nglasio značenje „susreta“ za očuvanje kulturnog i nacionalnog identiteta, dajući ovom selu epitet „kulturne republike“.

SV. ILIJA U KAŠIĆU – U organizaciji udruženja „Ravni Kotari“ i SKD „Prosvjeta“ obilježen je Sv. Ilija u Kašiću. Nakon večernje, na-

stupili su folkloraši pododbora SKD „Prosvjeta“ Mali Gradac i Ogulin zajedničkom izvedbom srpskih igara iz Bukovice, Banije, Šumadije, Leskovca i Pčinje.

„LESKOVAČKI VOZ“ U ISTRI – U Puli, Umagu i Rovinju od 16. do 18. avgusta, u organizaciji Zajednice Srba u Istri i umaškog pododbora „Prosvjete“, održani su osmi po redu *Dani srpske kulture u Istri*, uz partnerstvo grada Leskovca koji se predstavio umjetničkom i gastronomskom ponudom. Trodnevna manifestacija počela je otvaranjem izložbe umjetnika iz Leskovca, a onda i nastupom trubača i muzičara po gradu. Posebno je živo bilo u Umagu, gdje su trubači svirali vozeći se turističkim vlakom po umaškoj rivijeri na oduševljenje brojnih turista.

ZALAZAK S ARSENOM – Ovogodišnja, četvrta po redu multimedija manifestacija „*Kistanjski zalasci sunca*“, održana 17. avgusta, bila je posvećena velikom umjetniku Arsenu Dediću. U okviru manifestacije prikazan je film „Moj zanat“, beogradskog scenarista i režisera Mladena Matičevića, o životu i radu velikog umjetnika.

LIPOVLIJANSKI SUSRETI – Najveća smotra stvaralaštva nacionalnih manjina otvorena je 27. avgusta u Lipovljanim. U okviru smotre održan je okrugli stol o ulozi i položaju nacionalnih manjina u demokratskim društвima u uslovima izbjegličke krize.

Predsjednik Savjeta za nacionalne manjine RH Aleksandar Tolnauer tom je prilikom upozorio da je migrantska kriza, iako se možda tako ne čini, jako bitna i za Hrvatsku. „Prosvjetu“ je na ovogodišnjim susretima zastupao pododbor iz Bijelog Brda, koji je uz folkloro-pjevački nastup, srpsku zajednicu predstavio i u gastronomskoj ponudi Srba iz istočne Slavonije.

VIROVITICA... – Na osmoj po redu *Smotri folklora nacionalnih manjina Virovitičko-podravske županije*, održanoj 27. avgusta u Virovitici, osim domaćeg pododbora SKD „Prosvjeta“ koji je i organizirao manifestaciju, nastupili su i Demokratska zajednica Mađara Novi Gradac i pododbori „Prosvjete“ iz Garešnice, Vojnića i Petrinje.

... I MARKUŠICA – Povodom dana općine Markušica tamošnji pododbor je 28. avgusta organizirao folkloro veče u Domu kulture. Osim domaćina, nastupili su KUD „Nada“ iz Gaboša, pododbor iz Ostrova.

NADEŽDA U OBJEKTIVU – U studiju Moderne galerije „Josip Račić“ 8. septembra otvorena je izložba kopija umjetničkih fotografija „*S obje strane objektiva*“ koje je snimila proslavlјena slikarica Nadežda Petrović. Izložba, čije su autorice upravnica Spomen-zbirke Pavle Beljanski Jasna Jovanov i kustosica Jasmina Jakšić Subić, sadrži fotografije iz muzejskog i porodičnog vlasništva nastale od 1901. do 1913., uz dvije originalne slike Nadežde Petrović iz kolekcije Pavla Beljanskog, ulja „Andža“ iz 1906. i „Ksenija Atanasijević“ iz 1912.

MILOŠ POPOVIĆ – Članovi „Prosvjete“ i ljubitelji slikanja s tujom su primili vijest o smrti akademskog slikara i pedagoga Miloša Popovića koji je nakon kratke i teške bolesti umro 6. septembra u Zagrebu. Miloš Popović godinama je bio profesor likovnog odgoja. Za svoj stručni, školski i pedagoški rad dobio je niz nagrada. Među ostalima, dobio je i nagradu *Sava Mrkalj* koju SKD „Prosvjeta“ dodjeljuje pojedincima za iznimani doprinos razvoju i čuvanju srpske kulture u Hrvatskoj. Profesor Popović je sedamnaest godina bio okosnica likovnih aktivnosti zagrebačkog pododbora „Prosvjete“, od vođenja likovne sekcije i organizacija izložbi u zagrebačkom pododboru do učešća u likovnim kolonijama koje je „Prosvjeta“ godinama organizirala širom Hrvatske. „Miloš Popović oduvijek je bio jedan od nas i dobro duh“ ‐Prosvjete“, rečeno je na komemoraciji u prostorijama SKD „Prosvjeta“ u Preradovićevu. Od Miloša se u ime „Prosvjete“, ali i kao prijatelj oprostio Čedomir Višnjić, dok su u ime njegovih bivših kolega govorili prof. Radojko Orlić i prof. Jagoda Đukić.

VASELJENSKI PATRIJARH – Uoči parlamentarnih izbora, 9. i 10. septembra u prvu je posjetu Hrvatskoj došao vaseljenski patrijarh Vartolomej. Osim s domaćinima, predstavnicima SPC u Hrvatskoj, srećo se i s hrvatskim državnim vrhom te predstvincima drugih religija.

Nakon dolaska i dočeka u kapeli Sv. Save, gdje su on i njegov domaćin mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije razmijenili pozdravne poruke, patrijarh Vartolomej je u Srpskoj pravoslavnoj općoj gimnaziji otvorio simpozij o novomučenicima i holokaustu.

Tokom boravka u Zagrebu susreo se s tehničkim premijerom Tihomirovićem i šefom diplomacije Mirom Kovačem, kao i s nadbiskupom zagrebačkim kardinalom Josipom Bozanićem.

Drugog dana posjete patrijarh je u manastiru u Jasenovcu zajedno s patrijarhom SPC-a Irinejem, te uz sasluženje velikog broja vladika iz više evropskih zemalja, služio liturgiju povodom crkvenog praznika

Jasenovačkih novomučenika, obilježivši tako 75. godišnjicu njihovog stradanja. Nakon liturgije služio je pomen na jednoj od humki gdje počivaju kosti žrtava. Svoj boravak završio je osveštanjem obnovljenog krila vladičanskog dvora u Pakracu i susretom s predsjednikom Kolindom Grabar Kitarović.

TESLINDAN U HRVATSKOJ – Brojnim skupovima i događajima po Hrvatskoj i regionu obilježena je 160-godišnjica rođenja Nikole Tesle. Što se Hrvatske tiče, ona je nažalost protekla bez učešća i doprinosu državnih vlasti, pa je manje-više sve ostalo na civilnom sektoru i lokalnim strukturama.

Nekoliko stotina ljudi posjetilo je Smiljan i tamošnji memorijalni centar, a slavni naučnik je u Plaškom dobio svoju spomen ploču i hot spot. Zbijanje u Plaškom organizirali su udruga „Slobodna škola“ i općinski Savjet za projektne i druge aktivnosti u razvoju zajednice. Odaziv je bio iznad očekivanja, a program su izveli članovi ogulinskog pododbora „Prosvjete“ i učenici tamošnje osnovne škole.

Udruga „Nikola Tesla – Genij za budućnost“, u okviru manifestacije „Tesla i prijatelji“, upriličila je u Zagrebu niz prigodnih događanja, uključujući i polaganje vijenca pred Teslin spomenik u centru grada, čemu je prisustvovao i gradonačelnik Milan Bandić.

Udruženje „Nikola Tesla - Astralni Genij“ imalo je 9. jula u krugu bivše vojne bolnice u centru Zagreba završnu ovogodišnju manifestaciju na kojoj su akademski kipar Pero Jelisić i književnik Branislav Glumac otkrili instalacije povodom već tradicionalnih okupljanja i obilježavanja Teslinih rođendana. Publike je slušala i kompozicije kletzmer muzike kompozitora iz Izraela Daniela Galaya koji će na libreto turškog književnika Tarika Ginersela komponirati operu čija se premjera očekuje 2017. godine.

OD SKUPŠTINE DO SKUPŠTINE – Kraj avgusta i početak septembra obilježile su dvije neuspjene skupštine „Prosvjete“ koje su inicirali predsjednik i potpredsjednici Društva s dnevnim redom opoziva članova Glavnog odbora, Nadzornog odbora, Suda časti i Komisije za statut. Prva sjednica 20. avgusta protekla je bez kvoruma, jer je natpolovična većina bila na konzultativnom sastanku gdje je zaključeno da se mora omogućiti rad organa Društva, prije svega Glavnog odbora i da se konačno konstituira Nadzorni odbor. Istoga dana sazvana je nova sjednica na kojoj su se pojavili skoro svi delegati, ali je odvijanje zapelo i prije određivanja dnevnog reda. Zbog svađe da li se o njemu mora odlučivati javno ili tajno. Osim toga, po mišljenju Odjela za registraciju udruga Gradskog ureda za opću upravu u Zagrebu, sjednica je sazvana protutatarno, jer nije prošlo najmanje 15 dana između dvije sjednice, već samo 13, tako da su se delegati nakon trosatne rasprave razišli kućama.

ŽENE U FILMU

U organizaciji zagrebačkog pododbora "Prosvjete" i VSNM grada Zagreba posljednje septembarske večeri u zagrebačkom kinu "Grič" održana je tribina "Od partizanke do domaćice: slika žene u jugoslovenskom filmu".

Marijana Stojčić iz Saveza antifašista Srbije, uz moderaciju novinarke Mime Simić govorila je o korelaciji slike žene u jugoslovenskom filmu do kraja 60-tih godina prošlog vijeka sa emancipatorskim politikama socijalističke Jugoslavije.

– Slika žene korespondirala je s društvenim kontekstom i promjenama koje su se dešavale do kraja 60-ih. Na nivou realnosti imamo neverovatan emancipatorski zalet, kako u institucionalnom smislu i zakonskim okvirima do podizanja nivoa obrazovanja i ukupne emancipacije žene, rekla je Marijana, ističući kako je uloga žena bila prikazana i kroz pojedinke i kroz ženski kolektiv.

– Do početka 50-ih godina imamo sliku žene koja se emancipuje kroz borbu, a zatim kroz rad, Od 50-ih godina slika radnice, odnosno žene koje se emancipuje kroz svoj odnos prema radu, polagano biva zamenjena slikom domaćice, rekla je i navela da je uzrok tome javljanje konzumerističkog, potrošačkog mentaliteta.

Pokazatelj promjena u društvu bilo je i (samo)ukidanje Antifašističkog fronta žena (AFŽ), provedeno 1953. koji je od osnivanja 1942. predstavljao platformu za okupljanje žena u cilju ostvarenja njihovih prava. AFŽ se bavio otklanjanjem posljedica rata, poticanjem odgoja i obrazovanja, izgradnjom novih stambenih objekata, kulturnom radu ...

U socijalističkoj Jugoslaviji snimljeno je oko 900 filmova, s tim da je istraživanje bilo usmjereni na sliku žene u filmovima do kraja 60-ih, rekla je Marijana, ističući da su i istraživanje i tribine koje su do sada održane u Beogradu i Kruševcu dio projekta "Antifašistički bioskop".

Nenad Jovanović

REZIME JOŠ JEDNIH PARLAMENTARNIH IZBORA

MANJE JE VIŠE

PIŠE: Zoran Daskalović

**Kad i nominalno najjača stranka
ljevice vozi u rikverc, utrkujući se
s desnicom u dokazivanju tko je
od njih bolji čuvar nacionalnog
ognjišta, onda birači okrenuti
svijetu i budućnosti i na izborni
dan ostaju doma i gledaju
svoja posla**

Što više vrijeme prolazi od izvanrednih parlamentarnih izbora Andrej Plenković je sve uvjerljiviji izborni pobjednik, a Zoran Milanović još veći njihov gubitnik. Plenkoviću se smiješi stvaranje impozantne parlamentarne većine o kojoj je prije manje od godinu dana uzalud sanjao njegov prethodnik na čelu HDZ-a Tomislav Karamarko, a Milanovićevu političku glavu već su počeli po ulici kotrljati i njegovi dojučerašnji bliski stranački suradnici. Istovremeno, Božo Petrov i dalje glumi ključnog igrača u sastavljanju parlamentarne većine i buduće vlade, iako je u samo desetak mjeseci izgubio najviše birača, dvadesetak tisuća više i od tragičnog izbornog gubitnika Milanovića, a i postizborno slaganje kockica ne ide mu na ruku, ne samo zbog toga što sa svojih 13 saborskih mandata ne može HDZ-u osigurati parlamentarnu većinu, nego i zato što ga Plenković za razliku od Karamarka u krajnjem slučaju može i premostiti uz pomoć bivših partnera iz HSS-a te narodnjačkog dijela HNS-a kojemu je dojadio liberalno demokratsko odijelo koje su navukli dok im je stranačka šefica bila Vesna Pusić. Živi zid je pak zabavljen samim sobom, a sve je očitije i da će u parlament ući rastavljen na puzzle od kojih se netom prije izbora sastavio, pa će i iz njega biti moguće izvući pokoji kamenčić i pridodati ga Plenkovićevoj parlamentarnoj većini.

Koplje u trnju

U odnosu na lanske parlamentarne izbore najveća se promjena dogodila u odazivu birača: oko 300 tisuća njih odlučilo je ostati kod kuće i time su presudno utjecali na izborni rezultat. Osampostotni pad izla-

znosti najviše je naštetio SDP-u i Mostu, a koristio HDZ-u i Živom zidu. SDP i Most su u svih deset izbornih jedinica izgubili značajan broj birača u odnosu na lanske izbore, HDZ ih je u osam izgubio, a u dvije ponešto dobio, dok je Živom zidu u svih deset izbornih jedinica broj birača rastao za tisuću do četiri tisuće. SDP je izgubio više od 100 tisuća birača i dva zastupnička mandata, Most oko 120 tisuća birača i šest mandata, HDZ je pak izgubio oko 50 tisuća birača, ali je dobio tri nova mandata, dok je Živi zid s 20-ak tisuća dodatnih birača Sinčićevom zastupničkom mandatu dodao još sedam novih.

Formalni pobjednik izvanrednih izbora je Živi zid, ali stvarni je njihov pobjednik HDZ jer je uz gubitak 50-tak tisuća glasova ostvario značajnu prednost u broju mandata pred svojim konkurentima iz SDP-a. Sa sedam mandata više od SDP-ove koalicije (pet na domaćem terenu plus dva iz dijaspora) HDZ je stekao odlučujuću prednost kojom je uništio postizborne koalicijske kapacitete konkurentima za osvajanje vlasti, pa Milanoviću nije preostalo drugo doli baciti kopljje u trnje odmah nakon objave izbornih rezultata. I osam osvojenih mandata Živog zida zapravo su koristili HDZ-u jer ih je preoteo ponajprije Mostu, a ponešto i SDP-u, čime je Mostu smanjio ucjenjivačke kapacitete, a SDP izbacio iz postizborne igre.

Dojam da je Plenkovićev HDZ okretanjem leđa Karamarkovoj konzervativnoj revoluciji i zaokretom prema centrističkim biračima izboro trijumfirao tek je djelomično točan: taj mu je manevar u osam izbornih jedinica donio značajan gubitak glasova (od 4000 do 11.000), ali nije kažnen i gubitkom saborskih mandata, a samo mu je u prvoj (2000) i osmoj (3000) izbornoj jedinici priskrblio više glasova od Karamarkova HDZ-a. No upravo su ti mali pomaci u prvoj zagrebačkoj i osmoj riječko-istarskoj jedinici Plenkoviću osigurali prednost pred Milanovićem jer su mu donijeli po jedan mandat više u odnosu na lanske izbore, a SDP je u osmoj jedinici ostao kraći za jedan mandat, dok je u prvoj zagrebačkoj jedinici zadržao isti broj mandata. SDP je upravo u osmoj (17.000) i prvoj (14.000) izbornoj jedinici izgubio najviše glasova, pa mu je u riječko-istarskoj jedinici jedan mandat preoteo Živi zid, a Mostov gubitak mandata nije završio na njegovu, nego na HDZ-ovu kontu. I velik pad birača u prvoj zagrebačkoj jedinici sprječio je SDP da ušiće na Mostovu gubitku dva mandata pa su se oni raspodijelili između HDZ-a i Živog zida.

Zubima za vlast

Kad se tome doda da je SDP zbog gubitka 11.000 glasova birača u šestoj sisačko-zagrebačkoj izbornoj jedinici izgubio jedan mandat koji je prešao Živom zidu, a da je HDZ unatoč gubitku oko 7500 glasova dobio mandat više jer je Most ostao kraći za oko 12.500 glasova u odnosu na lani, te slična situacija u sedmoj izbornoj jedinici u kojoj je SDP, doduše, zadržao isti broj mandata unatoč gubitku oko 11.500 glasova, ali je HDZ dobio jedan mandat jer je njegov pad od 5000 glasova poništio Mostov gubitak oko 20.000 glasova, onda postaje jasno da je SDP izbore izgubio u svojim izbornim utvrdama, a HDZ ih je u njima dobio, jer je svojim umivenijim licem u njima preoteo Mostove mandate.

Božo Petrović i dalje glumi ključnog igrača u sastavljanju parlamentarne većine i buduće vlade, iako je u samo desetak mjeseci izgubio najviše birača

Uz Most i SDP po jedan mandat izgubili su i Glavašev HDSSB i Čačićevi Reformisti. I jednima i drugima mandate je preoteo Živi zid. Pritom je kuriozitet Čačićev gubitak mandata: na lanjskim izborima je u koaliciji s Josipovićem u trećoj izbornoj jedinici osvojio više od 13.000 glasova, a Bandić oko 4000, a sada su zajedno kao koaličijski partneri dobili oko 8300 glasova, što zorno svjedoči da birači itekako znaju kazniti predizborne braćove iz računa kojima je jedini cilj držanje zubima za vlast.

Na izvanrednim parlamentarnim izborima birači su ponajprije apstinentijom kaznili Most i SDP, jer se u odnosu na lanjske izbore nisu ni za nokat promjenili, HDZ su blaže kaznili, a ponegdje i nagradili zato što se krenuo rješavati mlinskog kamena Karamarkove konzervativne nacionalističke revolucije, dok su Živi zid blago nagradili dajući mu bjanko podršku zbog njegova protestnog političkog djelovanja protiv okoštalih političkih struktura i institucija. Most je na koncu i dobro prošao, jer je s gotovo prepolovljenim biračkim tijelom zadržao dvije trećine saborskih mandata s prešlih izbora, a SDP-ov gubitak pretvorio se u političku katastrofu Milanovićevog stranačkog vodstva, s obzirom da mu se umjesto povratka na vlast nakon kaotične i katastrofalne Oreškovićeve vlade, dogodio pad u dublju opoziciju od one u kojoj su zaglibili poslije lanjskih izbora.

Na prvu loptu najlakše je zaključiti da je Milanovićev SDP pao kao žrtva sindroma dokona pastira koji je kratko vrijeme lažno uzbunjujući svoje kolege da mu vuk kolje ovce, pa kad mu je vuk zbilja počeo tamaniti stado nigdje nikoga nije bilo da mu priskoči u pomoć. Milanović je u kampanji doista ustrajno tvrdio da je Plenkovićev HDZ samo promjenio dlaku, ali ne i čud Karamarkove konzervativne nacionalističke revolucije, što je u osnovi točno jer novi HDZ-ov šef nije ni imao vremena za korjenitije promjene, a

upitno je još uvijek ima li kapaciteta i želje da ih do kraja dosljedno provede. Milanovićev problem je, međutim, što se preko Plenkovićevih leđa nastavio tući s Karamarkovim HDZ-om i to tako što je i sam počeo šarati od ljevice do desnice, zbunjajući svoje birače i tjerajući dio njih u apstinenciju. Plenkovića nije uspio navući da se kao s Karamarkom utrukuje tko će uspješnije ljute rane liječiti ljudim travama, pa se u kampanji nastavio tući sam sa sobom i dijelom svojih birača.

Stara lica – stara priča

No pogubnije od tog šaranja malo lijevo, malo desno, ipak je bilo isticanje istih izbornih lista kao prošle godine, s istim kandidatima na njihovim vrhovima koji se uglavnom nisu proslavili dok su upravljali zemljom. Lani su ih birači poštedjeli izbornog poraza zbog straha od Karamarkove političke aždaje, a ovaj put ih to nije spasilo jer i strah je manji, makar je dio birača na njega već oguglao. Sve više birača vapi za promjenama jer zemlja i njihovi životi već čitavo desetljeće polako tonu i nigdje se ne kreću. Most je na prošlim izborima privukao oveći njihov broj obećavajući reformske promjene i obračun s okoštalim stranačkim i političkim strukturama, ali od toga nije bilo vajde, a spasilo ga je od nestajanja *a la Laburisti* i Orah opiranje nasrtaju Karamarkova HDZ-a na policijsko-sigurnosne strukture i oživljavanju koruptivno-klijentelističkih manira u HDZ-ovu vodstvu. HDZ je poučen ranijim iskustvima ovaj put brže reagirao i inauguiranjem Plenkovićeve ekipe u stranački vrh demonstrirao volju za promjenama u svojim redovima te ih obećao i najavio čitavoj zemlji. Ako ništa drugo Živi zid obećava rušenje svega postojećeg, a jedino je SDP od relevantnih političkih opcija nastavio gudititi stare pjesme s pratećim zborom u kojem je i sa svjećom nemoguće pronaći neko novo lice ili barem ono koje ne ponavlja samo stare priče.

U odnosu na lani najveća se promjena dogodila u odazivu birača: oko 300 tisuća njih odlučilo je ostati kod kuće i time su presudno utjecali na rezultat

Kad i nominalno najjača stranka ljevice vozi u rikverc, utrkujući se s desnicom u dokazivanju tko je od njih bolji čuvar nacionalnog ognjišta, onda birači okrenuti svijetu i budućnosti i na izborni dan ostaju doma i gledaju svoja posla. Desnica i u Evropi jača, no za razliku od Hrvatske ona danas ponajprije crpi snagu raspirujući strah i mržnju prema imigrantima, prema ljudima koji bježeći od ratova i siromaštva, dolaze iz daleka, iz drugih kultura i sustava vrijednosti. Ovdje se, međutim, desnica uz podršku ljevice preplatila na vlast stalno podgrijavajući stare strahove i mržnju prema onima koji se tek po nečemu razlikuju od većine ili su samo susjedi kojima valja do vijeka željeti da im kreira krava.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (9)

СТРАХ

пише: Горан Бабић

**Страх је то с којим лијежеш и страх
са којим устајеш, страх од сваког
ноћног шушња, телефонског позива,
поштаревог погледа, пасјег лавежа,
наивног упита иза стакла на шалтеру,
дјечјег пута до школе и натраг,
сусједовог славља, инјекције коју
забада непознат болничар, страх
од свега и свачега, од очева гроба с
којег је макнута плоча, од Ћирилице
у илегали, књига на полици које би
гост могао да види, презимена, крсне
славе, податка из матичне књиге,
брата из Новог Сада...**

Мало се која (друга) тема у данашњој Хрватској може мјерити са оном што ју је ту скоро иницирао Милорад Пуповац тврђњом да Срби у Хрватској живе у страху. Наравно, о исказу се може нашироко разглабати јер је довољно да се појави један једини лични Србин (примјерице Мирко Рашковић који се не бојиничега – и никога осим Карамарка – јер је херој) па да већ та осамљена појава посве оповргне теzu, али таква, рецимо фишкалска, логика није вриједна пажње. Нећemo заподијевати разговор око питања плаше ли се на исти начин Кatalонци и Басци у Шпањолској или нека трећа етничка скупина у некој трећој европској земљи, већ ћemo се строго држати домаће ситуације. Елем, живе ли Срби данас, у Хрватској, у страху?

Двије су могућности – или је М.П. у праву или није. Све треће припада тзв. надгорњавању, односно гурању проблема под тепих, да не рекнемо у провалију. Међутим, већ се на самом почетку распетљавања овог запетљаног проблема јавља ситно а незгодно питање – ко (или тко) може на њу одговорити? Чији ће одговор бити

мериторан и респектабилан? Кome ћemo вјеровати, а коме нећemo? Којекакви анонимни коментари, што су се поводом изјаве промптоно појавили на друштвеним мрежама, већ због анонимности својих аутора немају легитимацију, а до овог тренутка неки се ваљанији одговор није појавио. У тој, на први поглед беззначајно чињеници, крије се међутим сам сукус читаве ствари – ако на питање о боли може одговорити само онај кога та бол мучи и на питање о страху не може одговарати онај који се ничега не боји, кога не мучи страх.

На овоме мјесту давна дигресија. Своједобно сам (прије тридесетак година) у једном данас непостојећем загребачком листу водио омању полемику с једним тадашњим либералом а по питању разликовања деснице од Љевице. Будући да то мом противнику (данашњем социјалдемократији) није било сасвим јасно, установио сам да на питање тко је „истинска Љевица у Хрвату“ (како би се то новијом терминологијом крстило) ваљан одговор може дати искључиво истинска десница у Хрвату (дакле Веселица, Габелица итд). Сви ми можемо о властитом дјеловању мислити којешта, али ће само десница знати које име са Љевице представља стварну (а не умишљену) опасност по њене циљеве и идеје. Вријеме је показало исправност такве тезе, а као докази сасвим солидно могу послужити раскошни случајеви наводних некадашњих „Љевичара“ (Летица, Томац итд), потоњих пребјега и прелетача, актуелних корифеја жалосног кроатоидног десничарења.

Подједнако ствар стоји и кад је ријеч о страху. На то питање напрсто не може одговорити нпр. Игор Зидић или Жељко Рајнер или неко трећа озбиљно хрватско десно име. Два су главна разлога због којих они то нису у стању, први се криje у чињеници да такви какви јесу напрсто не могу (не умију) препознати страх о којем се говори, док је други (разлог) донекле суптилнији и захтијева додатно појашњење. Упознао сам, наиме, током свог сад већ дугог вијека, мање – више све значајније људе хрватске културе протекле епохе те

из искуства знам да највећи број међу њима (колико год да су били оптерећени национализмом) није и никад не би свјесно производио страх код мањинских етникума, а нарочито не код Срба. Несвјесно, међутим, они то ипак производе (људи попут бивших партизана – Слободана Новака, Ранка Маринковића, Петра Шегедина или млађих – Влатка Павлетића, Миливоја Славичека, Бориса Бузанчића итд). Зидић, Рајнер и бројни други данас нешто слично чине, али док Седлар, Деспот, Кузма Ковачић или Хасанбеговић, као чељад без валидне легитимације, то обављају глупо, неталентирано или несмотрено, ови први раде елегантно и префињено. Резултат је на жалост исти, а име му је страх.

**Сви ми можемо о властитом
дјеловању мислити којешта,
али ће само десница
знати које име са љевице
представља стварну, а не
умишљену, опасност по
њене циљеве и идеје**

Страх је то с којим лијежеш и страх са којим устајеш, страх од сваког ноћног шушња, телефонског позива, поштаревог погледа, пасјег лавежа, наивног упита иза стакла на шалтеру, дјечјег пута до школе и натраг, сусједовог славља, ињекције коју забада непознат болничар, страх од свега и свачега, од очева гроба с којег је макнута плоча, од Ћирилице у илегали, књига на полици које би гост могао да види, презимена, крсне славе, податка из матичне књиге, брата из Новог Сада, утишаног коментара на ТВ пријемнику, дознаке из иноземства, честитке за Божић (не дај Боже православни), руске капе, иконице Светог Ђорђа (рекао би Назор), гробља на Кордуну, гусала на зиду, колеге из школе што нестаде за „Олује“, позива из суда, пасошке контроле, одласка у фризерај, контроле саобраћајца, демонстрација због било чега јер све се на једном сврши, манијака, лопова, убојица, силоватеља, крадљиваца, полицајнога очевида, ухиљеног, заповједног, проведбеног, од бијесне џукеле и луде кокошке, од шушака и главаша, усташа и праваша, од крилника, бојника, сатника, редарственика, тијекова и чимбеника и иних зашлаца – рекао би покојник, врховник...

Како је и када све почело? Више је почетака, а занима нас најзадњи јер је о оним првањима страховима већ давно све речено. Сјећам се, dakle, првих табли у парку у загребачкој Дубрави на којима је (како сам о томе писао прије двадесет и пет година) Непознат Нетко црном фарбом исписао **ЗАБРАЊЕНО ЗА ПСЕ И СРБЕ**. Не блиједе, не нестају из памћења, не ишчезавају из сјећања јер су произведе како онај први

страх тако и онај потоњи рат. Грађани их нису уклањали, данима су табле из траве претварале људе у псе (један угледни новинар у тадашњем загребачком „Данасу“ Србе је изједначавао с мајмуним) да би се с временом кампања претворила у бјесомучну хајку што до данас не јењава. Зaborавне ваља подсјетити да се све то догађало прије балвана те према томе нису балвани произвели табле, него су табле произвеле балване.

Како је и када све почело?

**Више је почетака, а занима нас
најзадњи јер је о оним првањим
страховима већ давно све речено.
Сјећам се првих табли у парку у
загребачкој Дубрави на којима
је Непознат Нетко црном фарбом
исписао ЗАБРАЊЕНО ЗА ПСЕ И СРБЕ**

Страх, прастаро грчко божанство старије од Олимпа, у овдашњим је крајевима повезан са сјећањем. Стога кад се говори о данашњем страху (нпр. да на кућна врата о поноћи не залупа кундак) нужно у памћењу искрсне Паулин Двор, или Лора, или падина Велебита са спаљеним лешевима Ђорђа Калања и дружине, или Сисак са неизбреженим жртвама Ђуре Бродарца и млађег Бобетка, или Велесајам, или дјевојчица Зечева из Шестине, или селотејп на Драви, или Милан Кривокућа или знани и незнани чије су (српске) кости у темељима младе хрватске демократије.

Како одагнати страх? Како га отјерати, присилити да ишчезне, да нестане као злодух који квари и поништава било какву будућност? Не треба, надам се, објашњавати како није угодно ни мудро имати хиљаду (тисућу) километара границе с неким, који у слиједећих хиљаду (тисућу) година у погодном тренутку може на ту границу заборавити. Раде ли можда (на елиминацији страху) драговољци под шатором, труди ли се око тога министар задужен за европске интеграције, је ли иједну ријеч о непријатном проблему изустрио првак Цркве у Хрватији кардинал Бозанић или љути сисачки бискупић кадар да завади два ока у глави?

Јер ако други не раде на њему, страх ради на себи па расте и развија се, гомила се, стеже у грлу, кнедла се шири и гуши те је једини спас у одласку, у бијегу, у напуштању сртне Хрватске, која се ријешила баласта, нечисти и прљавшине. Ако је „Олуја“ одједаред помела стотине хиљада (тисућа), страх ће помало и поступно потјерати остатак и Домовина ће једног јутра осваниuti чиста и пуста јер је боље да не буде никога него да њеним плодним пољима, долима и дубравама, крстаре злотвори кривовјерци, проклета опачина. Хоће ли чистунци, расни хигијеничари, тада бити задовољни?

ŽENE SU NAJPORAŽENIJA STRANA U JUGOSLOVENSKOM RATU

**SVETLANA SLAPŠAK, PROFESORICA ANTROPOLOGIJE,
FEMINISTKINJA, UREDNICA, KOLUMNISTKINJA**

Nemogućnost da se ženski glas čuje, zabeleži i zapamti posledica je malog broja i male volje saveznika, koji su ih, pošto su ih spasavale mobilizacije, napustili posle rata, a novih nije bilo. Nijedna od novih ideoloških grupa i stranaka nije htela da ima veze sa ženama, niti da se zalaže za obnovu starih prava

RAZGOVARALA: Jelena Tešija

SNIMIO: Iztok Dimc

Gotovo svaki intervju sa Svetlanom Slapšak započinje jednako: laganom nelagodom novinara ili novinarke prilikom pokušaja sazimanja svega bitnog što je ova antropologinja, politička aktivistkinja, profesorica, kolumnistkinja, urednica časopisa i feministkinja u životu radila i još uvijek radi. Umjesto tog uzaludnog pokušaja u uvodnom dijelu, odlučile smo se kroz ovaj pregledni intervju sažeti polja djelovanja profesorce Slapšak – pokrivajući tako i feminizam 80-ih i feminističku borbu današnjice; kulturni, ali i znanstveni rad; mirovni aktivizam u vrijeme rata i aktivizam za prava izbjeglica danas.

Između mnoštva drugih uloga, vi ste i programska direktorka Srpskog kulturnog centra Danilo Kiš u Ljubljani, srpskog društva koje nema, kako piše u programu, etničku indeksaciju i „manjinsku samosvijest s upisanim strahom i opreznošću“. Kako trenutno izgleda program SKC-a Danilo Kiš, koje su vam teme programske prioritete i kako je taj program prihvaćen među srpskom manjinom u Sloveniji, slovenskom većinom i u regiji?

Svetlana Slapšak: Nažalost, sadašnja situacija SKC Danilo Kiš je očajna – nemamo nikakvih sredstava, nijedan projekt nam ove godine nije uspeo, nismo dobili ništa ni od grada Ljubljana ni od ministarstva za kulturu, a ono što smo od projekata imali, završilo se. Može se desiti da privremeno zamrznemo ustanovu... Sponzorstvo je u Sloveniji malo razvijeno, posebno u kulturi – za razliku od sporta. Sa našim programom koji stvara i podržava kulturu dijaspore, pre svega urbanost, multikulturalnost i alternativu, mi smo uistinu je-

dinstveni među folklorno i nacionalno opredeljenim "zavičajnim" društvima, koja često prolaze sa bilo čim. Nedavno je jedno takvo društvo u Ljubljani dovelo kopiju zastarelog spomenika (poprsja) Vuka Karadžića i postavilo ga uz mnogo pompe i oba gradonačelnika, beogradskog i ljubljanskog – do pravoslavne crkve, izvesno jedno od najteže zamislivih mesta za Vuka, koga je crkva proganjala; dobro, bar je okrenut leđima, ali zato je njegovo ime upisano kao – Vuk Karađić! Umesto da se, recimo, konačno postavi neko obeležje Vuku i Jerneju Kopitaru zajedno, primeru savršene saradnje i nesobične pomoći filologa i stručnjaka utvrđivanju jednog od balkanskih slovenskih jezika.

Jedna od naših zamisli koja je vrlo lepo krenula jeste izdavačka delatnost, sa dvojezičnim knjigama i smelim promovisanjem upravo dijasporske književnosti kao uticajnog i avangardnog elementa regionalne kulture. Druga aktivnost u kojoj smo bili uspešni i još uvek imamo sav materijal – scenu, lutke, tekstove, jeste pozorište senki grčkog tipa Karađoz, koje smo uveli u Sloveniju. Izvodili smo predstave svuda po regionu, po romskim naseljima, čak i u zatvoru, naše radionice su otvorile put novim predstavama, recimo u ustanovi za hendikepiranu decu i omladinu u Kamniku, jedna predstava inspirisana našim pozorištem izvedena je u rudniku u Idriji, koji je danas spomenik: to je pravi pojam dijaspore koji smo u praksi uveli. Ne mogu a da se ne pohvalim da sam tekstove za naša izvođenja sama napisala, kao što sam napravila i osnovne crteže za likove, koje smo onda kolektivno izrađivali. Jednu predstavu, "Zagorkin san" o Mariji Jurić Zagorki, smo pre dve godine izveli u

Zagrebu, u Centru za ženske studije, na Zagorkin rođendan. Sreća koju osećamo kada izvodimo ove predstave teško se može opisati. Pre godinu dana sam sa kompozitorom i muzičarem Miletom Grujićem napisala muzičku dramu po Enciklopediji mrtvih Danila Kiša (u slovenačkom prevodu). Izgleda da je za tu predstavu zainteresovano Slovensko narodno pozorište, SNG – drama, za svoju narednu, jubilarnu sezonu. To bi našem društvu moglo da pomogne... Inače, na website-u društva (www.dkis.si) ima mnogo tekstova, čitavih knjiga, drama, muzike, poezije, proze – čak i recepata.

Sadašnja situacija SKC Danilo Kiš u Ljubljani je očajna – nemamo nikakvih sredstava, nijedan projekt nam ove godine nije uspeo. Može se desiti da privremeno zamrzнемo ustanovu (...) Naše feminističko opredeljenje je neupitno, stalno, ugrađeno u sve što radimo, ne samo zbog odlične saradnje sa feministkinjama i našim prijateljicama iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore

Samo letimičan pregled tih internetskih stranica dovoljan je za uočiti kako je feminism bitna programska komponenta. Na primjer, bavili ste se pitanjem ženskog naslijeda, a trenutno je pri kraju i projekt osnaživanja žena na tržištu rada. Koliko je SKC Danilo Kiš poseban po bavljenju feminismom među manjinskim društvima i zašto vam je ta komponenta bitna?

Svetlana Slapšak: Po tome smo jedinstveni. Naše feminističko opredeljenje je neupitno, stalno, ugrađeno u sve što radimo, ne samo zbog odlične saradnje sa feministkinjama i našim prijateljicama iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore... i uz to, tu je i mnogo feministica. Svi naši projekti obeleženi su feminismom, i brigom za sve što je potisnuto i ugroženo, recimo za LGBT pokrete, izbeglice, strance, invalide.

Osim feminism, kao što ste napomenuli, jasan je i programski naglasak na izbjeglicama i diskriminaciji migranata i migrantinja. Vi ste više puta u medijima govorili o izbjegličkoj krizi, pozivali na solidarnost i građanski neposluh radi bodljikavih žica na granicama. Tzv. Balkanska ruta je zatvorena, ali izbjeglice i dalje svakodnevno umiru u Sredozemnom moru, a čelnik Evropske unije Jean-Claude Juncker u svom je nedavnom govoru najavio jačanje FRONTEX-a i slanje vojske na vanjske granice Unije. Kako

komentirate ove jake napore u stvaranju evropske tvrđave i na koji im se način suprotstaviti?

Svetlana Slapšak: EU očigledno nije sposobna ni da smisli jedinstvenu politiku o izbeglicama, niti da disciplinuje svoje agresivne i sve više rasističke i fašistoidne članice. Najnižu tačku je evropska diplomacija dosegla u "događoru" sa Turskom, u kojem su izbeglice potpuno raščovečene. Evropi su izbeglice potrebne, ceo svet se mora navići na primanje izbeglica. Oni su, ukoliko se brine za njihovo preživljavanje i prava, blagodet za zemlju u koju dođu – spremni da rade, zahvalni, nužni podmladak na potkontinentu staraca. Teško je razumeti i zašto Rusija, sa ogromnim zapuštenim prostorima, ne prima izbeglice. Pri tome oni nisu samo zemljoradnici i moguće sluge – među njima je mnogo obrazovanih i visoko-obrazovanih ljudi. Život sa drugima i drugačijima, dokazano je, razvija socijalnu i emotivnu inteligenciju, a same izbeglice, kako je to rekao Pjer Vidal Nake, veliki francuski istoričar, postaju pametnije zbog iskušenja kojima su izloženi. Evropski naci-fašizam je sada sličan tridesetim godinama prošlog veka, i jedino nam izbeglice mogu pomoći da ga zaustavimo.

Objavili ste nekoliko knjiga eseja o hrani; nakon nagrađivanog *Letećeg pilava* (2014), najnovija je knjiga *Preživeti i uživati: o antropologiji hrane – eseji i recepti* (2016). u kojoj, naravno, progovarate i o političkim aspektima hrane pa i u kontekstu izbjegličke krize. U jednom ste intervjuu rekli da se gastronomijom može ispričati svjetska demografska povijest. Kako to hrana objašnjava svijet i što nam može ispričati konkretno o evropskoj izbjegličkoj krizi? S obzirom na cijeli niz područja kojima se bavite u životu, kakvo mjesto za vas zauzima antropologija hrane?

Svetlana Slapšak: Zauzima važno mesto, jer je antropologija hrane po sebi izrazito interdisciplinarna, i rasvetljava ponekad sasvim nejasne ritualne postupke iz daleke prošlosti, koji su sačuvani u našoj svakodnevici, u inače neprepoznatljivim oblicima. Hrana je isto tako jedan od najboljih načina da se razumeju kolonijalistički postupci. O tome koliko je hrana u moderno doba političko sredstvo pritiska, održavanja i učvršćivanja klasičnih razlika i eksploatacije može se još jako mnogo istraživati. Hrana je, ukratko, fokus u kojem se sreću najrazličitija verovanja i društvene prakse, i iz kojeg se na sve strane otvaraju mogućnosti tumačenja...

Vratimo se na feminism i na jedno od nametnutih gorućih pitanja: odijevanje muslimanki, tj. slučajeve prisilnog skidanja burkinija na francuskim plažama. Nije prvi put u povijesti da se preko ženskih tijela lome kopija imperializma, rasizma i patrijarhata, a nije ni prvi put da se sekularisti, potpuno odbacujući shvaćanje odnosa moći među religijama i konteksta u kojem se događaju odvijaju, prepuste mizoginiji i islamofobiji pod maskom sekularizma, u kojoj im se onda pridruži i jedan dio feministkinja. Koji odgovor je, prema vašem mišljenju, pravi feministički odgovor na ovu situaciju?

Svetlana Slapšak: Mešanje, i to ono koje same žene izvode. Naravno da zameramo najnižem nivou "sekularizma" kada izvodi nasilni strip-tiz na nekoj ženi na plaži – to je uistinu vrhunac falokratske osornosti. No ti uniformisani državni policijski nasilnici nemaju nikakve veze sa državnim sekularizmom, kao što je francuski. On je često žrtva kratke pameti i gluposti, i odnosi se zapravo na zabranu nošenja svih verskih oznaka u institucijama opšteg laičkog obrazovanja, dakle pre svega u javnim školama. Ne mogu nikako biti

protiv toga, niti je ta vrsta doslednog laicizma štetna – naprotiv, korisna je. Država nema glasa čim se izade iz laičkog kruga, dakle ni na univerzitetima, premda su oni u Francuskoj, kao i u lepotom broju evropskih zemalja, besplatni zaključno sa doktoratom. Ulica, javni prostori drugoga tipa nisu u domenu vlasti laičke države. No što ćemo sa biznisom, koji recimo finansiraju države koje zahtevaju od svih službenica, i nemuslimanki, da nose feredže?

Stav feministkinja je da su stalno na oprezu i da se bore za sva dostignuća laičnosti, jer nam se inače dešavaju grozote kao u Sloveniji i Hrvatskoj, a da istovremeno pomažu i svim ženama da se oblače kako hoće – i da podnose da se neke žene oblače kako moraju. Kontradiktorno? Ni najmanje. Još uvek je, u saradnji žena, dovoljno prostora za raspravu o tome čega i kako žene mogu da se oslobole: želja da se oslobole je stvar nenasilnog učenja, ona se razvija. U Jugoslaviji posle rata je vojno filmsko preduzeće Zastava pravilo propagandne i poučne filmove o tome da ne treba nositi feredže i da treba ići u bolnicu na abortus, vojska i policija su nasilno skidale feredže sa žena... i to još uvek nije isto kao današnje pro-life cirkusiranje, nasilje, odbijanje obavljanja medicinske struke, "tržno" organizovanje kontracepcije, cenzura seksa sa oltara, agresivnost prema različitim seksualnostima, i sve drugo sa čim se danas i ovde suočavamo – kao da se dvadeseti vek uopšte nije desio. A što se burkinija tiče, jednostavan odgovor žena bio bi da se, kad uskipe idiotske izjave i ponašanja, pojave na plažama u bilo čemu, i u burkinijama (ako mogu da plate): u pižamama, u keceljama, u stariim majicama, u bilo čemu što im je udobno i zgodno. Ideja je da se sestre zajedno zabavljaju i smeju, i treba je istrgnuti iz kandži autoriteta. Jedino se smehom može brzo i efikasno reagovati na ove terminalne ispade licemerja.

EU očigledno nije sposobna ni da smisli jedinstvenu politiku o izbeglicama, niti da disciplinuje svoje agresivne i sve više rasističke i fašistoidne članice (...) Evropski naci-fašizam je sada sličan tridesetim godinama prošlog veka, i jedino nam izbeglice mogu pomoći da ga zaustavimo

Kako su izgledali vaši feministički počeci? U specijalnom broju iz 2011. godine časopisa ProFemina za žensku književnost i kulturu, čija ste glavna urednica, objašnjavate kako ste 80-ih, u trenucima kad je u Jugoslaviji već cvao feminizam drugog vala, odlučili da vam je feminism je važniji od disidenčije „zato što je intelektualno življi, zato što je plodniji, zato što ima razumljivu politiku“ i kako više nije bilo povratka na staro...

Svetlana Slapšak: Tu nemam mnogo da dodam. Feminizam drugog talasa, kako ga vi nazivate, imao je dve različite struje, i Jugoslovenkama je bila bliža ona za koju sam se i ja opredelila. Američki feminism tog doba, vrlo uspešan u prodoru na univerzitete, imao je neke odlike koje nam nisu odgovarale – kult majke/boginje, dah dogmatičnosti, suviše usku pragmatičnost. Nama je mnogo više odgovarala teorijska misao na francuskom, veće mogućnosti refleksije i tumačenja, veća intelektualna moć, koja je sa druge strane odgovarala situaciji zakonske zaštite i proklamovane jednakosti u našem društvu. I da ne zaboravimo, misao Simone de Beauvoir daleko je nadmašivala američki feminism sedamdesetih godina prošlog veka, bila je daleko radikalnija, - a ni politički uspesi evropskog feminismra nisu bili mali.

Gde su nam feminističke institucije, gde su nam muzeji, spomenici, nama, koje smo se masovno i udruženo suprotstavile ratu?

Kada se Jugoslavija raspala, tačnije još pre, kada je pao berlinski zid, američke feministkinje – mnoge samo premaskirane antifeministkinje – pohrile su u Evropu, ponekad sa novcem krajnje konzervativnog izvora, da poučavaju žene iz socijalističkih zemalja da je kapitalistička demokratija, sa tri nedelje porođajnog dopusta, bolja od godine, dve ili tri/četiri, koje su za porođaj imale žene u upravo propalom svetu – da o drugim zakonskim aspektima jednakosti, zaštite i socijalne sigurnosti i ne govorimo. I naravno, mnoge su kupile tu stvar, umesto da se bore protiv neverovatno konzervativnog zaokreta koji je još uvek u zamahu...Svakako da su se otvorile velike mogućnosti za žene, pre svega u Evropi, ali je sa druge strane prevladala generalna nejednakost, žene su objektivno izgubile neuporedivo više nego što su doabile sa parlamentarnom demokratijom, i, najgore od svega, prevladala je patrijarhalna moždana zaraza: feminism znači nešto loše, realni socijalni položaj žena na tržištu rada, a naročito ispod njega se katastrofalno pogoršao, kvote, čak i kada su delom postignute, ne znače ništa, crkve se utrkuju u tome koja će vera pokazati veću mržnju prema ženama.

Treći talas feminismra je, premda voli da se prikazuje kao vrhunska teorijska akrobacija udružena sa najvećom individualnom slobodom, zapravo pokret očajanja, u kojem se sreće mnogo generacija žena, i u kojem sećanje postaje dragocenost koju treba braniti. Gde su nam feminističke institucije, gde su nam muzeji, spomenici, nama, koje smo se masovno i udruženo suprotstavile ratu?

Uz feminism se na jugoslavenskim prostorima snažno veže i mirovni aktivizam tokom rata, a feministkinje su (uz poneki izuzetak) bile vrlo glasne anti-nacionalistkinje koje su aktivno gradile antiratne kampanje.

Negdje ste rekli da je beskompromisnost laka kada si na margini i inače, što se može primijeniti i na žene u mirovnom aktivizmu. Što vi, kao feministička mirovna aktivistkinja, smatrate prednostima, a što nedostacima progovaranja s feminističke margine?

Svetlana Slapšak: Žene su najporazenija strana u jugoslovenskom ratu. Nemogućnost da se njihov glas čuje, zabeleži i zapamti posledica je malog broja i male volje saveznika, koji su ih, pošto su ih spasavale mobilizacije i rata, napustili posle rata, a novih nije bilo. Nijedna od nastajućih novih ideoloških grupa i stranaka nije htela da ima veze sa ženama, niti da se zalaže za obnovu starih prava. Nešto savezništva postoji sa LBGT grupama. Moramo ponovo naučiti da patrijarhat nose muške kukavice, koje se pre svega boje ženske konkurenčije u svim područjima. No, dosada smo naučile da nijedno pravo nije pridobijeno zauvek, već da se treba stalno ponovo boriti, po nekoliko puta u istoj generaciji. Ako ništa drugo, feministkinje nisu zaboravile dostignuće da su ženska prava ljudska prava, i da se, dakle, od 1996. moraju boriti za sva ljudska prava, i neka nova. Što se prednosti tiče, mogu govoriti samo o svojim: to da govorim sa margini je moje životno dostignuće, i umreću – nadam se, ako nešto gadno ne zabrljam – kao neko ko nema čega da se stidi niti da se kaje. Što se nedostataka tiče, samo to da nisam još više rizikovala...

To da govorim sa margini je moje životno dostignuće, i umreću – nadam se, ako nešto gadno ne zabrljam – kao neko ko nema čega da se stidi niti da se kaje. Nedostatak može biti što nisam još više rizikovala

I evo nas na borbi i aktivizmu danas. Sociolog Slobodan Drakulić u novom dokumentarcu „Generacija '68“ usporedio je borbu za određene političke i društvene ciljeve nekad i sad. „Gadna su vremena da se bude mlad. Da smo živjeli u ovim vremenima, sumnjam da bismo imali visoke ideale“, kaže i dodaje kako mladi danas više brinu za golu egzistenciju. Koliko nas kapitalizam ugrožava i sprječava u organiziranoj feminističkoj borbi i kako tome stati na kraj?

Svetlana Slapšak: Slobodan Drakulić imao je pravo, dobro je i pošteno istaći da smo imali bolje polazne pozicije. No mladima ne treba davati toliko opravdanja: ja se čudim tome da nema više pobune, ako se brinu za golu egzistenciju. Kapitalizam izvesno ima mnoge načine da ubije pojedinčevu volju, da spreči organizovanje jednostavnim iscrpljivanjem – traženjem novca – a posebno su opasne tehnike zaglavljanja, treniranje sebičnosti i zaslepljenosti, usmeravanje društvenih grupa jednih protiv drugih. Pa ipak, danas ima nešto malo više mogućnosti subverzivnog delovanja, i ogromno je polje novih angažmana. No kapitalizam – termin bismo svakako morali promeniti,

jer više i ne služi – zahteva opozicioni mehanizam koji bi najrazličitije grupe ujedinio oko minimalnih zahteva za jednakošću i poštovanjem ljudskih prava, jer drugačije ne ide: neoliberalno čudovište se vrlo brzo menja i pretvara, i svi njegovi putevi danas jasno vode u nacifašizam. Verujem da je još mogućno uspostaviti bolje društvo mirnim putem, ali neoliberalni put je brži, i možda nam ne ostane mnogo drugih mogućnosti.

Desnica je uvek imala problem formulisanja, obrazovanosti i pameti, a ti nedostaci opet garantuju pobjedu na izborima

Još jedno jako aktualno pitanje i jest kako protiv seksizma i mizoginije u redovima lijevih pokreta i organizacija? Žene su kroz povijest stalno vodile bitku s drugovima, istovremeno se – na primjer u Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji – boreći i protiv fašizma i protiv patrijarhata, a sličnu borbu vodimo i danas.

Svetlana Slapšak: Dečki uvek ponavljaju uspešne postupke: žene bi se morale setiti kako su to radile one pre njih. Prednost žena mora biti u brojevima, u masi, što je teže, i u pameti, što je onima koje je patrijarhat toliko dugo tlačio – mnogo lakše. Žene bi svoja dodatna opterećenja, kao što su porodica, kućni rad, mudrost potlačenog, sklonost saradnji i kompromisu, morale iskoristiti kao oruđe protiv "drugova": ono što je patrijarhat "delegirao" na žene, i što mlađi levičari bestidno preuzimaju bez ikakve refleksije, treba da im se dobro lupi o glavu. Čemu bi inače služili štrajkovi, ucene, nepopuštanje, sposobnost uprezanja ega i sve druge ženske veštine?

„Analiza govora mržnje i gluposti je neophodna“, napisali ste jednom prilikom. Apsolutno se slažem, pogotovo u trenucima kad smo svjedokinje sve bolje upakiranog govora mržnje, aproprijacije ljudskopravaškog, pa i feminističkog diskursa, od strane neokonzervativnih struja i desnice...

Svetlana Slapšak: Ja sam to rekla i konkretnije, kada je trebalo odgovarati srpskom nacionalizmu: treba uvući glavu u kantu za đubre. 1996. su me izbacili iz Udrženja književnika Srbije, sa obrazloženjem da sam pisala negativne kritike dela Dobrice Ćosića. Danas njegove tadašnje podrepne muve dobijaju značajna književna priznanja, nekadašnji ljetićeveci pišu o svojoj borbi protiv raka... u kulturi laži, zašto se ne bi zaboravljalo, varalo i kralo sve? Desnica je uvek imala problem formulisanja, obrazovanosti i pameti, a ti nedostaci opet garantuju pobjedu na izborima. Zašto bi se onda trudili da to poboljšaju krađom sa druge obale? Zato što se još sećaju prestiža pameti. Na drugo obali dakle treba imati stalne "čeke" i svaki pokušaj ismejati, razgolititi, uništiti, a ne stalno se samosažaljevati i zgražavati. Danas je medijski/paramedijski prostor daleko širi, i ovakvi postupci ipak deluju.

**PRIČA O DRAGIŠI NEDOVIĆU KAO POSEBNO POGLAVLJE
JUŽNOSLAVENSKЕ KULTURНЕ “KNJIGE SMIJEHA I ZABORAVA“**

O Pjesmama, zaboravu i pamćenju

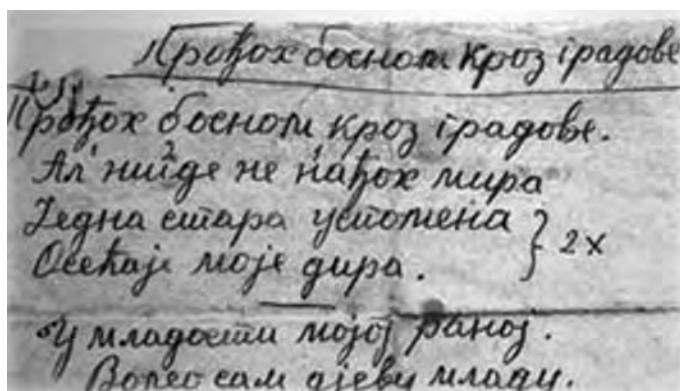
PIŠE: Đorđe Matić

**Rođen prije ravno sto godina i
umro prije pedeset, u nesretnoj
zaokruženosti brojeva,
neobični i žalosni kragujevački
trubadur imao je životopis
koji, klišejom rečeno, djeluje
potpuno fikcijski ili kao filmski
scenario**

*Da se ni najnovijim (a kamoli starim) pjesmama (kao narodnim) ne može
upravo dozнати ko je koju prvi put spjevao, to nije začudo; ali je začudo da
u narodu niko ne drži za kaku majstoriju ili slavu novu pjesmu spjevati, i ne
samo što se niko tim ne hvali nego još svaki (baš i onaj koji jest) odbija od
sebe i kaže da je čuo od drugoga.*

Vuk Stefanović Karadžić, *Narodne srpske pjesme — Knjiga prva* (1824.)

Po nebrojeni put pokazuje se ispravnom i točnom jedna od, tipično, jedva primijećenih opaski Gorana Bregovića iz devedesetih godina. Gotovo u primjernoj aforističkoj formi, Bregović kaže da je jedina razlika između zapadnih i istočnih umjetnika u tome što su "na Zapadu uvijek potpisivali svoje radove". Iako odmah i logično u refleksiji čovjek pomislí samo na dvije od historijski ključnih točaka našega narodnoga i umjetničkog bića – na freskoslikarstvo i na narodnu epsku poeziju, od Kosovskog ciklusa do Hasanaginice, kao vjerojatno najbitnije – ne treba nam čak ići ni tako daleko u prošlost. Imamo naime mnogo bliži primjer i dokaz o nesreći i usudu anonimnosti, ili zaboravljenosti stvaralača i autora. Na, kako se to danas eufemistički naziva, "ovim prostorima" žive bezbrojne popularne, pjevane pjesme koje se trajno izvode, sviraju i pjevaju, koje utječu na živote ljudi konceptualizirajući mnoge životne situacije, pjesme dakle koje žive u svakom smislu. Sve one imaju svoje autore, čak i zabilježene kao autorske, a doživljavaju se često ipak kao narodne. Tu se događa možda

čak i nešto gore u odnosu na nepoznate stvaraoci iz prošlih vijekova koji su nam ostavili svoje djelo, ali ne i ime: tokom prošloga stoljeća, mnogo je autora što su živjeli u to, moderno, doba – doba štampe, dokumenta i snimanja, a svejedno su u suočeno vrijeme bili izbacivani i prešućivani, gurani u anonimnost. To je ponajprije rezultat ideologija koje su vladale ovdje, ali i posljedica jednog teško objašnjivog fenomena nezainteresiranosti, nebrige i lijnosti kulture.

Siže Nedovićeg života

**potpuno je američki, kao kod kakvog
crnog bluzera ili slično bijelom folk-
heroju Woodyju Guthrieju koji kreće
u beskućništvo Amerike, spavajući
po teretnim vlakovima zajedno s
protuhama, besposličarima i raznim
"pticama nebeskim"**

Od mnogobrojnih slučajeva i sudbina, priča o Dragiši Nedoviću djeluje kao posebno poglavlje južnoslavenske kulturne "knjige smijeha i zaborava". Rođen prije ravno sto godina i umro prije pedeset, u nesretnoj zaokruženosti brojeva, neobični i žalosni kragujevački trubadur imao je životopis koji, klišejom rečeno, djeluje potpuno fikcijski ili kao filmski scenario. U dobrom dijelu, to nije scenario kakav se pravi za ovašnje filmove, međutim. Izašao iz sirotinjske gradske porodice, od ranih dana nošen čudnom vatrom predanosti, potrebom da piše pjesme i muziku na vlastite tekstove, sa šesnaest godina, noseći po priči samo jednu "staru gitaru", otišao je Nedović od kuće, iz mjesta odakle se rijetko kretalo bez veće muke, i krenuo u lutanje vođen željom da "ljudi čuju njegovu muziku". Da: siže potpuno američki, kao kod kakvog crnog bluzera ili slično bijelom folk-heroju Woodyju Guthrieju koji kreće u beskućništvo Amerike, spavajući po teretnim vlakovima zajedno s protuhama, besposličarima i raznim "pticama nebeskim", svirajući vlastite pjesme o tom iskustvu, o "životu i priključenjima" američkog proletarijata. Naprotiv, životni put o kojem govorimo odvija se u Kraljevini Jugoslaviji, ranih tridesetih godina prošloga vijeka, kada naivni i čudni Nedović, čovjek melankoličan, zatvoren, i s nekom permanentnom tugom, iz kragujevačke palanke odlazi u Bosnu, a nakon toga još dalje, u Dalmaciju.

Koliko god neuobičajena, priča bi bila i ostala samo svjedočanstvo o putu jednog tužnog Pikara, iz zemlje i kulture koja pikareske i avanture ne voli, zemlje zaostale i tvrde gdje se pjesnikovanja gledaju s podozrenjem i kao stvar neozbiljna, kao zanimacija propalica. Uostalom, kako su Nedovića gledali za života uglavnom. Ovaj nestabilni, poluobrazovani, emotivno razapeti čovjek međutim, stvarao je pjesme iz ničega, iz malo znanja, mnogo opijenosti i želje, i nečega što je neuhvatljivo, a što u nedostatku

preciznije riječi zovemo – talentom. Slagao je, jedinstvenim darom, kombinacije tekstova i melodija s narodnim pečatom, u prostoj, dvočetvrtinskoj mjeri često, poput kola, pjesme što su se, jednom završene, primale na mah – što su ulazile u narod trenutno, preko svirača, pjevača, onih profesionalnih i amatera. Pjesama što su ostajale gdje god bi se čule, po kafanama, sijelima, otpjevane u društvu ili u samoći, preko rijetkih notnih zapisa i, kasnije, radio-valova. Njihovi naslovi, već samo poredani, čitaju se kao metafora muzičke kulture čitave geografije: "Jesen prođe, ja se ne oženih", "Tekla reka Lepenica" (za koju će čačanski i jugoslavenski gitarski rock-virtuz RM Točak u sasvim drugom vremenu reći da bi trebala biti državnom himnom), dvoglasni napjev "Ajd d'idemo Rado" (čijom je a capella verzijom, također u kasnijoj eri, Bijelo dugme počinjalo nastupe), "Lepe li su nano Gružanke devojke", silno ljupka i duhovita "Obraše se vinogradi", beskrajno dirljiva "Lepo li je biti čobanica" čiji naslov, kao jedina naivna stvar u vezi te pjesme, može zavarati... I najmisterioznija od svih: tužna i tužeća spora "dvojka", ubojsvena dvočetvrtinska elegija, mutna kao doživljaj rijeke koju je autor opjevao: "Stani, stani, Ibar vodo". Pjesma, poslije svega, kao najava nečega strašnog, ili nečega što se možda već dogodilo, dok čovjek tek ide ka mjestu gdje će otkriti to najgore od čega bježi. Ako je o tome bila, to jest, budući je pjesma imala otvoren kraj – otpali su prvobitni dekorativni stihovi o "devojčici mladoj" iz "Kraljeva grada", a ostala samo nejasna slika o usamljenoj vodenici i "dragoj" kojoj pjesnički subjekt "mora doći", u tonu krajnje predaje i pomirenja s time što ga tamо čeka, što god bilo – a sigurno je da nije dobro. Je li tridesetih godina kad ju je spjevao, i Nedović tako osjećao da upravo dolazi vrijeme koje se neće moći izreći nijednim načinom osim u naznaci, u parafrazi, zaobilazno, u izbjegavanju ionako neizrecivog?

Ne zna se, ali teško da je slučajno što je šest decenija kasnije, u novom cikličkom užasu, Emir Kusturica, također stranac u vlastitoj zemlji, odlučio zajedno sa svojim kompozitorom citiranim na početku teksta, da uzme ovu pjesmu kao vodeći motiv svoga filma, epskog, nedosljednog, kontroverznog, no svemu usprkos maestralnog *Underrounda*. Nakon prvog vrhunca filma, nadrealne uvertire koja je uvod u sljedeću kulminaciju, u sceni bombardiranja Beograda 6. aprila 1941., pojavljuje se crni međutitl, kao u nijemim filmovima (vizualna metafora mjeseta "zanjemilog" od muke), na kojem je tekst Dušana Kovačevića, pisca predloška: "Tri godine kasnije, dok je Beograd patio od otvorenog preloma duše...". Rez na lik Crnog kojeg igra Lazar Ristovski – on se gleda u ogledalu za koje je prikaćena fotografija njegove pokojne žene, prekrsti se i začuvši instrumental u pozadini kreće pjevati, žalosno i komično u isti čas: "Stani, stani, Ibar vodo, Ibar vodo... kuda žuriš tako? – I ja imam jade svoje, jade svoje... nije meni lako...". Temu svira ciganski trubački orkestar, teško, izmučeno, u dugim notama koje kaskaju i vuku se poput ranjenog konja, i u isto vrijeme tonom suprotnim, upravo podsmješljivim, zaigrano, s višom vitalnošću i inatom, humorno. Karakterističnim i jednakim tako teško objašnjivim spojem nespojivog, muzika stvara strahovitu suprotstavljenost emocija, nešto uništavajuće, destruktivno, a tako živo. Gradi stepenice od zvuka koje vode ka onom času koji je suštinski za čitavu karakterologiju jednog naroda – tenu u kome se ne zna vladaju li čovjekom ubilačke ili samoubilačke emocije, kad se ne zna hoće li on uništiti drugoga ili sebe. Nijedna druga pjesma, kao inspirator i kao utjelovljenje takve emocije, nije mogla biti na tom mjestu, čini se.

U čudnoj vezi, i autor pjesme i režiser napravit će u različitim erama "zamjenu domovina" – Kusturica će otići u Srbiju, da ostane do danas, a Nedović prije "onoga rata" upravo tamo gdje će se roditi režiser - u Bosnu. Očaran tom lijepom i nesretnom zemljom, napisat će dvije od svojih najpoznatijih pjesama: "Prođoh Bosnom kroz gradove" koja će biti zaštitnim znakom Safeta Išovića, jednog od najvećih sevdalija. Uopće, poput kakva kameleona – što je osobina istinskog songwritera – gdje god se pojавio, u bilo kojoj okolini, Nedović je poprimao njena muzička svojstva i tako pisao, njima se izražavao. Pogled sa strane hvata ponekad preciznije, ili makar pretjeranije, neko mjesto potcrtavajući mu osobine kad pokuša da ih opjeva njihovim vlastitim tonom ili bojom. Stigavši na kraju i na more, u Dalmaciju, prirodni melodičar Nedović vjerojatno je vrlo brzo i jasno osjetio mediteransku melodiku, svjetlu, bistru i toliko radosniju od zvuka iz kojega je sam potekao, i osunčan time složio simpatičnu i veselu pjesmicušalu, ne znajući da će se ova dosjetka od pjesme primiti i zaživiti kao da ju je sam lokalni puk napravio – "Kad si bila mala Mare – volila si more...". Pjevaju je i danas, od klape Šibenik do njemačkih i austrijskih zborova. I do danas se vodi tajna igra prisvajanja autorskih prava s ove strane, pravna igra puna nelagode, pizme i bratskih inata. Pjesma je "corpus delicti", podsjetnik na neugodnu povezanost koja se ne da odijeliti formalnopravnim postupcima i razgraničenjima, kao što se moglo i može s mnogočime drugim. I zato boli obje strane, svaku na svoj način, jednako potmulo i bez namjere da se popusti u međusobnom nadigravanju.

***

Prije nego što će se spustiti u Dalmaciju, Nedović je iz Šumadije prešao u kraj odmah preko Drine, preko granice (tada nepostojeće, čak ni u formalnom smislu, kakva je bila kasnija federalna), i stigao u grad koji će desetak godina kasnije, tokom rata koji je pjesma o rijeci najavila, naš najveći pisac ovjekovječiti u svom remek-djelu – u Višegrad, gdje je Ivo Andrić proveo svoje (jedine?) sretne dječačke godine. Tu je, prije osamdeset godina, 1936. Nedović napisao svoju najpoznatiju pjesmu. Teško da ih ima mnogo koji su odrastali u negašnoj zemlji i da je ne bi znali: "U lijepome starom gradu Višegradu" – melankoličnu posvetu davnoj, sentimentalnoj ljubavi u gradiću na Drini i sa stihovima o, većini tadašnje zemlje nepoznatom topusu – brdu Bikavcu, odakle pogled puca na Most koji će, kao i grad, zauvijek biti upisan u svjetsku književnu, kulturnu i civilizacijsku mapu. Pjesmu je prvi snimio Himzo Polovina i godinama, desetljećima, bila je voljen i bezopasan dio našega općega folklora i kulture svakodnevice, podsjetnik na prepoznatljivu osjećajnost – onu bosansku, jedinstvenu unutar većeg jugoslavenskog kulturnog kompleksa. Donedavno se pak nije znalo – ili barem nije govorilo, kao i toliko drugoga – da je rahmetli Himzo promijenio tekst, izbacivši zadnju, očitu biografsku Nedovićevu strofu što počinje stihovima: "Ustaj, isprati me, moram da putujem/u Srbiju idem svome rodnom kraju...". U još većem čvoru ovdašnjih ubilačkih nesporazuma i nerješivih tvrdoglavosti, ova intervencija u tekstu ne čudi s obzirom na stavove koje je, govorilo se, po pitanju etničkih i nacionalnih zapretenosti Bosne, za života imao mostarski pjevač i psihijatar.

Iz toga: mnogo je, bezbrojno mnogo primjera promjene značenja, recepције i, visokoparno rečeno, rekontektualizacije koje su doživjele tolike pjesme u prošlih četvrt stoljeća. No rijetko koja strašnije od Nedovićeve sevdalinke o gradu na Drini, tamo gdje se u stravičnoj simetriji dva puta u

točno pedeset godina dogodio zločin, gotovo na isti način. I to je sve što ćemo o tome reći sada. Umjesto toga, s tim saznanjem, i s jednom polovicom stanovništva grada u mislima, samo se upitati: kako im danas mora zvučati zadnja strofa kad nakon svega neki pjevač zavapi: "Višegrade, grade – gdje je moja draga...?"

**Donedavno se nije znalo – ili barem
nije govorilo, kao i toliko drugoga
– da je rahmetli Himzo promijenio
tekst, izbacivši zadnju, očitu
biografsku Nedovićevu strofu što
počinje stihovima: "Ustaj, isprati me,
moram da putujem/u Srbiju idem
svome rodnom kraju..."**

U jednakom i jednakom zapanjujućem sarkazmu historije, prije nekoliko je godina sarajevski režiser, izgradio na tom mjestu svoj "grad u gradu", u čast našega pisca, rekao je. Treba vjerovati da su mu namjere i želje bile dobre, uza sve što se vuče oko toga "grada". No, zapita se čovjek dalje – bez zlobe, bez retorike, ako netko želi i može to uopće vjerovati – je li nekad, u međuvremenu, istinski veliki svjetski reditelj čuo pjesmu, baš tamo, u Višegradu. I što je pomislio, slušajući je. Ne, ne može se pristati na to da mu je bilo svejedno, nikako. Takve površne zaključke ostavljamo cincicima. Treba naprotiv vjerovati da jest nešto osjetio, unatoč svemu što je unazad dosta godina izgovarao naglas, a što nije bilo dostojno ni njega samoga, ni mjesa i događaja koji su grad obilježili sramom zauvijek. Jer, neka je i naivno, ali treba i mora se nadati, u ime mrve ljudskosti koja je preostala – možda je, makar negdje u dubini, u biću bića, osjetio čak i nešto slično liku najpoznatije knjige o gradu i najpoznatnije knjige naše književnosti. Ono što Andrić besmrtno opisuje kod jednog, također apostata – Velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića kad se sjeća grada u kojem će izgraditi Most: "...osećanje nelagodnosti koje je ostalo od svega toga zajedno nije nikad potpuno nestalo. Naprotiv, sa godinama i sa starošću javljalo se sve češće: uvek ista crna pruga koja mine grudima i preseće ih naročitim, dobro poznatim bolom iz detinjstva, koji se jasno razlikuje od svih muka i bolova što ih je docnije život donosio."

***

Dragiša Nedović vratio se, kako je i rekao u pjesmi, u svoju Srbiju i u Kragujevac odakle će ga nakon aprila '41., otpremiti u zarobljeništvo u Njemačku. Preživjet će i to, vratiti se u svoj ranjeni grad kojem su na Šumarcama Nijemci iščupali dušu, i tu poživjeti do kraja. Dragiša Nedović umro je, gotovo zaboravljen, prije pola stoljeća. Nedavno, Skupština općine Višegrad donijela je prijedlog da jedna ulica na Bikavcu dobije ime po njemu. Prijedlog nije prošao. I bolje je tako.

KRISTINA LEKO „KAKO ŽIVI NAROD – IZVJEŠTAJ O PASIVNOSTI”, MSU, ZAGREB, 2016.

ONAJ TKO ŽELI BITI JAVNI RADNIK, MORA ZNATI KAKO ŽIVI NAROD

PIŠE: **Nina Ožegović**

Izložba donosi osam tlocrta kuća, organiziranih poput imaginarnog sela i lokalnih mikroekonomskih zajednica, a svaka od njih pokazuje život jedne od sedam izabralih obitelji i jedne udruge. Njihovi životi tokom nekoliko generacija predstavljeni su raznim dokumentima, video filmovima, biografskim pričama, namještajem i osobnim predmetima protagonista, od starih pegli do suđa, a naglasak je na radu i ekonomskoj situaciji

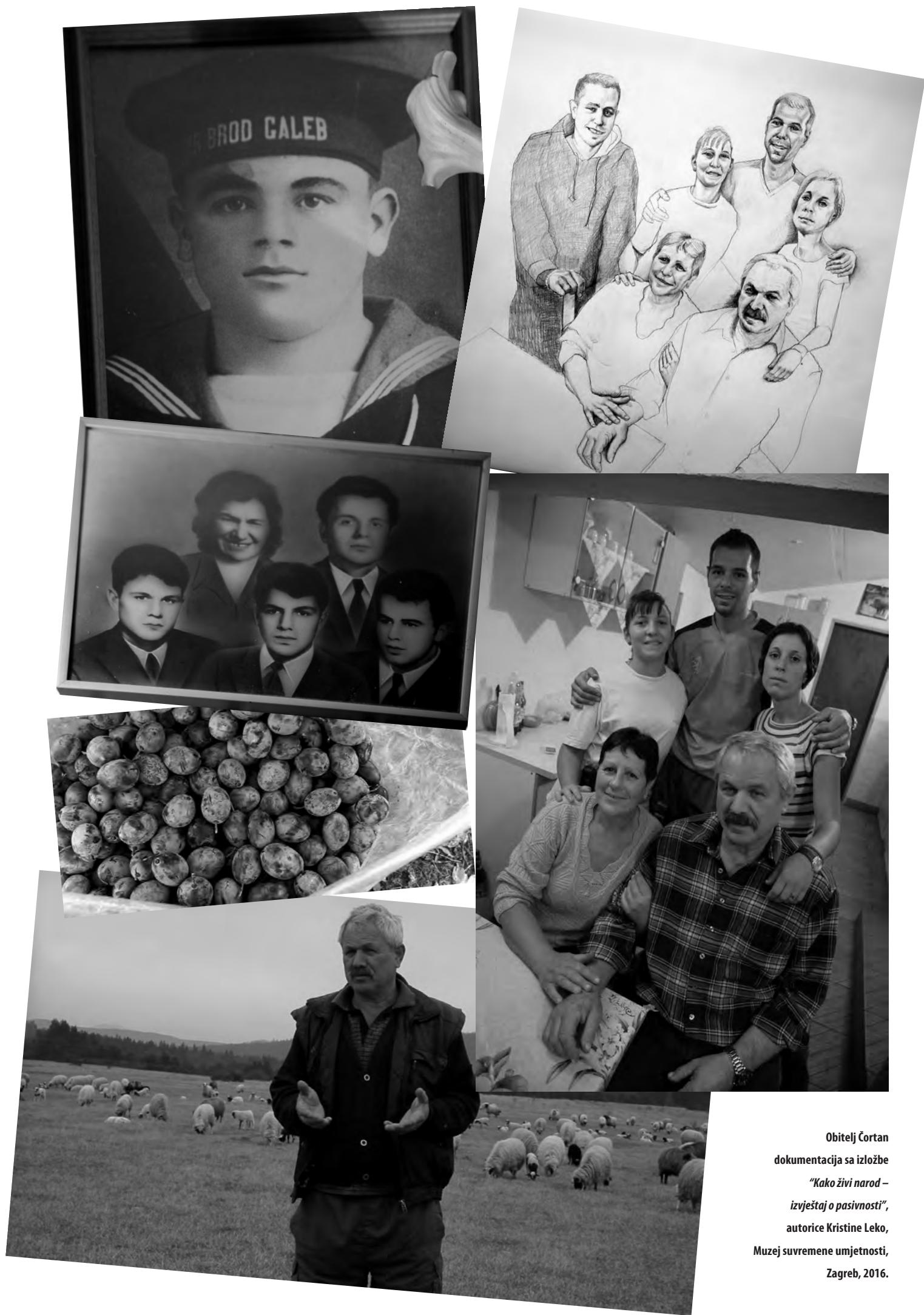
U jesenskoj izložbenoj ponudi Zagreba izdvaja se poučna dokumentarno-istraživačka izložba "Kako živi narod – izvještaj o pasivnosti" participacijske i kritički orientirane umjetnice i docentice na Universitat der Kunste Berlin Kristine Leko, koja je odmah nakon otvorenja u Muzeju suvremene umjetnosti privukla pozornost javnosti svojom angažiranošću i izravnim pozivom na akciju.

Ta se izložba na dokumentarni i aktivistički način bavi našom devastiranom ekonomskom i socijalnom svakodnevnicom, a s druge strane ima jak performativno-edukativni karakter jer želi izvući građane iz stanja pasivnosti i natjerati ih na razmišljanje o tome mogu li i oni nekako pridonijeti promjeni stanja u zemlji te stvoriti bogatije i ravnopravnije društvo.

Da je umjetnica Kristina Leko do u detalje osmisnila svoj dugogodišnji projekt govore sljedeći podaci: koproducent izložbe njena umjetnička organizacija Otvoreni likovni pogon Zagreb, a strateški partner Zadruga za etično financiranje, koja po uzoru na evropske trendove namjerava osnovati Etičku banku. Krenula je žestoko pa je odmah na otvorenju izložbe 9. rujna u projekt htjela uključiti i političare, dakle, glavne krivce situacije u Hrvatskoj, te je poslala na više od stotinu adresa pozivnice za priključivanje organiziranom vodstvu jednom od tri ponuđena termina. Ideja je bila da se političari uživo uvjere kako zaista živi narod u Hrvatskoj i da izravno od predstavnika obitelji uključenih u projekt saznaju neke prijedloge za poboljšavanje životnih i gospodarskih uvjeta u Hrvatskoj. Međutim, niti jedan političar nije se odazvao a niti ispričao pozivu naše ugledne i nagradjivane umjetnice Kristine Leko. Čak ni oni koji su po službenom protokolu trebali doći, poput predstavnika Ministarstva kulture i Ureda za kulturu grada Zagreba nisu se pojavili na otvorenju izložbe. Je li riječ o nemaru, nepristojnosti, cenzuri ili naprosto o činjenici da političare ne zanima kultura, jer taj sektor ne donosi niti beneficije niti profit, može se samo nagađati. No čini se da bi najtočniji odgovor bio da ih ne zanima kako živi narod.

Kristina Leko je do sada realizirala nekoliko projekata u suradnji sa socijalno ugroženim skupinama različitih zemalja, od izbjeglica iz Iraka i naših iseljenika u New York pa do starije populacije i nezaposlenih, i za mnoge od njih dobila je nagrade i priznanja. Među njenim akcijama izdvaja se umjetnički projekt "Sir i vrhnje" iz 2002. godine, kojim je htjela na početku pregovora Hrvatske o ulasku u EU upozoriti na važnost zagrebačkih mljekarica i njihove proizvodnje sira i vrhnja kao izvornog proizvoda kontinentalne Hrvatske. Za ovu izložbu inspiraciju je pronašla u knjizi "Kako živi narod – Život u pasivnim krajevima" ekonomista Rudolfa Bičanića, koji je prije 80 godinaobilazio pasivne krajeve Hrvatske, a dijelom BiH, i zatim u njoj opisao životne prilike i društveno-ekonomske odnose u tim regijama. Dijelom je bila nadahnuta i "dijagnozom pasivnosti kao psihološke kategorije nacije", i doživljavanjem hrvatskog mentaliteta kao postkolonijalnog, premda Hrvatska kao zemlja nikada nije bila kolonija, a motivaciju je pronašla i u svojevrsnoj osobnoj frustraciji i razočaranosti situacijom u zemlji. Naime, i sama ima emigrantsko iskustvo: tri puta se natjecala za posao na zagrebačkoj Likovnoj akademiji, no nije bila primljena za razliku od berlinske akademije gdje je bez ikakve veze odabrana među 80 kandidata. S druge strane, to emigrantsko iskustvo uvjerilo ju je u mogućnost promjene, pokazavši joj da građani mogu itekako pridonijeti drukčijem poretku stvari.

Bez obzira što je od nastanka knjige prošlo 80 godina, to kapitalno djelo Rudolfa Bičanića i danas se smatra jednim od temelja socijalnih znanosti u nas. U knjizi je pisao o velikoj smrtnosti djece u Dalmatinskoj zagori, koja je u to doba do pete godine života iznosila šezdeset posto, o tome kako se po vodu putuje šest sati, o neravnopravnom odnosu seljaka i "gospode", tako da su mnoge misli i rečenice iz knjige i danas vrlo aktualne. Posebno je poučna Bičanićeva misao o tome da svatko tko želi biti javni radnik treba

Obitelj Čortan
dokumentacija sa izložbe
*"Kako živi narod –
izvještaj o pasivnosti"*,
autorice Kristine Leko,
Muzej suvremene umjetnosti,
Zagreb, 2016.

znati kako živi narod. Uz to, Bićanić se u knjizi bavio i demistifikacijom ekonomskog teorijskog čime se na neki način bave, smatra Kristina Leko, i Thomas Piketty i Janis Varufakis.

Objašnjavajući svoju fascinaciju Bićanićevom knjigom, objašnjava da joj je bliska njegova ideja o tome da su ljudi sposobni razmišljati, diskutirati, pronalaziti rješenja i zatim djelovati na području ekonomije. I sama smatra da su ljudi sposobni proizvoditi kulturu premda nisu umjetnici. Dakle, ljudi mogu identificirati uzrok problema, međutim, u njihovom otklanjanju često ih sprečavaju neke organizacijske ili političke strukture. Zbog toga je krenula Bićanićevim tragom i od posebno odabranih "marljivih i poštenih ljudi" s Visa, iz Livna, Like i Dalmatinske zagore, sve do Vukovara, tražila da analiziraju ekonomsku situaciju i zatim formuliraju prijedloge za ekonomске reforme, kojima bi se poboljšao život u njihovom kraju.

**Na dokumentarni i aktivistički
način izložba se bavi našom
devastiranom ekonomskom i
socijalnom svakodnevnicom,
a s druge strane ima jak
performativno-edukativni
karakter, jer želi izvući građane
iz stanja pasivnosti**

Terensko istraživanje trajalo je četiri godine, a ona sama je sve obitelji portretirala fotografijom i crtežom, te razgovarala s njima i njihovim prijateljima i susjedima. Rezultat je poučan. Izložba donosi osam tlocrta kuća, organiziranih poput imaginarnog sela, odnosno, osam lokalnih mikroekonomskih zajednica, a svaka od njih pokazuje život jedne od sedam izabranih hrvatskih obitelji te jedne udruge. Životi tih obitelji i način njihovog preživljavanja tokom nekoliko generacija, odnosno, udruge, predstavljeni su raznim dokumentima, video filmovima, biografskim pričama, te namještajem i osobnim predmetima protagonista, od starih pegli do suđa, a naglasak je na radu i ekonomskoj situaciji. Autor postava je njen suprug, američki umjetnik David Smithson.

Najviše životnih informacija svakako donose razgovori s predstvincima obitelji, snimljeni u autentičnim ambijentima, u kojem se oni fokusiraju na analizu gospodarske situacije u njihovom kraju te na neiskorištene gospodarske i prirodne potencijale, dajući i brojne prijedloge za poboljšanje života. Tako saznamo o izlovljenom moru, crnom tržištu mesa, neprestanom iseljavanju, braniteljima i PTSP... Autor tih deset sati dokumentarnog videomaterijala je Martin Semenčić.

Jedno od izložbenih „sela“ donosi priču Ljubana Salapića iz Žabljaka, prigradskog naselja Livna, gdje su prema saznanjima Kristine Leko, svi problemi koji muče Hrvatsku dovedeni do ekstrema, od neefikasnosti javne

uprave do korupcije. Salapić je predložio vrlo zanimljiv prijedlog reforme javne uprave, a njegova kćer Vesna, diplomirana upravna pravnica, pomalo ironično predložila da bi za oporavak ekonomskog situacije trebalo zabraniti upis na Ekonomski i Pravni fakultet na pet godina jer bi se tako zaustavila praksa zapošljavanja u javnim institucijama koje u pravilu nije motivirano radnim zadacima nego stvaranjem strukture tj. mreže političke moći.

Vrlo je poučan slučaj znamenitog pršutara Zvone Marina, bivšeg direktora Mesoprometa iz Drniša, koji je stvorio brendove livanjskog pršuta i livanjskog sira. Iz njegove priče jasno je da su mnoge negativne tekovine kapitalizma u Hrvatskoj poput tajkunizacije zapravo postojale i u socijalizmu, ali pod drugim nazivom. Iz bloga Kristine Leko, koji je pisala tokom cijelog istraživanja, možemo sazнати da je Mesopromet 1974. godine, kad je Zvone Marin postao direktor, sa 90 radnika proizvodio tri tisuće pršuta, a sedam godina kasnije, kad je odlazio, bilo je 300 radnika i 70 tisuća pršuta. "Direktor Mornar itekako je znao da se ne može bez investicija i dobrog tima", piše Kristina Leko, zaključujući da usprkos tim nevjerojatnim poslovnim uspjesima, nikad nije imao veću plaću od dobrog radnika, jer po njegovom mišljenju, ne možeš imati dobar tim ako nisi jednak.

"Ubrzo je Zvone shvatio da ne smije prikazati dobitak. Uprava mreže Mesoprometa uzimala im je dobit. Nisu mogli dalje, pa Zvone i tim uz podršku radnika organiziraju referendum s ciljem da se odvoje. No, umiješa se politika i referendum padne na jednom glasu. Zvone s obitelji odseli u Split. Farmu i pršutanu preuzmu politički podobnici da na kraju sve upropaste. (...) Sanirao je kninsku mljekaru, a na Zrmanji uspostavio farmu koza, proizvodnju kozjeg sira, uzgoj junica i pršutu od 5000 pršuta. Prvi je počeo proizvodnju šampinjona u jednom splitskom tunelu, te proizvodnju humusa. Preko njemačkih partnera u Arapske Emirate izvezao je Zvone 30 tisuća koza, koje su odletjele sa splitskog aerodroma, po 750 u avionu. Transportirali su ih tjedan dana. Odmah nakon tog uspjeha izdvojili su farmu koza. Nisu više nikad uspjeli ništa izvesti. Onda su izdvojili i uzeli Livanjski sir. Uvijek je bilo tako, govori Zvone. Čim netko napravi zdravu proizvodnju, pojave se lešinari, kroz politiku i radnički savjet izglasaju izdvajanje OUR-a, pa onda partijski podobnici zasjednu u fotelje, izvuku novce i sve unište. Teško je bilo odoljeti pritiscima politike", stoji u blogu Kristine Leko.

Mnogo se može saznaći pa i naučiti o ribarstvu u Jadranu od obitelji Stipe Lukšića, ribara s Visa, koji je razvio, ali nije patentirao višku panulu. On je svojedobno donosio kuću po nekoliko desetaka kilograma ribe, a danas od ribarstva, svog primarnog posla, ne može živjeti, pa je njegova supruga digla kredit, adaptirala dva apartmana i sada ih iznajmljuju turistima. O njemu je 1987. snimljen televizijski dokumentarac u kojem ga vidimo kako "preplanuo, modrih očiju, u ranim pedesetima, uz veliku posvećenost, iz mora vadi ribu za ribom".

"Sedamdesetih i osamdesetih lovio je Stipe po sto kila vele ribe na dan. Ljeto bi provodio na Lastovu, ulov slao u Split. Prošlost. Gof je izložjen. Neki je Komižan velikim brodom krajem osamdesetih vadio gofa u mrijestu, po par tona odjednom. Bez milosti, pameti i zakona. Udica ne može uništiti more, ali mreža može, govori Stipe. Panulu je naslijedio od oca i usavršio. Udica je to na živu ješku, s puno olova, koja udara po dnu dok brod plove. Putujući i loveći Jadranom, poklanjao je panulu i učio druge loviti. Penziju nema, jer nije se tada uplačivalo. Umirovljen, prodao je

svoj brod. Pomaže sinu: popravlja mreže i alat, ide na more. Popravlja i drugima, no nikad nikome nije ništa naplatio. Dok su djed i otac od ribarenja izuzetno dobro živjeli, generaciji Tonija Lukšića nije lako”, opisuje slučaj viškog ribara Stipe Lukšića.

Važan je i slučaj rusinske obitelji Burčak iz Petrovaca pored Vukovara, odakle se ljudi masovno iseljavaju, uspijevaju marljivim radom održavati na životu četiri poljoprivredna lokaliteta. Članovi Udruge branitelja Maslina iz Dubrave, kod Tisnog, pokazuju kako se branitelji s PTSP-om mogu dobro organizirati i radeći u impresivnom masliniku ograđenom suhozidom, te prodajom svojih proizvoda – maslinova ulja, i usluga preko svoje Zadruge, postati proaktivno orientirani građani zemlje. Radna terapija je, kako kaže Branko Smrček, predsjednik Udruge, najbolja terapija! Tu je i primjer Stipana i Ive Pervan iz Tijarice iz Cetinske krajine, para koji je cijeli radni vijek proveo u Berlinu gdje su imali restoran, kao i mnogi drugi Tijaričani, i rintali 16 sati dnevno, a zatim su presložili prioritete u životu i prodali restoran tako da Stipan Pervan danas vozi gradski autobus i neizmerno je sretan.

Kristina Leko je do sada realizirala nekoliko projekata u suradnji sa socijalno ugroženim skupinama različitih zemalja, od izbjeglica iz Iraka i naših iseljenica u New York pa do starije populacije i nezaposlenih

Prema riječima umjetnice Kristine Leko, njeni mišljenje o ekonomskoj i socijalnoj situaciji, kao i mišljenje svih protagonisti izložbe te posjetitelja može biti legitimno i inspirativno bez obzira na to što oni nisu ekonomisti. Premda je svjesna da je demokratska kultura u Hrvatskoj na niskoj razini smatra da nam je svima jasno što ne funkcioniра i gdje je uzrok problema. Zbog toga bi htjela da izložba “Kako živi narod – izvještaj o pasivnosti” postane svojevršno oruđe za diskusiju i da potakne posjetitelje da slobodno i otvoreno raspravljaju o bitnim ekonomskim i socijalnim problemima Hrvatske. Zbog toga je u suradnji s filozofkinjom Ankicom Čakardić, kazališnom redateljicom Anicom Tomić i muzejskom pedagoginjom Kosjenkom Laszlo kao sastavni dio izložbe osmišljen ozbiljan performativno-edukativni program.

U taj popratni edukativni program uključeno je 50 posebno educiranih vodiča, studenata raznih profila, te pet tisuća učenika završnih razreda srednjih škola, koji bi na završnim diskusijama raspravljali o problemima hrvatskog gospodarstva i društva u cjelini. Odnosno, u skladu s Bičanićevom idejom o narodnoj mudrosti, skicirali viziju pravednijeg i zdravijeg hrvatskog društva. Uz to, Zadruga za etično financiranje priredila je radionicu

o važnosti društvenog poduzetništva (“social economy”), koje se u Evropi uspješno suprotstavilo posljedicama finansijske krize. Također, priređen je i dvodnevni skup “Ponovno o Marxu/Kako živi narod”, na kojem su Marxovi entuzijasti, profesori, umjetnici i kulturnjaci od Leipziga do Zagreba, poput profesora Nenada Zakošeka i Christiana Schmidta, filozofkinje i umjetnice Judith Siegmund i filozofkinje Ankice Čakardić, raspravljali o pitanjima koja je izložba apostrofirala, kao što su problem pasivnih krajeva, kriza 2008., nezaposlenost, migracije, uspon kapitalizma i potencijal djelovanja kroz umjetnost.

Sve to ukazuje da umjetnica Kristina Leko želi putem te izložbe i edukativnih programa prodrmati hrvatsku učmalost i pokazati građanima Hrvatske da bez vlastitog angažmana ne mogu očekivati bolje društvo.

★ O OBITELJI ČORTAN

Obiteljska je kuća Čortanovih srušena u ratu. Obnovljena je 1946. po starom načinu, jedan objekt za ljude i stoku: stoka dolje, ljudi gore. Dušan se oženio s dvadeset. Sin Milovan rođen je 1950, a Miroslav i Jovica tri godine poslije. Dušan i žena mu Ljubica drže 50 ovaca, 2 konja, krava od četiri do šest. Sve rade sami, čak i sapun. Robu Ljubica pere u potoku udaljenom kilometar nizbrdo. (...)

Kći Ljubica rođena je 1990. Kada pet godina poslije odlaze traktorom za Srbiju, iza sebe ostavljaju obnovljenu kuću, jednu obnovljenu i jednu novosagrađenu štalu, kompletну poljoprivrednu tehniku i 150 ovaca. Putuju 13 dana i 13 noći. Za tri stotine maraka iznajmljuju seosko imanje s 3 hektara zemlje na Fruškoj gori. Drže svinje i kokoši. Kopaju za dnevnicu od 30 dinara. (...) Dana 14. maja 2000. sjedaju u Rumi u vlak za München, idu kod Zorine sestre. Prijatelj ih vozi do Nizozemske, do Milovana, Jovičinog brata. Pet godina žive u azilantskom domu bez prava na rad. Jovica radi na crno na bratovo ime, a Zora sezonski u poljoprivredi. Zbog pogreške u postupku, njihov zahtjev za azil je poništen 2005. Premda mogu ponovo podnijeti zahtjev, donose odluku – vratiti će se kući.

Spakiraju stol i stolice, nešto stvari, šator i kreću put Hrvatske. S puta Jovica zove susjeda, da ih pusti privremeno u svoju kuću u Buniću. Ovaj pristane. Prva tri mjeseca raskrčuju šikaru oko stare kuće, s njiva i pašnjaka, organiziraju seljane i raskrčuju seoski put u polje i na groblje. Jovica bezuspješno pokušava dobiti kredit da kupi stoku. Počinju s 11 ovaca koje su dobili od rodbine i prijatelja. Stado raste. Onaj čovjek odluči prodati kuću i Čortanovi su prisiljeni kupiti. Od prijatelja posuđuju 20.000 eura. Sinovi Milovan i Marijan idu raditi u Njemačku i Italiju kao variovi. Obitelj vraća dug. Zajedno sa sinovima Jovica obnavlja kuću i gradi gospodarske zgrade. Rad ne plaća. Sve rade sami. (...)

Čortanovi su jedina aktivna obitelj u Debelom Brdu s dvije radno sposobne generacije. Projekat godina u selu je 63. Polovica je kuća napuštena i cijene su niske. Čortanovi opet posuđuju novac i kupuju još jednu kuću. Za sina Marijana koji se ženi. Kći Ljubica se udaje u Korenicu, a sin Milovan odlazi u Njemačku. Sada stari i mladi bračni par Čortanovih zajedno rade.

Iz teksta Kristine Leko za izložbu “Kako živi narod”, autoriziran od strane obitelji Čortan

„MAJSTOR I MARGARITA“ MIHAILA BULGAKOVA U HNK IVANA PL. ZAJCA RIJEKA, R: SELMA SPAHIĆ

PREDSTAVA KOJU VRAG IPAK NIJE ODNIO

PIŠE: Igor Ružić

**Predstava podrazumijeva
inspiriranog i obaviještenog
gledatelja, koji se s
Bulgakovljevom magijom
ne susreće prvi put i ne traži
oživotvorenje spektakla gorućeg
stana ili letenja na metli, niti traži
lektirnu potvrdu predznanja ili
lektirnu zakrpu neznanja**

Potencijaliteti raznorodnosti koji žive u jednom od najvažnijih, a malo je reći i najboljih, ali zasigurno najpoznatijih romana prošlog stoljeća, „Majstor i Margarita“ Mihaila Bulgakova, skrivena su tajna ispod njegove otvorenosti. Roman fantastike, završen znakom sudbine smrti svojeg autora i stoga gotovo doslovno spašen od vlastite smrti, i nakon tri četvrtine vijeka svojeg više ili manje otvorenog postojanja u svijetu, a ono je eksponencijalno raslo od potpune nepoznanice i ekskluzive rezervirane za prijateljski i obiteljski krug, preko limitiranog i cenzuriranog objavlјivanja dvadeset i šest godina nakon prisilnog završetka desetogodišnjeg nastajanja, sve do pune međunarodne slave i olimpskog apsoluta današnje pozicije, djelo je pisca kojem je kazalište bilo primarna djelatnost i najsnažniji kreativni impuls. Samo jedan u nizu paradoksa koji čine Bulgakovljev život, to je ujedno i razlog zašto kazalište od tog velikog romana uporno bježi i trajno ne može pobjeći.

Njegova se dramatičnost i životnost, ritam i pripovjedačka strast koja u fantastici pronalazi svakodnevno i obrnuto, ne može izbjegći kako pri prvom tako ni pri svim kasnijim čitanjima, dok njegov avanturički sloj, kao i izvanredni, već sasvim gotovi i za scenu spremni dijaloški ulomci, nudi već gotov scenariistički materijal i za ono što dolazi nakon ili iza kazališta – film. Međutim, kao što je privučen velikom metaforom ovog romana i sitnim bođom njegovih figurativnih veza, višeznačnosti u idejama i sižejnim konstrukcijama, teatar na tom ispit u lako pada, privučen tom naizglednom igriivošću podatnog tkiva i mistične dubinske strukture koja se nipošto ne iscrpljuje tek

u formalnoj dvostrukoj pripovjednoj liniji. „Majstor i Margarita“ izazov je i zamka, na koji su odlučili odgovoriti i u koju su sasvim svjesno i zajedno odlučili upasti, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca u Rijeci i autorski tim predstave koja je otvorila njegovu sezonu 2016./2017., predvođen redateljićem Selmom Spahić i dramaturgom Dinom Pešutom. Kolektiv koji okuplja, u domaćem ne samo kazališnom kontekstu još uvijek mlade snage, počevši od spomenutih pa preko scenografkinje Aleksandre Ane Butković i kostimografske Darinke Mihajlović, donekle i do suradnice za scenski pokret Mile Čuljak i skladatelja Draška Adžića, s ansamblom sastavljenim također od još relativno mlađih ili mlađih članova riječkog ansambla Anastazije Balaž, Dejanu Krivačića, Jelenu Lopatić, Jerku Marčića, Jasminu Mekiću, Nikolu Nediću i Damira Orliću, uz gošću Natašu Kopeč, stvorio je predstavu, riječima redateljice, „šašavu, eklektičnu i punu iznenađenja iz scene u scenu“. A kakva bi i mogla biti, čak i da se predloška u potpunosti drži?

Bilo je i takvih pokušaja, filmskih, televizijskih i kazališnih, da se Bulgakovu i njegovom životnom djelu, koje se gotovo samo i po sebi dodvorava besmrtnosti često citiranom rečenicom o rukopisima koji ne gore, počast oda doslovnošću. Iako jedan od mogućih puteva inscenacija ovog romanesknog mastodonta, pritom i ne nužno manje vrijedan, to je ipak tek ilustracija spomenutih potencijala za izvedbu koja ne bježi od svojih kontekstualnih zadatosti a ipak želi posvjedočiti i vlastitoj izuzetnosti.

Kao i uvijek, pitanje prevođenja pitanje je jezika u koji se, a ne s kojeg se prevodi. U ovom slučaju, nagrađivani mladi dramski pisac i dramaturg Dino

Pešut, okušao se i u poslu dramatizacije proze i, sukladno postulatima generacijske i poetičke pripadnosti, odlučio velikom romanu pristupiti i autorski i vjerno. Nije to paradoksalna situacija, jer Bulgakova u riječkoj predstavi ima, kao što ima i njegovih suvremenih interpreta, dapače: gotovo upravo onoliko koliko, potpuno konkretno i sasvim pojednostavljeno rečeno, u svakoj ulozi odigranoj na pozornici ima i onoga tko igra i onoga koga se igra. U suradnji sa Selmom Spahić, proslavljenom bosanskohercegovačkom redateljicom koja već desetljeće uspijeva spojiti sarajevski i beogradski angažman te ga u posljednje vrijeme i proširiti na zapadnije krajeve bivše države, od Ljubljane do Rijeke, on je između dvije usporedne i relativno pravocrte narativne linije predloška uspostavio korelaciju koja funkcioniра vertikalno, a ne horizontalno ili paralelno, čime se podosta izgubilo u prijevodu, ali se ponešto i dobilo na zgušnutosti narativnog materijala i time otvorilo put za scensku interpretaciju.

U predstavi koja roman od četiri stotine stranica pokušava zgušnuti na oko dva sata i nešto sitno minuta takozvane čiste igre, takav je potez očekivan, kao i činjenica da se odustaje od pokušaja nakaradnog imitiranja fantastičnih elemenata kod Bulgakova, npr. mačka Behemota i njegovih ekshibicija, natprirodnih moći Azazella i Fagota, odrezanih glava ili odjeće koja nestaje, ili čak i samog Wolandovog iskrećeg oka. Naprotiv, predstava podrazumijeva inspiriranog i obaviještenog gledatelja, koji se s Bulgakovljevom magijom ne susreće prvi put i ne traži oživotvorene spektakla gorućeg stana ili letenja na metli, niti traži lektirnu potvrdu predznanja ili lektirnu zakrpu neznanja, jer funkcioniра u sasvim drugom, paralelnom univerzumu suvremeno shvaćene izvedbenosti.

**Bulgakovljeva se
dramatičnost i životnost,
ritam i pripovjedačka strast
koja u fantastici pronalazi
svakodnevno i obrnuto, ne
može izbjegći kako pri prvom
tako ni pri svim
kasnijim čitanjima**

Ipak, s obzirom da je „Majstor i Margarita“, uz sve ostalo što jest, i roman o umjetnosti književnosti, dakle o pisanju kao umjetničkoj formi i umjetničkoj nužnosti, a pritom ga je i vjerodostojno opisati određujućom sintagmom „roman u romanu“ iako ni konstrukcija „roman o romanu“ ne bi bila potpuno pogrešna, njegova kazališna inačica nužno sadri dodane ali i izgubljene vrijednosti. Ovim posljednjima riječka predstava odužuje se stalnim podsjećanjem na čitljivost teksta, čak i teksta izvedbe, i na citatnost koja funkcioniра u predlošku kao poveznica, poziv pa čak i lozinka, dok u izvedbi dobiva još jednu razinu značenja jer se, osim

očite i logične reference na izvedbu samu, ironično osvrće na svoj nužni odmak. Ukoliko se već nisu mogli oslobođiti literature, upravo zato što su se i htjeli uplesti u nju, autori su zamku odlučili zaobići tako da predstava u nju, zajedno s gledateljima, u potpunosti upada. Tekst se doslovno čita iz knjige na pozornici, u punom rasponu svih njegovih značenja i melodioznosti rečenica, pomno izabranih da rezoniraju upravo s onima koje čitatelji bolje memorije evociraju svaki put kad se samo prisjete izvornika. Tako ukotvljeni u pripovjedno i opisno, s nekoliko scena koje ironično tretiraju svoju zadanos, ostavili su si autori dovoljno praznog prostora za interpretaciju, ne nužno i pomodno osuvremenjivanje, iako ni ovdje ne nedostaje onih čuvenih traperica navučenih na stegna, čak i modernih, klasika.

Ukoliko se već nisu mogli oslobođiti literature, upravo zato što su se i htjeli uplesti u nju, autori su zamku odlučili zaobići tako da predstava u nju, zajedno s gledateljima, u potpunosti upada

Predstava započinje jednim od svojih najboljih rješenja i najupečatljivijih prizora. U areni, jer tribine s gledateljima su sa sve četiri strane okruglog i pijeskom prekrivenog prostora igre, pojavljuju se svi izvođači u specifičnoj kombinaciji stezulje i jednostavne košulje, koja se vjerojatno nije puno promijenila od vremena kad je Rim vladao svjetom, svaki sa svojom daskom, nekoliko čavala i čekićem. Hodom i pokretom koji naznačava njihovu mentalnu necjelovitost, uzrokovana prirodnim datostima, srećom ili mukom čovjeka po čovjeku, oni se sami pokušavaju fiksirati tom daskom i čavlima, a vlastito pribijanje na križ, čiju vertikalu čine samo njihova tijela, definiraju izazivačkim pogledom u publiku dok, tako raspeti, defiliraju obodom pješčane arene. Ništa više ni manje nije potrebno za uvod u priču o kukavičluku kao najstrašnjem od svih ljudskih poroka, jednoj od tematskih, ali i moralnih okosnica „Majstora i Margarite“.

**Bulgakova u riječkoj
predstavi ima, kao što ima
i njegovih suvremenih
interpreta, dapače: gotovo
upravo onoliko koliko,
potpuno konkretno i sasvim
pojednostavljeni rečeno,
u svakoj ulozi odigranoj na
pozornici ima i onoga tko igra
i onoga koga se igra**

Tako bez ostatka već (samo)osuđeni, izvođači će kasnije odigrati i susret Poncija Pilata kojeg igra Jerko Marčić s Ješuom Ha-Nocrijem Deanom Krivačića kao i čuvenu epizodu na Patrijaršijskim ribnjacima s Anuškinim uljem i Berliožovom glavom pod kotačima komsomolke, ovo prvo s vidljivim odmakom ali i svojevrsnim poštovanjem a drugo tek kao nastavak igre, obol narativnoj nužnosti. Kao uvodničar u zbivanja figurira čitatelj Damir Orlić, Majstor kojem nije zanjekan autobiografski element samog Bulgakova, u pratinji crne sjene Nataše Kopeč, Margarite u nastajanju. Tu predstava već polako bježi od izvornika, jer se na pijesku Jeršalajima, danas ali i oduvijek područja za čiju vrućinu nije odgovorno samo sunce, u međuvremenu pojavljuju svi u kupačim kostimima i, dok metu pijesak, slušaju radijski izvještaj o planu za Afriku Jean-Claudea Junckera, ujedno i planu za spas Evrope. Scena iz moskovskog Varijetea, u kojoj se nečista sila u najvećem obimu, iako ne i najstrašnije, objavljuje Moskowljanima kod Bulgakova, u predstavi zamjenjuje tombola za gledatelje, groteskna koliko i sam žanr, ali interaktivna u trenutku kad se iz zabave i prilike za laku zaradu pretvori u moraliziranje u odnosu s publikom. „Sramite se!“ odjekivalo bi potresno da nakon njega ne slijedi zborsko pjevanje i previše potrošene „Cesarice“ Olivera Dragojevića.

Drugi dio predstave strukturiraniji je i ponovno se, barem na početku, nešto više drži odabranih dijelova izvornika. Majstor Orlić susreće Bezdomnoga Nikolu Nedića u bolnici, objašnjava se i pretpovijest sad već sasvim profilirane Margarite, nakon čega slijedi velika scena njezinog leta u kojoj obnažena i na koturaljkama opisuje kružnicu pozornice. Oporavljena i osnažena, s Wolandom na tepihu koji ilustrira cijeli svijet jednog grada, raspravlja o dobru i zlu, i opet se susreću sa suvremenošću ljudi koji u čamcima bježe od zla, da bi našli gore. Margarita svoj spas pronalazi kasnije, u čedomorki Fridi Jelene Lopatić kojoj opere noge i tako joj skine vječno prokletstvo, ali i u velikom obratu kad se ispod konsultantovog crnog kožnog kostima otkrio Ješua sam, krvav i izmučen. Opravši i njega, ona zaustavi svijet, koji nakon toga mora krenuti ispočetka, s njom kao snagom koja je uspjela ukinuti silu zla, ali je ujedno i dokinula i autoritet dobra, najprije u sebi i zato, u začudnom odmaku od izvornika, ostavlja Majstora da pati a sama nastavlja živjeti, što znači i tragati za smislim.

Spone paralelizama kojima je Bulgakov vezao svoj roman uz vlastitu biografiju, a Moskvu svoga vremena uzdignuo do principa ljudske beznačajnosti u gmizanju i nepoštenju s jedne i bezobzirnom želji za vladanjem i potčinjanjem istodobno s druge strane, Selma Spahić i Dino Pešut vidjeli su kao mogućnost da u kazalištu i s kazalištem ponude svoje, nesretnim ruskim piscem ne samo inspirirane nego i inficirane, poglede na zbilju današnjice, ne bitno različitu od one prije par tisuća ili tek stotinjak godina.

Treba li nam zaista Vrag da nam kaže što je dobro a što loše i gdje je točno njihova granica, ili je za to dovoljan i sam čovjek, ukoliko si uzme slobodu da govori i čini?

Treba li nam zaista Vrag da nam kaže što je dobro a što loše i gdje je točno njihova granica, ili je za to dovoljan i sam čovjek, ukoliko si uzme slobodu da govori i čini? – otvoreno se pitaju misleći pritom na sebe kao i na sve one koji u svojim arenama, varijeteima, salonima i podrumskim sobicama ne vide da se satira već odavno pretvorila u stvarnost, no bez ikakvog učinka. Riječka inačica „Majstora i Margarite“, kaosom svoje razuzdanosti i otpora autoritetu, čak i autoritetu autora kojeg poštije, na trenutke zaista ide k vragu, ali nije ju lako poslati do vraga jer ostavlja otvorenu ranu svijeta, bez oniričkog finala i posvete ljubavi i dobroti, ali s mišlju da čovjek ubija Sotonu na isti način kako je smaknuo i Boga, kako bi samome sebi bio ono što mora biti – hegemon. Jer tek tada je istinu govoriti ne samo lako i dobro, nego i moguće.

**POVODOM SEDAMDESETE GODIŠNICE JEDNE ZABORAVLJENE
KULTURNE INSTITUCIJE SRBA U HRVATSKOJ**

GDJE JE NESTALA MUZEALIZACIJA SRPSKE KULTURE

PIŠE: Liljana Vukašinović

Iako je muzejska institucija objektivno imala bolje uvjete za čuvanje građe, predmeti su vraćeni po eparhijama tokom 1983. i 1984. godine. Zagrebačka mitropolija imala je svakako najbolje preduslove za preuzimanje građe te je veći dio predstavljao osnovu za budući Muzej SPC-a u Zagrebu, dok su uporabni predmeti bez određenog kulturno-historijskog značaja vraćeni crkvama i manastirima

Svjetski trend u posljednjih nekoliko desetljeća otvaranja vrlo specifično profiliranih muzeja i muzejskih zbirki, koji se odmiču od mastodontski koncipiranih tradicionalnih muzejskih institucija, postaje sve uobičajenija praksa i kod nas. Shvaćeni kao vrlo važan element i sudionik kulturne ponude svoje sredine, neki – doduše malobrojni, uspješno opstaju i bez finansijskih potpora gradova ili Ministarstva kulture.

Nakon višegodišnjeg truda i priprema, nedavno otvoren Židovski muzej u sklopu židovske općine u Zagrebu, povod je prisjećanja i reaktualizacije slične teme Muzeja Srba u Hrvatskoj (MSH). Kulturne institucije osnovane nakon Drugog svjetskog rata, točnije 1946. godine u sklopu tadašnjeg Muzeja za umjetnost i obrt. Praksa formiranja umjetničkih zbirki nakon ratnih sukoba, bilo da se radi o ratnom plijenu ili predmetima spašenim od razaranja i krađe, bila je presudna i u ovom slučaju. Građa koja je činila temelj fundusa MSH prikupljena je uglavnom tokom augusta i septembra 1941. godine, kada su muzealci Muzeja za umjetnost i obrt na čelu s prof. Vladimirom Tkalčićem obilaskom terena spasili velike količine materijala iz pravoslavnih crkava i manastira predviđenih za rušenje. Najveća je bila zbirka slika i ikona (oko 900 predmeta), sa nekoliko čitavih ansambala iko-

KRITIKE I PRIKAZE

IZ SALONA I GALERIJA

Od Bizanta do baroka

Povijesni muzej Hrvatske, odjel Muzej Srba u Hrvatskoj, naaspjeli način demonstrira ovih dana kako se skromnim sredstvima u više no skromnim izložbenim prostorijama može organizirati izložba bogatog umjetničkog sadržaja i znatne didaktičke vrijednosti.

Izložba »Ikona od Bizanta do baroka« ilustrira temu o pretvaranju bizantske ikone u baroknu sliku. Proces prevladavanja zapadnjačkog likovnog izraza nad dekadentnim oblicima bizantske umjetnosti možemo pratiti na ikonama koje su bile u upotrebi ili su pak nastale u Hrvatskoj od početka 16. do 18. stoljeća. Iz fundusa muzeja izdvojena su i izložena ona djela na kojima se očituju prelamanja zapadnih i bizantskih elemenata, bez obzira na porijeklo i grupe kojima pripadaju.

Nastala daleko od centara u kojima je još intenzivno živjela bizantska tradicija, oblici bizantskog slikarstva u drevnoj vještini slikanja ikone bili su na području Hrvatske rano potisnuti razvijenim oblicima baroknog stila u punom razvoju. Nepostojanje jakih umjetničkih ličnosti koje bi snagom svog talenta prevladale ove stilске suprotnosti u novu kvalitetu i periferna umjetnosna

Izložba „Ikona od Bizanta do baroka.“ Povijesni muzej Hrvatske. Zagreb, Marinkovićevo 4. Lipanj, srpanj 1964.

sredina koja je u novim društvenim okolnostima izgubila duhovnu i kulturnu koherenciju još su više pridonijeli rastvaranju i potpunom gubitaju tradicionalnih oblika bizantske ikone. Zbog toga ovo spriječeno razdoblje i nije dalo i velikih djela, što opet ne znači da nije bilo i privlačnih ostvarenja. Pored umjetnika tzv. italo-grčke škole 16. do 18. stoljeća za nas je svakako najzanimljivija grupa slikara ikona i ikonostasa iz druge polovice 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj (Vukomogovinska škola) kod kojih se događa konačni prekid s bizantskom tradicijom. U stazu bizantskog štemu oni unose nove ikonografske detalje kao što su pejzaž, prostorna perspektiva itd., a u citavoj kompoziciji već se osjeća barokni polet. Barokni utjecaji koji dolaze iz Italije i Austrije osjećaju se sve jače i u ornamenticu, detaljima pokutstva, u koloritu i tehniči. Posljednji ostaci bizantske tradicije koji su se još održali – tempera na drvu i upotreba zlata – zamjenjeni su u tom vremenu konačno baroknom slikom na platnu.

Smisao i sadržaj ove prvenstveno didaktičke izložbe bit će upotpunjeno ako potakne naše historičare umjetnosti na proučavanje te nadasve zanimljive, a još uvjek nedovoljno istražene kulturne i umjetničke baštine.

V. M.

Italo-grčka škola 16–18. st: »Navještenje«

Otvorenie stalnog postava MSH, s lijeva: Dušan Brlić, Rade Žigić, nepoznati, Fedor ???, Vladimir ???

nostasa prenešenih iz srušenih crkava. Vrijedna je bila i zbirka metala koja je brojala oko 300 predmeta za crkvenu upotrebu nastalih u dugom periodu od nekoliko stoljeća. Zbirka crkvenog tekstila obuhvaćala je oko 200 predmeta, a grafika dvadesetak otisaka. Od iznimnog značaja bili su stari čirilski rukopisi i knjige, a takvih je u Muzeju Srba u Hrvatskoj prikupljeno više od osamdeset. Određenu podgrupu ove zbirke predstavljale su štampane knjige, kao što su „Oktoih“ i „Psaltir“ štamparije Crnojevića s kraja 15. stoljeća te veći broj knjiga štampanih u Veneciji, Beču i Budimu i Moskvi. Zbirka oružja obuhvaćala je oko 100 predmeta, uglavnom zahvaljujući otkupu od obitelji Desnica. U zbirci se nalazila i jedna sablja i budzovan koji su po tradiciji pripisani Stojanu Jankoviću.

Građa koja je činila temelj fundusa Muzeja Srba u Hrvatskoj prikupljena je tokom augusta i septembra 1941. godine, kada su muzealci Muzeja za umjetnost i obrt spasili velike količine materijala iz pravoslavnih crkava i manastira predviđenih za rušenje

Veći dio spomenutog materijala nalazio se u Muzeju za umjetnost i obrt, a ovisno o prirodi predmeta i u Sveučilišnoj biblioteci, Muzeju grada Zagreba, koji je nakon osnutka Muzeja Srba u Hrvatskoj, predan toj instituciji. Od 1948. godine MSH postaje odjel Povijesnog muzeja Hrvatske, da bi između 1951. i 1963. godine egzistirao kao samostalna institucija na čelu s prof. Fedorom Moačaninom. Turbulentna sudbina ove institucije dirigirana često i političkim prilikama, 1963. godine vraća MSH pod okrilje Povijesnog muzeja Hrvatske unutar kojeg ostaje odjel sve do rasformiranja zbirke.

Pa ipak, usprkos skromnoj ekipiranosti i konstantnim promjenama za vrijeme postojanja Muzeja kao samostalne institucije i kao dijela Povijesnog muzeja Hrvatske, organizirano je nekoliko iznimnih izložbi i štampani katalozi koji su evidentirali obimnu građu. Autorica većine kataloga je kustosica Vera Borčić: „Zbirka umjetnički obrađenog metalra Srba u Hrvatskoj“, 1971., „Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj“, 1974., „Zbirka slika Odjela Srba u Hrvatskoj“ 1978., ali i stručnjaci za određena područja kao što su Vladimir Mošin: „Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj od XIII do XX stoljeća“, 1970. i Radojka Kusturica: „Zbirka srpskih knjiga od XV do sredine XIX stoljeća“, 1972. Upravo ti katalozi do danas ostaju osnov našeg poznavanja bogate kulturne tradicije i umjetničke produkcije Srba na ovim prostorima. U najznačajnije izložbene projekte pak ubrajamo „Izložba čirilske štampane knjige“, „Ikone“, „Ilustracija srpske štampane knjige od 15. do sredine 19. stoljeća“, „Izložba grafika 18. i 19. stoljeća i slikarstvo 19. stoljeća“, „Izložba ikona od Bizanta do baroka“, „Izložba rukopisnih knjiga iz zbirke Povijesnog muzeja Hrvatske“, „Iz kulturne prošlosti Srba u Hrvatskoj od 16.-19. stoljeća“ i „Krajiško – seljačka buna 1755. godine“.

Do danas se u arhivu Hrvatskog povijesnog muzeja čuva dokumentacija o pokušajima rada na stalnom postavu MSH. Tako planovi iz razdoblja između 1950. i 1960. godine pokazuju kako je Muzej Srba u Hrvatskoj trebao imati devet prostorija. U prvoj prostoriji predviđen je uvodni dio koji je posjetitelja upoznavao s mujejskim zbirkama, pregled razvoja srpske srednjovjekovne umjetnosti i uzrocima iseljavanja iz matice zemlje. U drugoj prostoriji trebali su se nalaziti predmeti vezani za život i kulturu Srba u Hrvatskoj nakon Velike seobe 1690. godine i potom kronološki predstaviti najznačajnije dosege kulture kroz 18. i 19. stoljeće. Predviđeni su i prostori za biblioteku, urede zaposlenika i skladište. Ovi planovi nikada nisu ostvareni što zbog neadekvatnosti prostora koji je Muzeju dodijeljen, što zbog nedovoljnog budžeta i očito izostanka političke podrške. Odlaskom kustosa odjela Muzeja Srba u Hrvatskoj Vere Borčić u mirovinu, Srpska pravoslavna crkva je početkom osamdesetih godina prošloga stoljeća započela sa povratom građe koja joj je *de facto* najvećim dijelom i pripadala.

Iako je mujejska institucija objektivno imala bolje uvjete za čuvanje građe, predmeti su враćeni po eparhijama tokom 1983. i 1984. godine. Zagrebačka mitropolija imala je svakako najbolje preuslove za preuzimanje građe te je jedan veći dio predstavljao osnovu za budući Muzej Srpske pravoslavne crkve u Zagrebu, dok su uporabni predmeti bez određenog kulturno-historijskog značaja vraćeni pojedinim crkvama i manastirima.

Materijal koji je do danas ostao pohranjen u Hrvatskom povijesnom muzeju čine zapravo dokumenti (ne predmeti) od kojih jedan dio još uvijek pripada Srpskoj pravoslavnoj crkvi, ali se čuva u obliku pohrane, dok drugi dio čini dokumentarnu zbirku Muzeja Srba u Hrvatskoj.

Muzej Srpske pravoslavne crkve Eparhije zagrebačko-ljubljanske, otvoren za javnost 1985. godine, nalazio se inicijalno u porodičnoj kući gradića Kune Waidmanna, inače zaštićenom spomeniku kulture, podignutoj 1886/87. godine (danas Ulica Đure Deželića 4). Zgrada je adaptirana 1985. godine prema projektu arhitekta Jože Ladovića iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Hrvatske. Stalna postavka bila je izložena u adaptiranom prizemlju u ukupno šest prostorija, a autori idejne koncepcije uz arh. Ladovića, Mitropolit zagrebačko-ljubljanski dr. Jovan Pavlović i autor likovnog postava dr. Slobodan Mileusnić, dugogodišnji direktor Muzeja SPC u Beogradu i dobar poznavatelj umjetničkog naslijeda Srba u Hrvatskoj.

**Novi postav otvoren je
za javnost 2006. godine
i obuhvaća nekoliko
adaptiranih prostorija
u kojima je izloženo oko
250 eksponata, najvećim
dijelom ikona, potom i starih
rukopisnih knjiga, liturgijskih
predmeta od drva i metala,
predmeta od tekstila**

Nakon stradanja Muzeja 1992. godine, kada je miniranjem oštećena konstrukcija zgrade, a predmeti su srećom prošli uz manja oštećenja, institucija zatvara vrata na punih 14 godina. Tokom tog perioda predmeti su restaurirani i izvršene su pripreme za adaptaciju prostora u Ilici 7 u kojem se i danas nalazi. Novi postav otvoren je za javnost 2006. godine i obuhvaća nekoliko adaptiranih prostorija u kojima je izloženo oko 250 eksponata, najvećim dijelom ikona, potom i starih rukopisnih knjiga, liturgijskih predmeta od drva i metala, predmeta od tekstila itd. Dobrim dijelom radi se o znalački probranim primjercima koji predstavljaju vrh umjetničke produkcije, značajnih za razumijevanje ne samo srpske kulture u Hrvatskoj, već i za potpuniju rekonstrukciju većinske kulture unutar koje je nastala, kulture matice zemlje, ali i evropskog konteksta kojeg je neminovno dionik.

Crkva kao vlasnik ove vrijedne sakralne zbirke, uz onu Eparhije dalmatinske u Šibeniku, jedine takve vrste u Hrvatskoj, ima odgovornost rješavanja niza muzeoloških problema, od evidentiranja, dokumentiranja i obrade predmeta, njihove konzervacije i restauracije do uređenja adekvatnih prostora za deponiranje i izlaganje. No, možda najznačajnija zadaća je otvorenost i interakcija sa zajednicom kojoj pripada, ljudima struke, ali i svima zainteresiranim, pa i neupućenima koji će se po prvi puta susresti sa takvom materijom. Pitanje ponovnog osnivanja Muzeja Srba u Hrvatskoj čini se u ovom trenutku iluzornim, no vrijednost ove postojeće zbirke u Ilici 7 je neupitna i može doprinijeti pozitivnoj afirmaciji srpske zajednice u Hrvatskoj, što svakako nije dovoljno iskorišteno.

IZLOŽBA SLIKA STANOJA JOVANOVIĆA U PETRINJSKOJ GALERIJI KRSTO HEGEDUŠIĆ / 1. 7. – 28. 7. 2016.

MAGIČNI REALIZAM

PIŠE: Marko Miljanović

**Izloženi radovi Stanoja Jovanovića,
slike i crteži, rađeni uljem na platnu,
uljem na šperploči, olovkom,
ugljenom i laviranim tušem, nastali
su u periodu od 1930. do 1951.
godine. Slika pejzaže, mrtve prirode,
portrete, autoportrete i ljudske
figure u eksterijeru i interijeru**

Portret učenice G. G. / 1930.

Za upoznavanje sa slikarstvom Stanoja Jovanovića poslužila nam je nedavno održana izložba njegovih slika i crteža u petrinjskoj galeriji Krsto Hegedušić (1.VII-28.VII 2016.), u organizaciji petrinjskog pododbora Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta" iz Zagreba. Izložba nas je na izvjestan, simbolički način podsjetila na prvu samostalnu izložbu Stanoja Jovanovića, održanu 1913. godine u petrinjskom Hrvatskom domu. Na ovogodišnjoj izložbi Jovanovićevih radova prikazan je dio njegovog opusa, koji je gotovo sav u privatnom vlasništvu Borisa Vrge (24 slike), čuvenog petrinjskog kolekcionara zaljubljenika u promociju zavičajne likovne baštine, dok sa ostale četiri slike (Portret učenice G. G., U fijakeru, Divlje kuće i Selska cesta) u vlasništvu Moderne galerije u Zagrebu. Prateći katalog izložbe napisao je Boris Vrga, a izložbu je, u nadahnutom govoru, otvorio akademik Tonko Maroević, ne propustivši priliku da predstavi i pojasni značaj naučnog doprinosa Borise Vrge u poznavanju Jovanovićevog života i rada, naglašavajući da je Vrga metodički okupio sve raspoložive podatke i stručno valorizovao Jovanovićev stvaralački doprinos u razvoju hrvatskog modernog slikarstva. Po riječima akademika Maroevića, bez Vrginog doprinosa uloga Jovanovićeve umjetničke pojave bila bi "nejasna i sasvim zamagljena", dodavši da je Borisu Vrgi zahvalan što ga je i samog potakao na istraživanje Jovanovićevog djela. Svoja istraživanja akademik Maroević objavio je 2003. godine u Radovima Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu (br. 27), u tekstu pod nazivom *Ozareni realizam Stanoja Jovanovića. Za valorizaciju zanemarenog opusa*.

Izloženi radovi Stanoja Jovanovića, slike i crteži, rađeni uljem na platnu, uljem na šperploči, olovkom, ugljenom i laviranim tušem, nastali su u periodu od 1930. do 1951. godine. Jovanović slika pejzaže, mrtve prirode,

portrete, autoportrete i ljudske figure u eksterijeru i interijeru. Posebno je žanrovske opredijeljen za motive vezane za trenutke zabave na ringlšpilu u vrijeme vašarskih svetkovina. Jovanovićevo odlaženje sa ocem na njegovo "egzistencijalno ringlšpilarenje" jako ga je emocionalno uzbudjivalo i učinilo da mu ono bude nadahnucé i snažni pokretač želje za bavljenjem slikarskim pozivom.

Prvi učitelj slikanja Stanoju Jovanoviću bio je Franjo Viktor Šignjar, koji mu je pomagao i u organizaciji prve samostalne izložbe u Petrinji. Jovanović je rođen 1895. godine u Petrinji, a umro u Zagrebu 1951. godine. Nakon završetka Učiteljske škole u Petrinji bavi se učiteljskim pozivom, a uz pedagoški rad u zagrebačkim školama studira slikarstvo na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Studij završava 1927. godine u klasi profesora Vladimira Becića, a potom studij grafike u specijalnoj školi za grafiku kod profesora Tomislava Krizmana, 1928. godine. Pored šest samostalnih izložbi slike su mu izlagane na mnogim kolektivnim izložbama u zemlji i inostranstvu, od kojih valja posebno izdvojiti *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* (Zagreb, 1938-39), *Prva godišnja izložba hrvatskih umjetnika* (Zagreb, 1940), *Izložba zagrebačkih umjetnika* (Zagreb 1934, 1935, 1936), *Izložba jugoslavenske skulpture i slikarstva* (London, 1930), *Jugoslavenska umjetnička izložba* (Amsterdam-Pariz-Brise, 1932.). Slike mu se čuvaju u muzejima i galerijama i privatnom vlasništvu u zemlji i inostranstvu. Slike su mu posthumno izlagane u Petrinji, a trudom Borisa Vrge slike Stanoja Jovanovića više puta su prezentirane na prvom programu Hrvatske radiotelevizije. Dodajmo da se Jovanović čitav stvaralački život bavio pedagoškim radom i da je dosta učinio u afirmaciji dječjeg likovnog stvaralaštva.

Jovanovićev pejzaž *Gvozdansko* (1930) sa uvažavanjem smo okarakterisali kao najvrednije likovno ostvarenje na ovoj izložbi, a smatramo je i jednom od najboljih slika u njegovom opusu. Nastala je u vrijeme Jovanovićevog učiteljskog rada u ovom malom banijskom selu, u vrijeme Jovanovićevog postakademiskog stvaralačkog poleta. Za akademika Tonka Maroevića ova je slika "neosporno antologiski domet hrvatskog slikarstva na prijelazu iz trećeg desetljeća u četvrtu". Za Borisa Vrgu monumentalnost slike izvire iz cjelokupne tektonike i atmosfere seoskog ambijenta, u kojoj se prepoznae nadrealni i magično "zavijeno u poetsku tišinu i hladnjikavu zatravnjenost". Metafizička snaga pejzažnog prizora ostvarena je u zanimljivoj kompoziciji redukovanih formi, u kojoj dominiraju kubusi kuća i pusta obala rječice Žirovnice, koja svojim bojenim sjajem potencira bajkovitost prizora. Već ovom slikom Jovanović pokazuje da gradi svoj individualni likovni izraz i osebujnim talentom, mimo svih likovnih tendencija, utire put vrhunskim slikarskim ostvarenjima. Živi ritam i dinamično razmještanje svijetlih i tamnih, sumarno modeliranih površina, što smo već vidjeli na pejzažu Gvozdanskog, Jovanović nastavlja da primjenjuje i na radovima koji slijede, dodajući im zvučniji kolorit i raznovrsniju fakturu. U slikama *Cvijeće* (1936) i *Precvalo cvijeće* (1936) materijalnost oblika tretirana je egzistencijalnom upitanosti, koju slikar vješt sprovodi zanimljivim kompozicionim rješenjima i usitnjenim plohamama, koje u slici Cvijeće zauzimaju dijagonalni položaj i time latice cvijeća stavljaju u funkciju simbolike trajnosti koja je u Precvalom cvijeću već naznačena imenovanjem slike. Formalnu obradu slikarske materije čistim i geometrizovanim plohamama, primijenjenu na slikama cvijeća, Jovanović je savršeno sproveo u slici *U rano proljeće* (1938), koja nije zastupljena na petrinjskoj izložbi, ali je spominjemo u kontekstu stilskih osobina Jovanovićevih radova nastalih u ovom periodu.

Na osnovu stilskih karakteristika i estetskih vrijednosti ova nam se slika čini jednom od najboljih Jovanovićevih slika. Za Grgu Gamulinu, autora kapitalnog pregleda hrvatskog slikarstva 20. stoljeća, slika *U rano proljeće* "svojim srebrnosivim facetiranim plohamama što se prelamaju, predstavlja poseban postupak i treba ga izdvojiti kao određenu slikarsku činjenicu našeg četvrtog desetljeća". Iste, 1938. godine Jovanović je naslikao sliku *Divlje kuće* (*Cirkusanti putuju*), primjenivši isti estetski princip u oblikovanju dinamičke polukružne forme kuća, koje svojim divergentnim plasticitetom pojačavaju utisak magičnog kretanja cirkuskih artista u hiperaktivnom prostornom okruženju, iz kojeg cirkusanti žurno kreću u novu životnu avanturu. Sedefastosivi i ružičasti kolorit suptilne prosvjetljenosti oživotvoruje pomenuti prizor i daje mu neku čarobnu moć radosnom atmosferom događaja. *Portret učenice G.G.* (1930.), u sličnom, suptilno izvedenom koloritu i mekoj modelaciji, već znatno ranije pokazuje Jovanovićev dar za koloristička istraživanja. Emocionalna povezanost slikara sa modelom omogućila je znalačku sposobnost psihologizacije i plastičnog prikaza lika mlade djevojke, čiji se karakter prepoznae u ozarenom licu zaokupljenom "sanjarskom sjetom i unutrašnjim doživljajima".

Jovanovićev slikarski izraz nije morfološki jedinstven jer počiva na slikarevom eksperimentalnom traženju modernističke izražajnosti, pa otuda i slike kolorističkih i tonskih modaliteta srebrnosivim facetnim plohamama, a druge strane tu su i radovi u kojima do izražaja dolazi sinteza ikonografskog poretka, upotreba čistih boja i osnovnih kontrasta. Na ovaj način odstupa se od realne pojavnosti u korist predstavljanja oblika u formi ikoničkih znakova. Punu redukciju forme i svođenje oblika na ikoničke znakove Jovanović

je najbolje postigao na slici *Kaktus i agave* (Marjan, 1935), tretirajući oblike snažnom linearnom ekspresijom u kompozicionom poretku koji će omogućiti da položaj oblika naznači željenu nadprirodnost. Jasnu i čvrstu modelaciju, snažan kontrast toplog i hladnog u prikazu površine neba i vode ima slika *More kod Dubrovnika* (1931), u kojoj linija stvara čudesnu razdjelnici između ozarenog neba i zagašenih morskih dubina, koje se u dodiru sa zidinama grada pretvaraju u živonosnu, svijetu površinu. Manje dramatike a više mirne atmosfere i raskošne svjetlosti, koja svojim sfumatom zakriljuje figure u drugom planu slike ima slika *Slobodna plaža* (Motiv iz Crikvenice), slikana 1931. godine kao vrlo sažet pejzažni prizor.

**Jovanovićev slikarski izraz nije
morfološki jedinstven jer počiva na
slikarevom eksperimentalnom traženju
modernističke izražajnosti, pa otuda i
slike kolorističkih i tonskih modaliteta
srebrnosivim facetnim plohamama**

Sposobnost stilizacije i sinteze monumentalnih formi Jovanović je iskazao na svim izloženim crtežima, bilo da formu gradi čistom konturnom linijom, kao na crtežu masnom olovkom a predstavlja *Ženski akt sa autoportretom* (1951), ili finijom tonskom obradom u crtežima laviranim tušem (*Sjedeći ženski akt*, 1930; *Sjedeći ženski akt II*, 1930). Likovno zanimljiviju interpretaciju motiva imaju *Ženski akt s autoportretom* i crtež olovkom zvan *Zagrljaj* (1932). Ženski akt s autoportretom prikazuje ženu koja sjedi na stolici visokog naslona i zabavljena svojim mislima skreće pogled prema dolje, dok iza nje naziremo lik tajanstvenog i posesivnog slikara. U Zagrljaju je opis događaja potpuno drugačiji. Ovdje muškarac sjedi na stolici i nezainteresovan upire pogled u stranu, dok naga žena u sjedećem položaju nastoji svojim erotizovanim tijelom obujmiti donje ekstremitete muškarca. Svi ovi Jovanovićevi crteži nastoje otkriti ljepotu ljudskog tijela kroz erotizovane volumene žena i muškaraca. Jovanovića je uzbudjivala i emocionalna autoprezentacija, naslikavši desetak autoportreta, od kojih su *Plavi autoportret* (1946) i *Autoportret* (1951) prikazani na izložbi. U dopajasnoj figuri slikara koji stoji pored štafelaja, odjevenog u toplu odjeću sa šalom oko vrata i kapom na glavi, u hladno zamagljenom prostoru duboke modrine, sasvim se jasno prepoznae tjelesna ostarjelost, reflektirana i na licu slikara, u kojem se čita izvjesna rezignacija melanholična upitanost o sopstvenoj kreativnoj snazi. I dok su u *Plavom portretu* zagašeni tonovi modre boje, modelovani blagom svjetlošću i razmrvljenih ploha, u funkciji psihologizacije slikareve čežnje, oni su u *Autoportretu* iz 1951. godine zamijenjeni profinjenim tonskim razradama ružičaste boje. U pogledu slikara ne čita se više uzbuđenje koje dolazi novim trenutkom, već samo izvjesna bezbrižnost i radost življjenja u vremenskoj datosti. I u ovom autoportretu Jovanović svoj lik postavlja pored jednog od atributa slikarske aktivnosti (paleta), naglašavajući značaj tog ikonografskog detalja, ali ovaj put svoje tijelo bilježi u razgoličenom poprsju moćnog torza.

Nameće se pitanje o razlozima ovakve interpretacije slikarevog lika, pa bi mogli suditi da je riječ o namjeri slanja poruke da sve što živi i traje ima svoj neumitni kraj, pa tako i mi sami. Smatra se da je ovaj nedovršeni autoportret posljednje djelo Stanoja Jovanovića.

Među omiljenim Jovanovićevim temama su prikazi zabava na vašarskom vrtuljku i mrtve prirode. Ovi su mu motivi bili posebno važni u ranom stvaralačkom periodu, mada im se vraćao i kasnije, jer su mu omogućavali istraživanja kompozicionih i kolorističkih rješenja u obradi slikarske materije. Život slikarevog temperamenta iskazana je u gustim fakturama zvučnog kolorita čija ekspresija svjedoči o izuzetnoj pikturnalnosti. Upravo slike *Poriluk* (1931) i *Moj ručak* (1931) izražavaju slikarevu strast za temperamentno nanošenje boje na predmete koji sada zrače dimenzijom čiste slikarske materije. Ekspresionistički postupak modelovanja ritmički naglašenim kontrastom svjetlog i tamnog, gdje dominiraju prigušeni tonovi gusto nanesene boje, Jovanović je ostvario u izuzetno zanimljivoj kompoziciji slike *Fijaker* (1930). Taman kolorit i linijske svjetlosne akcente pronalazimo u slici *Djevojčica sa svijećom* (1945), u kojoj svjetlost svijeće, osvjetljavanjem volumena lica, simbolički označava mladost malog bića i nadu u radosnije trajanje života.

Punoču životne radosti i poetski doživljaj svijeta, i svijeta svoje rane mladosti, Stanoje Jovanović najbolje je interpretirao na intimistički zasnovanim motivima vrtuljka (*Na vrtuljku*, 1932; *Na vrtuljku II*, 1941), slikama punih idealizovane ljepote iskazane u tonski bogatom koloritu i blagoj svjetlosti na ozarenim licima veselih protagonisti zabave. Mladenačko Jovanovićevo zaledanje u prizore vašarskih zabava bio je snažan motiv za slikarevu liričnost i senzualno prikazivanje zabavnih užitaka.

Prikazivanje krajolika omogućavalo je Stanoju Jovanoviću rad na stvarajuju novih vizura predmetne datosti. Bilo da slika pejzaže u zavičaju, Dalmaciji ili Zagrebu Jovanović ih podređuje onom likovnom postupku koji u tom trenutku zahtjeva formalna obrada likovnih vizija. I dok je slika Gvozdansko heroizirala predstavljeni krajolik banjiskog sela, dотle *Selska cesta* (1939) i *Pejzaž s kućama* (1947) opisuju idiličnu atmosferu majestetične dnevne svjetlosti, prosute u srebrnosivim i ružičastim tonovima kompozicija koje u sebi sadrže odmjerenu linijsku teksturu, nešto izraženiju u *Pejzažu s kućama*. Linija je glavno izražajno sredstvo u crtežima koje je Jovanović nacrtao 1936. godine tehnikom ugljena i nose oznake socijalnog žanra (*Odlazak u polje* i *Odlazak u polje II*). Jovanović je volio da se bavi prikazom ljudi u ambijentima eksterijera i interijera i među najboljim ostvarenjima su mu slike *Majka i dijete* (1930) i *Majka s djetetom* (1932). U ovoj slici žena sjedi na stolici i u naruču drži dijete sa kojim je smještena u šumske eksterijer. Kompozicija je osmišljena kao transcendentalna i nadrealna pojavnost žene, čije tordirano tijelo podsjeća na slike staroegipatskih žena, a oko nje se prosipa mistična svjetlost, koja oko njene glave i glave djeteta (čiji položaj asocira na slike religioznog karaktera) stvara neobičnu svjetlosnu auru. Neobičnost i tajanstvenost prizora potencirana je grafičkim načinom obrade šume, čiji linearizam još više naglašava plasticitet središnje forme sa likovima žene i djeteta i time prizoru poklanja "magičnu realističku izražajnost". Ekspresivnim linearizmom i insistiranjem na tekturalnosti površine oblikovana je mrtva priroda u slici *Riba* (1934), te je i primjena monohromnog kolorita u obradi forme sasvim opravdana, jer se i ovde Jovanović bavi problemom likovne interpretacije materijalne opstojnosti i trajnosti živih bića, pa mu je ovakvo rješenje najsversishodnije.

Slika monumentalnih razmjera, nazvana *Prva izložba zagrebačkih umjetnika* (1934) kompoziciono je osmišljena kao "mozaik slagalica" i prikazuje petnaestak umjetnika, sudionika ove reprezentativne izložbe. U lijevom uglu slike dominira monumentalni lik mlade žene, čiji torzo obasjava blještava, panteonska svjetlost srebrnog sjaja, a oko nje razmještene su glave poznatih hrvatskih umjetnika, čija pojavnost u zatamnjenoj pozadini slike djeluje neobično i samom prizoru daje karakter nadrealnosti.

Petrinjska izložba slika i crteža Stanoja Jovanovića predstavlja za nas jedan novi dokument o slikarstvu Stanoja Jovanovića, čija osobena likovna praksa i umjetničke vrijednosti radova svjedoče o snažnoj kreativnoj ličnosti slikara koji je značajno participirao u savremenim razvojnim tokovima hrvatskog modernog slikarstva. Bilo da je tradicionalniji (blizak svojim učiteljima slikarstva) ili moderniji i snažniji u izražajnosti, uvijek je iskreno svojim rado-vima davao pečat lirske osjećajnosti i kreativne punoće.

O Stanoju Jovanoviću i njegovim djelima možemo govoriti sa uvažanjem onoga što su i drugi govorili, žaleći što to nisu činili i oni koji su bili najpozvaniji, jer ovaj, u svoje vrijeme poznat i priznat umjetnik ne bi poslije smrti bio neopravdano zaboravljen. U jednom od najvažnijih leksikografskih izdanja Jugoslavenskog leksikografskog zavoda u Zagrebu, Enciklopediji likovnih umjetnosti (sv. 3, Zagreb, 1964) ime Stanoja Jovanovića se ne pomije. Enciklopedija hrvatske umjetnosti (sv.1, Zagreb 1995, str. 386) sve o Stanoju Jovanoviću saopštava u četiri rečenice i zbog njihove skromne informativnosti valja ih citirati u cijelosti: "Jovanović Stanoje, Petrinja, 16.XI 1895., Zagreb, 5.IX 1951. Diplomirao na Akademiji u Zagrebu 1927 (V. Becić). Slikao je mrtve prirode, krajolike, portrete i figuralne kompozicije s lirskim osjećajem za tonsku modelaciju i sklad boja (Kosac, U rano proljeće, Poslije zabave). Samostalno izlagao u Zagrebu 1930, 1931, 1936. i 1949.". Enciklopedijski tekst pisan je na osnovu čuvenog pregleda hrvatskog slikarstva 20. stoljeća, autora Grge Gamulina, pa pogledajmo što je ovaj uvaženi istoričar umjetnosti o Stanoju Jovanoviću, između ostalog, zapisao u prvoj knjizi Hrvatskog slikarstva XX stoljeća (Zagreb 1987): "Neka pravednija i potpunija povijest umjetnosti ispravit će u budućnosti te nepravde i spasiti od zaborava ove vrijedne poslenike. Među njima bit će zasigurno i Stanoje Jovanović". Kada pominje "vrijedne poslenike" Gamulin misli na slikare koji su se profesionalno bavili profesorskim pozivom i paralelno sa njim upražnjivali individualnu likovnu praksu. Prošle su desetine godina poslije empatičnog teksta Grge Gamulina a onda se na javnoj sceni pojavljuje neumorni Boris Vrga, koji nas svojim osebujnim naučnim istraživanjima temeljito upoznaje sa životom i djelom Stanoja Jovanovića. Njegova istraživanja i saznanja bila su poticaj da se i drugi zainteresuju za slikara neospornog talenta i vrhunskih ostvarenja. U tom smislu valja apostrofirati već citirani rad akademika Tonka Maroevića u kojem je svojom etikom i estetikom veoma meritorno progovorio o Stanoju Jovanoviću. Iskrene akademikove riječi na otvaranju petrinjske izložbe naznačile su svu dobrobit Virginih nastojanja da kroz pisani riječ i televizijske emisije javnosti predstavi i od zaborava otrgne jedno značajno ime hrvatskog modernog slikarstva, ime Stanoja Jovanovića. Mi smo njegovo slikarstvo stavili u okvir magičnog realizma, blisko se dodirujući sa metaforom "ozarenog realizma" akademika Tonka Maroevića, prihvaćene i od strane produhovljennog Borisa Vrge koji se i ovaj put potrudio da petrinjska izložba slika i crteža Stanoja Jovanovića dostigne prezentnu punoću.

ПРЕВОДИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ИНОСТРАНСТВУ

ВИШЕ ОД ОЧЕКИВАНОГ, МАЊЕ ОД ЖЕЉЕНОГ

пише: **Младен Весковић**

Афинитети издавача и преводилаца су различити од језика до језика и тек неколико писаца има релативно уједначену рецепцију у свим крајевима света: Иво Андрић, Данило Киш и Милорад Павић. Одабир свих других аутора знатно је више културолошки и друштвено детерминисан

Претпостављам да као и сваки појединач, тако и националне културе, поготово оне мале, имају наглашену потребу да се огледају у другим културама и да и на такав начин долазе до (позитивне или негативне) спознаје о себи самој. То је вероватан разлог због којег се и у делу широке публике коју српска књижевност, и књижевност и уметност уопште, не занима, са занимањем слуша о томе које књиге и којих наших писаца су преведене у иностранству. У таквим околностима разматрање питања превода неретко се своди на просту компетитивност аутора која добија облик некакве топ-листе или лигашке табеле у својеврсном спортском такмичењу. До сада аналитичнијих истраживања квантитета и квалитета превода српске књижевности у иностранству у претходне две деценије нема. Због тога сам за ову прилику детаљније погледао резултате конкурса за суфинансирање превода дела српске књижевности на стране језике, који већ осам година уназад реализује Министарство културе и информисања, сматрајући то релативно репрезентативним узорком на основу којега је могуће донети одређене закључке, односно прихватити их као показатеље специфичних усмерења у овој области.

Све више захтева

Погледајмо детаљније структуру сваке од година у којој је конкурс до сада спровођен, да бисмо на крају покушали да из њих извучемо могуће закључке.

У првој години реализације конкурса, 2008, на конкурс су се јавили страни издавачи из 11 земаља са захтевима за суфинансирање

превода 45 дела српске књижевности. Наредне 2009. године, број пријава расте, тако да их је било 58 из 13 земаља. У 2010. години број захтева за суфинансирање превода је био исти, 58, из 12 земаља. У 2011. години, вероватно под утицајем економске кризе која је и у иностранству захватила издавачки сектор, број конкурсних захтева за суфинансирање превода пада, тако да се пред стручном комисијом нашло 38 пријављених дела од издавача из 9 земаља. У 2012. години, за разлику од претходне, број захтева за суфинансирање знатно расте, па тако комисија разматра 71 пријављено дело од стране издавача из 16 земаља. Чини се да су се страни издавачи у 2012. години, и даље притиснути економском кризом, одлучили да потраже све расположиве изворе суфинансирања, како би објавили дела аутора која желе, што је резултирало и знатним повећањем бројем захтева на нашем конкурсу. (Такође, у мају 2012. Србија је била почасни гост Сајма књига у Солуну, па се на конкурс јавио и нешто већи број грчких издавача.) У 2013. години пријављено је 69 превода од издавача из 16 земаља. У наредној 2014. години за подршку је пријављено 71 дело од издавача из 13 земаља. У 2015. години на конкурс је послато чак 139 пријава од стране издавача из 21 земље. Најзад, у 2016. години стигло је 113 пријава из 16 земаља.

Дакле, у претходних осам година на конкурс је стигло 660 пријава за суфинансирање превода дела српских писаца на 22 језика, у географском распону од Мексика до Јапана и од Канаде до Египта. Од овога броја пријављених дела, комисијском одлуком подржано је 499 превода, од којих је до сада објављено преко 350. Имајући у виду ове податке можемо рећи да је интересовање за превођење српске књижевности прилично велико, заправо знатно веће него што бисмо то у први мањи очекивали под притиском већ дуги низ година стално понављаног великог броја медијских порука које о Србији у иностранству говоре по правилу у негативном контексту. Упрошћено говорећи у вези са тим можемо констатовати следеће: српска књижевност присутна је ван граница више него што бисмо очекивали, али сигурно мање него што њена најбоља dela завређују.

Интересовање за романе

Тешко је наћи заједнички именилац за овако велики број дела и њихових аутора. Афинитети издавача и преводилаца су различити од језика до језика и тек неколико писаца има релативно уједначену рецепцију у свим крајевима света: Иво Андрић, Данило Киш и Милорад

Павић. Одабир свих других аутора знатно је више културолошки и друштвено детерминисан, па тако издаваче у нашем суседству више занимају аутори који су били познати и у доба заједничке државе, док у другим деловима Европе већи интерес побуђују аутори нешто млађих генерација који пишу о савременом животу или блиској прошлости. Поезија, приповетке и драма знатно се ређе преводе од романа који је апсолутно доминантан међу преводима.

**У претходних осам година
на конкурс је стигло 660
пријава за субфинансирање
превода дела српских
писаца на 22 језика, у
географском распону од
Мексика до Јапана и од
Канаде до Египта. Подржано
је 499 превода**

Такође, гледајући имена аутора и наслове њихових дела за које су тражене субвенције, увиђамо да готово да нема дела значајнијег савременог српског писца које није превођено на један или више страних језика. На овом месту важно је нагласити још једну важну чињеницу, а то је да поред дела која су објављена уз помоћ Министарства културе и информисања, постоји велики број наслова српских аутора који су у иностранству објављени и без те врсте подршке. Зато ако бисмо желели да добијемо што целовитију слику о преводима дела српских аутора на стране језике, конкурсним резултатима требало би додати и немали број превода књига, на пример, Иве Андрића, Александра Тишме, Милоша Црњанског, Данила Киша, Милорада Павића, Горана Петровића, Зорана Живковића, Јелене Ленголд, Давида Албахарија, Радослава Петковића, Драгана Драгојловића, Јована Џивлака, Владимира Арсенијевића, Емира Кустурице, Гордане Кујић или Љиљане Хабјановић-Ђуровић и других писаца које су објављене без помоћи јавних фондова. Тако без претеривања можемо претпоставити да је поред књига које су подржане од стране Министарства културе и информисања Републике Србије (499), вероватно још толико наслова српских аутора објављено у претходних десетак година широм света без ове врсте помоћи што намеће закључак да је преводилаштво и издаваштво и квалитативно и квантитативно значајан вид међународне културне комуникације.

Добар пример за ову тврђњу су преводи на немачки језик. У склопу припрема за наступ Србије у статусу почасног госта на сајму књига у Лajпцигу (2011), крајем 2009. године испитано је колико наслова дела српских писаца преведених на немачки језик може у том

часу да се купи у књижарској мрежи Немачке, Аустрије и Швајцарске. Било их је 89, објављених у периоду од средине 90-их година прошлог века до 2009. године. Имајући у виду овај број, као и број књига које су на немачки преведене уз помоћ Министарства културе и информисања у периоду од 2008. до 2016. године (50), слободно можемо рећи да је у претходних десетак година, укупно гледајући, највећи број превода дела српских аутора био управо на немачки језик (око 150). То нипошто није мали број за један релативно мали језик и књижевност, али може тако изгледати уколико се упореди са податком да је, на пример, током двогодишњих припрема Хрватске да буде почасни гост Сајма у Лajпцигу 2008. године на немачки преведено близу 40 дела хрватских аутора. Дакле, величина бројева је релативна. С друге стране, превода српске књижевности на друге значајне европске језике нема ни у толиком, а камоли већем броју, што је свакако последица наше турбулентне блиске прошлости и контаминације имена Србије пре свега политичким асоцијацијама, али и чињенице да су по свему судећи издавачке куће у земљама попут Велике Британије, Италије, па чак и Француске и Русије, знатно мање заинтересоване и отворене за објављивање дела писаца из Југоисточне Европе. Напросто, поред превода са енглеског, фокус њиховог интересовања је на неким другим меридијанима, док је немачка културна и пословна јавност још увек задржала дозу традиционалног интересовања за Централну и Источну Европу. Ваља имати на уму и да немачко говорно подручје (Немачка, Аустрија, Швајцарска и Лихтенштајн) чини око 100 милиона људи, док је издавачки сектор у самој Немачкој међу финансијски најснажнијим и најразвијенијим у свету, што све говори у прилог томе колико је неосновано пренаглашено инсистирање и жеља српских аутора да им дела буду преведена пре свега на енглески језик.

**Издаваче у региону више
занимају аутори који су
били познати и у доба
заједничке државе, док у
другим деловима Европе
већи интерес побуђују
автори нешто млађих
генерација**

Мењање слике о Србији

Дакле, из ових или оних разлога превода дела српских писаца има мало или недовољно на многим значајним светским језицима, а последице безмало деценцијске насиљне искушености Србије из европских културних токова најбоље се виде кроз чињеницу да су дела Иве Андрића, Александра Тишме, Данила Киша, Боре Ђосића,

Давида Албахарија или Драгана Великића најбројнија на оној листи од стотињак превода са српског на немачки језик, а уједно то су и аутори чија су имена прилично добро позната тамошњој стручној али и широј читалачкој публици. Међутим, мало се зна о другим писцима средње и млађих генерација, тако да је главни добитак преводилачких активности везаних за наступ Србије у Лajпцигу 2011. године у статусу почасног госта заправо било скретање пажње немачких издавача и преводилаца управо на те млађе генерације наших писаца, тј. превођење значајних остварења која су настајала у претходних 20-ак година и која су литерарно сведочанство о ономе шта се дешавало са садржајем и формом српске књижевности од распада Југославије до данас.

**Поезија, приповетке и
драма знатно се ређе
преводе од романа који је
апсолутно доминантан
међу преводима**

Наравно, не треба гајити ма какву илузију да се такво шта може десити брзо, а још мање да то може брзо и темељно променити слику о Србији и њеној култури, али чињеница да таква прилика сада постоји (макар као почетак пута), потврђује оно што и од раније начелно знамо: врата су отворена, али да ли смо ми спремни да уђемо и на какав начин бисмо то учинили? Такође, истини за вољу, треба поново констатовати и то да су већ до сада и без систематске помоћи из јавних фондова на немачки (али и остале значајне европске језике) преведена многа значајна дела најбољих савремених српских писаца и то збиља охрабрује и говори о знању и обавештености страних уредника и преводилаца. Али за повећање броја превода на овај језик (као и друге значајне светске језике) и српски писци и српски издавачи морају да се ближе упознају са начином и системом рада немачког издаваштва које је високопрофесионализовано, прецизно сегментирано и тржишно усмерено јер из јавних извора не добија ма какве субвенције, нити ужива посебне пореске олакшице. Управо због тога лични контакти и агенцијско посредовање у раду са немачким издавачима знатно су бржи и успешнији од државног посредовања, које свакако јесте пожељно и добродошло, али не може самостално померити ствари унапред, ако ни због чега другог, а оно због чињенице да Немачка нема министарство културе на федералном нивоу и да се званична сарадња у тој области одвија на нивоу контаката са покрајинским институцијама образовања и културе, којих има 16 (колико и савезних покрајина).

Најзад, ваља истаћи и нешто што и сами Немци наглашавају, а то је да за њихову читалачку публику није свеједно да ли ће књига

неког од наших писаца бити објављена у издању, на пример, мањег аустријског или швајцарског издавача или код неког од етаблираних немачких издавача попут Зуркампа, С. Фишера, Ханзера или ДТВ-а, који збиља могу да позиционирају неког аутора унутар немачког културно-језичког простора. Како се главнина утицајне стручне публике и медија унутар немачког говорног простора налази, ипак, у самој Немачкој, онда и слика о броју превода и њиховом месту и видљивости међу тамошњим читаоцима постаје додатно релативизована по српске ауторе, јер поред раније наведених имена наших аутора чија је рецепција већ знатна, још свега неколико српских писаца са оног списка од стотињак наслова, је имало прилику да у том смислу буде ваљано представљено тамошњој публици: Зоран Живковић, Владан Матијевић, Светислав Басара, Барбара Марковић, Милован Данојлић или Горан Петровић.

Проблеми са рецепцијом

Остали преводи су мање или више недовољно видљиви, па самим тим и без праве прилике да буду ваљано валоризовани. Дакле, ништа значајно није скривено од очију немачких или других страних читалаца, али сем поједињих имена, српска књижевност је још увек непознаница за њих, а можда ће управо због тога интригантност нових открића и бити већа.

Но било како било, на основу овога примера с немачким језиком може се добро видети коју су то проблеми са којима се суочава рецепција једног јужнословенског језика у савременом међународном издаваштву.

**Готово да нема дела
значајнијег савременог
српског писца које није
превођено на један или
више страних језика**

Значајно је погледати и који су то језици, по конкурсним резултатима, на које су највише превођени српски писци. То су: бугарски (56 превода), македонски (100 превода), немачки (50 превода), пољски (34 превода), италијански (37 превода), словеначки (29 превода), шпански (19 превода), грчки (16 превода), француски (15 превода), украјински (23 превода), мађарски (14 превода), енглески (36 превода), руски (20 превода), арапски (13 превода), чешки (10 превода), словачки (5 превода), јапански (1 превод), кинески (6 превода), португалски (1 превод), шведски (3 превода), албански (5 превода), холандски (1 превод), турски (1 превод), хебрејски (1 превод), грузијски (4 превода), летонски (1 превод), литвански (1 превод). Овај сумарни преглед показује да је интересовање

суседних култура (македонске, бугарске и словеначке), очекивано, најинтензивније и да се од свих других језика ван балканског језичког подручја с њим може мерити још једино број превода на немачки језик, о чему смо раније говорили.

**Међу најпревођенијима
су Давид Албахари (16
захтева), Иво Андрић
(15 захтева), Светислав
Басара (13 захтева), Драган
Великић (14 захтева),
Владислав Бајац (15
захтева), Михајло Пантић
(15 захтева)...**

Такође, занимљиво је погледати и који су то аутори за које су се интересовале стране издавачке куће. Ево неких од имена аутора: Давид Албахари (16 захтева), Иво Андрић (15 захтева), Светислав Басара (13 захтева), Драган Великић (14 захтева), Владислав Бајац (15 захтева), Михајло Пантић (15 захтева), Милош Џрђански (8 захтева), Милорад Павић (11 захтева), Вида Огњеновић (10 захтева), Драгослав Михаиловић (5 захтева), Александар Гаталица (7 захтева), Зоран Живковић (4 захтева), Данило Киш (11 захтева), Филип Давид (13 захтева), Срђан Ваљаревић (6 захтева), Душан Ковачевић (4 захтева), Владан Матијевић (9 захтева), Бора Ђосић (6 захтева), Никола Вујчић (3 захтева), Зоран Ђурић (4 захтева), Звонко Каравановић (5 захтева), Светлана Велмар-Јанковић (3 захтева), Јелена Ленголд (6 захтева), Владимира Тасић (5 захтева), Владимир Пиштало (5 захтева), Горан Петровић (7 захтева), Саша Стојановић (3 захтева), Радослав Петковић (4 захтева), Ласло Блашковић (9 захтева), Драган Јовановић Данилов (4 захтева), Бранислав Нушић (3 захтева), Десанка Максимовић (2 захтева), Борислав Пекић (2 захтева), Биљана Србљановић (2 захтева), Александар Тишима (2 захтева), Енес Халиловић (4 захтева). По један до два захтева за преводе имали су следећи писци: Исаак Самоковлија, Радоје Домановић, Бранко Ђорђић, Симо Матавуљ, Борисав Станковић, Момчило Настасијевић, Јован Ћучић, Десанка Максимовић, Васко Попа, Миодраг Павловић, Раша Ливада, Вук Ст. Караџић, Љубивоје Ршумовић, Петар Кочић, Меша Селимовић, Владан Десница, Раствар Петровић, Борислав Пекић и Исидора Секулић. Дакле, као и код примера са немачким језиком, поново можемо да видимо да нема значајнијег аутора који није у већој или мањој мери превођен на стране језике, али и да многи аутори и многа значајна дела још увек немају заслужену међународну рецепцију. Као пример за то навешћемо само чињеницу да „Роман о Лондону“ Милоша Џрђанског, објављен 1971. године, још увек није

преведен на енглески језик, као и да број превода дела Борислава Пекића стоји у великој несразмери с квалитетом његовог опуса.

Мало великих издавача

С друге стране, када је реч о страним издавачима, може се рећи да преводе дела српских писаца углавном објављују мања или средња страна издавачка предузећа, академски издавачи, односно издавачи специјализовани за неку тему или област књижевности. Велики, комерцијално усмерени издавачи знатно ређе су се јављали на конкурс. Разлог за то је висок уметнички квалитет дела најзначајнијих српских писаца, оних чији се преводи по конкурсним критеријумима подржавају, а то су дела која по правилу немају велик комерцијални потенцијал, сем по изузетку. Међутим, у претходних пар година, највероватније под утицајем економске кризе, и тај тренд се мења, па су на конкурс почели да се јављају и већи издавачи из САД и Немачке.

Посматрајући језике на које су дела српских писаца превођена, уочљив је недостатак превода на румунски, белоруски, турски, персијски, португалски, фламански, скандинавске (изузев шведског) и балтичке језике, језике народа Индије и Далеког истока, али и релативно мали број превода на руски, кинески, арапски, словачки или чешки језик. Главни разлог за овакво стање ствари је недовољан број преводилаца са српског на наведене језике. То пак указује на озбиљан проблем, а то је мањак предавача српског језика и књижевности у тим земљама. За такво стање ствари свакако добрим делом сами сносимо кривицу, али не треба такође сметнути с ума да број преводилаца са српског језика јесте у корелацији и са општим (лошим) стањем славистике у свету и појединачно у наведеним земљама. Отуда не чуди бројност превода наших аутора у Бугарској, Македонији, Немачкој, Украјини или Пољској, али чуди релативна малобројност превода у, на пример, Русији, али статус славистике данас могао би да буде тема неког другог текста.

Имајући у виду величину српског језика, слободно можемо рећи да српска књижевност има лепу репутацију и препознатљивост у европским и донекле у светским оквирима. Такође, сумарно говорећи, може се закључити да општа, епохална друштвена промена – транзиција, односно апсолутна економска доминација либералног капитализма, утиче на статус књижевности и уметности у целини у готово свим друштвима света. Комерцијални аспект књижевности постао је примаран у односу на естетске и етичке вредности и постаје важан, неретко и пресудан елемент приликом одлучивања страног издавача да неко дело преведе и објави, те да је нужно да се у том контексту разматра и бројност и структура превода дела српских писаца на стране језике. Међутим, када је о српској књижевности реч, у коначном исходу можемо рећи да иако неретко јесу потпадали под утицај позитивних или негативних културно-политичких трендова, преводи дела српских писаца на стране језике, у целини узев, ипак до сада нису суштински били детерминисани њима, али да је економски момент оно што ће у времену које је испред нас бити главна опасност за даљу популаризацију српске и осталих јужнословенских књижевности и култура у свету око нас.

ЈЕЗИК ЈЕ ВАСЕЉЕНА

Ђорђе Нешић

Ђорђе Нешић рођен је 1957. године у Бијелом Брду код Осијека. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду (група за југословенске књижевности и српскохрватски језик). До сада је објавио осам књига поезије: *Црв сумње у јабуци раздора* (Рад, Београд, 1985), *Сурогати* (Рад, Београд, 1990), *Чекајући Створитеља* (Слово, Врбас, 1995), *Харонов чамац* (Рад, Београд, 1998), *Прозор кроз који Дунав тече* (изабране и нове песме, СКД Просвјета Загреб, 2000), *Граница* (СКД Просвјета Загреб 2006), *Боље је бити у мањини* (СКД Просвјета Загреб и Српска књижевна задруга, Београд, 2015) и *Полог* (Аранђеловац, 2016). Године 2004. објавио је *завичајни речник под насловом Лук и вода*, чије је измијењено и допуњено издање, под називом *Лук и вода, завичајни речник с ушћа Драве у Дунав*, штампано 2012. (СКД Просвјета Загреб). Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ из Краљева и часопис „Повела“ објавили су 2016. године зборник радова, поводом награде *Жичка хрисовуља*, под називом „Ђорђе Нешић, песник“. Пjesme Ђорђа Нешића заступљене су у бројним антологијама поезије. Члан је Одбора САНУ за динамику климатског система Земље и дјело Милутина Миланковића. Управник је Културног и научног центра *Милутин Миланковић* у Даљу. Живи у Бијелом Брду и у Сомбору.

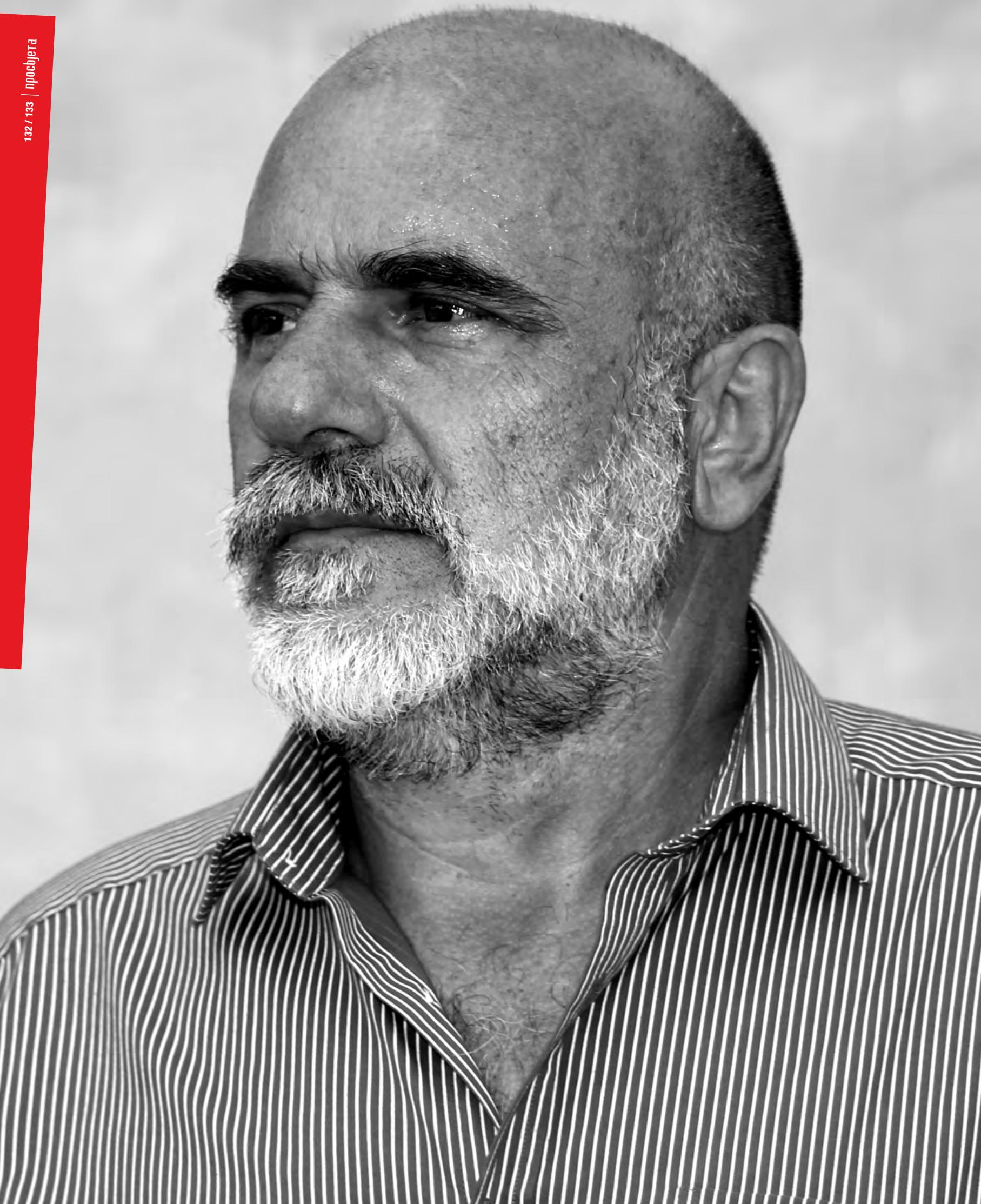
Награде и признања: 1985. Бранкова награда (за збирку пјесама Црв сумње у јабуци раздора) / 1995. Лаза Костић (за збирку пјесама Чекајући Створитеља) / 1995. Милан Лалић (за збирку пјесама Чекајући Створитеља) / 1999. Плакета Сарајевских вечери поезије (за збирку пјесама Чекајући Створитеља) / 2010. Сава Mrкаљ СКД Просвјета Загреб (за нарочит допринос култури Срба у Хрватској) / 2015. Жичка хрисовуља (за поезију што сведочи и памти повест народа са границе) / 2015. Повеља Венац слободе „Радомир Дракулић“ за родољубиво песништво, Градска библиотека „Карло Бијелицки“ Сомбор и Удружење грађана „Раванградско пролеће“ / 2016. Змајева награда (за збирку пјесама *Боље је бити у мањини*) / 2016. Одзиви Филипу Вишњићу (за особен и савремен лирски исказ ововременог родољубља) / 2016. Петровдански вијенац (за збирку пјесама *Боље је бити у мањини*)

ЈЕЗИК ЈЕ ВАСЕЉЕНА

Језик је као космос,
свевремен, бесконачан.
Он памти шта смо, ко смо
и рачун има тачан

за простор и за време.
У потомку и претку
он чува прво семе –
реч ону на почетку.

Оном што тек ће бити
у језику је врежа.
То су те златне нити,
од њих се плете мрежа

речима насељена.
Језик је васељена.

КАЛЕМ

охолост ти се цери а сујета ти звоца
да се упркос мери дрско заиграш творца

у међупростору где око не види сенке
да почнеш опасну игру од подлоге до племке

која захтева руку убице или хирурга
и проницљиви поглед из ока демиурга

где грешке не сме бити јер ради се *in vivo*
од два стара се ствара једно ново и живо

које носи и чува зрења добра и ретка
у оку потомка се огледа лице претка

крије ли питање вечно у себи одговор прости
у калем да је творац скрио кључ бесмртности

или друго питање боде очи са врха шиљка
носе ли нови живот стихови или биљка

НА МАРГИНИ

бољи је преглед игре и дисциплина ума
дистанциран од буке и вавилонског шума

лакше ћеш досегнути пун иронијски отклон
срж збивања је казна а маргина је поклон

ту си ближе фусноти и податној белини
и детаљу који те увек води целини

са маргине ћеш први прећи на другу страну
и разабрати сиже и расплет у роману

одатле ће се вечно ширити древни наук
да увек с руба дођу и весеље и јаук

на исто кад се сведу и морање и хтење
с периферије стижу варвари и решење

напомену запиши на узглављу маргине
пре но смисао клизне с оштргог брида пагине

НЕИЗРЕЦИВО

Упознаћеш га, чим слогове прве
почнеш да сричеш и напињеш плућа;
оно ће, да те лиши надахнућа,
од целине тек остављати мрве.

Кад ти се чини да си нашо кључе,
нанизаће на језик седам брава.
Нем, нећеш знати шта је сан, шта јава,
слеп за сутрашње, глув за оно јуче.

Допустиће ти да негујеш крила
и варку што се у детаљу скрила,
у мутном слову и у лажном сјају.

Утиснуће ти жиг у сваком ретку
да оно, што је било на почетку,
неизрециво буде и на крају.

УБРЗАЊЕ

Убрзава се свет и све су
његових мрежа тање струне,
а чамци спаса још се пуне,
још тиња нада у удесу.

Свет се убрзава и маса
у површини тражи меру,
за милосрђе и за веру –
у пласту сена иглу спаса.

Убрзава се свет и губи
све оно што не држи зуби,
а разноси по пољу ветар.

Свет се убрзава и квари
у банаљности, у мочвари
милиметар по милиметар.

НЕДОВРШЕНЕ ПЕСМЕ

Остављале ме кад год вам се хтело
и на средини и при kraју пута,
на целилу, кад гутало ме ждрело
ничије земље. Зими без капута,

лети без хлада, у јари и суши;
замамне оку и умилне уху,
стуб измицале у прах да се сруши
то што од песка зидах у ваздуху.

Колико пута сте ме из сна само
тргле и нагло суочиле с драмом.
Пред тим заплетом још и сада стојим.

Обазрив, као позни шетач градом,
Још увек на вас погледавам крадом,
и епилога ваших још се бојим.

ПОВРШНОСТ

у површину те вуче убрзање
кад време лети види се све мање

на оном циљу није твоја звезда
то што бљешти је рекламна најезда

у праску боја терору неона
подрхтава и пуца кост чеона

у безглавоје трци вера свисла
затворене су све капије смисла

нико ни иза ни испод не гледа
ни са дистанце никаквог прегледа

трке тркача и свеопштег стања
ни путописа слика с путовања

ту бити неће са оца на сина
на овом циљу зинуће празнина

ЧАРОЛИЈА

Још није nestalo у тмини
док памти га и чува логос.
Чак и кад ишчезлим се чини,
да не дише ни једним слогом,

довољно је тек топлим дахом
шапнути име му у студен,
да у трептају, једним махом,
језиком оживљено буде.

И чаролијом да се веже
са свим што било је и биће
јер на делу је божији дар.

У недоглед му поглед сеже,
све потонуло узвисиће
као стих, песму, или реч, бар.

РУТИНА

Опиреш се, али дневна ће рутинा
овладати бићем, узети све часе.
Препознаћеш где ти измиче суштина
у немоћи да је задржиш уза се.

Гледаћеш како се разлаже густина
коју скупљао си за питања сушта.
Осетићеш кожом, језиком, устима
да се све осипа, одлази ни у шта

отуда да те пита и шта си и ко си,
врти ли се живот око какве оси,
или је у њему свака воља свисла,
па лелуја пољем и тетура друмом,
губећи у путу, без дослуха с умом,
ко дете кликере, задња зрнца смисла?

ЧИМ УЗМЕШ ВЕСЛО

Поново си дечак чим уzmеш весло у руке
и кренеш према води путем свог исходишта.
Огрнут давним страхом, тумачиш ноћне звуке
и стрепиш из пловидбе да ли исходи ишта.

Све је у тамном тону и привиђењајуно,
од несигурних сенки у оку склапа се слика.
Учини ти се на трен да видиш златно руно,
а одмах потом да си на крми Титаника.

Разделили се нису још ни светло и тама,
линија несазнајна спаја живе и мртве,
а извршена већ је подела по ролама –
игроказ риболовца, мамца, плена и жртве.

Захтев јединства радње, времена, места – крут је.
Од искона се игра – а ко да први пут је.

У ЧАМЦУ, ПРЕД СВИТАЊЕ

Ни крекета жабљег, нити крика чапље,
ни риба да скочи из другога света.
Нема таласања, шума, ни покрета.
Све је стало. Само почине да капље

олово чекања да се чудо случи.
То дамаром слуте и ваздух и вода.
Румен се разлива с небескога свода
и озарјем благост новог дана лучи.

Ево Га где ледби над водом и дели
таму од светlosti, а хоризонт цели
пукне, отвори се, као првог пута.

Детаљи у једну целину се слију
и свему пролазном дају илузију
да је вечно, да је део апсолута.

ТРАГ

С чим да се пореди човек
испод озвезнданог неба?
Друкчија мера му треба,
неко што људски је век.

Како разумети вечност,
ускладити хаос и ред
с мишљу да сва ће течност
напослетку постати лед?

А кад дочека рамонда¹,
после леденог еона,
сунчеве зраке целов благ,

да ли ће Тамо и Онда
равнодушни сјај неона
наћи икакав људски траг?

¹ Рамонда (*Ramonda nathaliae*), ендемска биљка централног Балкана која је преживела ледено доба и која има способност да се из анабиозе врати у живот

ЈАСТРЕБАРСКО – ДЈЕЧЈИ ЛОГОР СМРТИ

ДВИЈЕ РУЖЕ ЗА ДВИЈЕ ЦРТИЦЕ

пише: Жељко Кресојевић

„Нитко, ама баш нитко од дјече,
иако на рубу глади, не узима тај
комадић круха који су нам дали
у уста, него га само стишће у
ручицама. Макар га нисмо данима
видјели. Кад смо се попели на
тај плато, видимо доље у жици
наше мајке које јаучу. Ми се сви
затрчавамо и одреда бацамо те
комадиће круха према
нашим матерама“

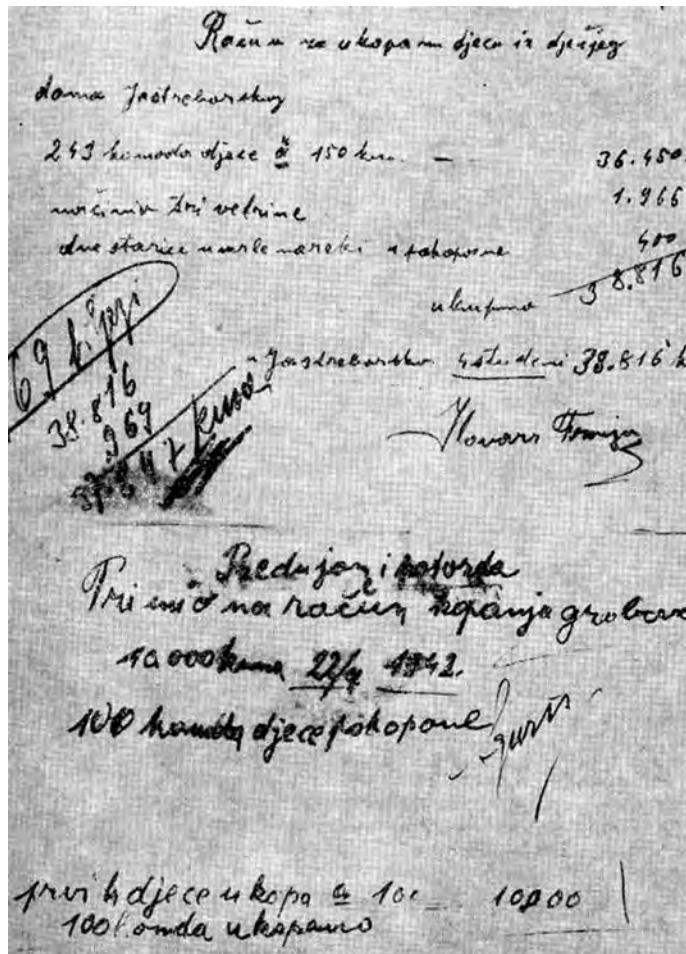
Праћени јутрањом маглом касног љета возимо се према Јастребарском. Наилазимо на таблу која нам жели добродошлицу на подручју ове општине. Недуго затим појављује се шарена, разиграна табла са натписом:

Јастребарско – град пријетеља дјече.

Због дјече смо данас у Јастребарском. Желио сам већ дugo да обиђем моје, који као дјеца ту вјечно останеше. Да Даници и Милошу положим по ружу, запалим свијећу, као и свој осталој дјеци што страдаше. До тада сам у Јаски био једном, и то 1972. године, на моје инзижирање. Отац као преживјело логорашко дијете није ме хтио водити. Ваљда ме је желио свега тога поштедјети.

Градић је у близини Загреба. Још је јутарње миран. Труди се да подсећа на аустријске варошице или барем на оближњи Самобор. То је тај вјечити сан о Европи. Никола и ја одлазимо у једну од цвијећара. Загледам свеже цвијеће. Бирам бијеле руже, некако ће највише одговарати дјеци, анђелима. Цвијећарка ми слаже и један прост букет шареног пољског цвијећа.

По сјећају знам отприлке гаје је гробље. Лако смо га пронашли, као и спомен-обиљежје. На каменом постолу уздиже се брончани кип дјецајуће мајке, са мртвим чедом у крилу. Рад је то академског кипара

Стеве Петанића. Стоји на овом мјесту од 1953. године. Бронзаној мајци слијећу птице на главу, цвркућу. Птичији измет дугом линијом оцртава мајчину сузу из ока. Овај мали споменик, статуа, је једини знак и свједок да је у овом граду постојао дјечji логор. Умрла дјеца су закопавана ван ограде мјесног гробља, као некрсти. Није на овом гробљу мјесто, „шизматицима“, „дјеци четничко-комунистичких бандита“. Сад је то мјесто ипак унутар ограде гробља, ал' издавоено у страну и удаљено од осталих споменика.

Неколико дана прије наше посјете, на овом мјесту 26. августа обиљежена је годишњица ослобађања српске дјеце из једног концентрационог логора за дјецу у цијелој Европи. На тај дан је 1942. године 4. Кордунашка бригада, под командом Николе Видовића, ослободила српску дјецу из логора у Јастребарском. Остат ће ова акција кордунашких партизана упамћена као свијетли примјер и најхуманија акција цијелог рата. Једино је Видовић са својима кренуо на логорску болњикову жицу. Негде у новинама сам прочитao да је помен ометан од стране ревизиониста и нових повјесничара који тврде да је у Јастребарском било прихватилиште и дом за дјецу, а не никакав логор. И то све под паском „блаженог“ кардинала. Три још свјежа вијенца свједоче о томе. На црвеним тракама уочавамо

да су од САБАХ-а Хрватске, Удружења бораца, односно антифашиста града Јастребарског и града Карловца. Ту је и неколико лампиона, исусићи и анђелчићи од бијелог парафина, свијеће украшене хрватском тробојком, све са плетером! У подножју споменика мајци са мртвим чедом уочавам неколико малих стручака пољског цвијећа необично лијепе љубичасте боје. Полажемо мањи вијенац од сухог храстовог лишћа ког сам сâм плео. Уз њега двије бијеле руже мојима, Кресојевић Даници (рођена 1931) и Кресојевић Милошу (рођен 1935). На камено постоење разастиремо црну мараму, симбол туге краишских мајки. На њему је лого "Јадовно '41", удружења које је много учинило да се сазна истина о српским страдањима у НДХ, међу осталима и дјеце у логору Јастребарско. Уз мараму полажемо букет шареног пољског цвијећа за сву страдалу дјецу. Мало је вјетровито, ал'уз помоћ Николиних шака успијевам запалити десетак воштаница. Двије ствари могу бесконачно чинити. Слушати како жубори вода. Од оних једва чујних шумских потока, рјечица, ријека, па до слапова Коране, Мрежнице, Уне, на којима се вода обрушава преко камења... Исто тако без престанка могу гледати како горе воштанице. Сатима могу гледати њихов пламен. Мирно је јутро, не чује се ништа осим пуцкетања жутих свијећа. Нису можда прве, ал' су сигурно једне од ријетких икал запаљених у Јастребарском. Одолијевеају вјетру, боре се. Са стране цури врућ власак, чинећи сузе на њима...

**Бронзаној мајци слијећу
птице на главу, цвркућу.
Овај мали споменик,
статуа, је једини знак и
свједок да је у овом граду
постојао дјечји логор**

Пред очи ми долази биљежница, дневник Фрање Иловара, мјесног гробара у Јастребарском. За мјесец и по дана колико је трајао логор сахранио је 768 дјеце. У ову цифру нису урачуната дјеца која су била у измјештеном дијелу логора у селу Ријека, три километра удаљеном од Јастребарског. (Тамо је била смјештена главнина дјеце, њих преко 2000. За ту локацију приликом ослобађања партизани нису ни знали. Иначе се мало говори и има мало података о дијелу логора у селу Ријека.) Педантан је Фрањо. Биљежи колико је укопао мушких, колико женских. Кад их зброји за припадајући дан, онда уз цифру допише "комада дјеце", па пута куна. Кад то помножи, крајњу цифру просљеђује опћини како би наплатио укоп. Умрлу дјецу, њихове мале животе биљежи цртицама. Странице Иловарове биљежнице испуњене цртицама подсећају на биљешке картиша таблића. Крвав се таблић у Јастребарском играо и све то у "дјечјем дому". Боже која ли је од ових цртица Даничина? У ком је реду, у којој колони. Је ли Милошева цртица близу сестрине, нису умрли у истом дану?

Даница је имала само једанаест година кад је умрла. Ћаћа каже да их је она држала на хрпи, а оно мало оскудне хране што је добивала често би давала њима двојици. Видио ју је мртву. Каже да је лежала крај клупе и да су јој њене крупне црне очи остale полуотворене. У лијевом крајичку усана појавила јој се пјеница. Након оскудне хране и шачице гриза или риже тај пут им давана бијела кава. Ћаћа је био у групи која је добивала јело касније. Кад је видио Даницу мртву није хтио јести. Седмогодишњи брат Милош је исто јео ту каву и ћаћа га је нашао како иссрпљен лежи на сламарици у "болници", односно карантену који је раније служио као штала за смјешатје талијанских коња. Сутрадан Милоша више није нашао. За Даницу ћаћа каже да је била штркљава цурица, витка. Тамне косе и исто таких крупних очију. Изгледа да је стасом и изгледом повукла на Петровиће и Хајдине. Мој отац Михаило, Милош и најмлађа Милка су били свјетлије пути, са зеленкастим очима. Више су наликовали на Кресојевиће или "Паруне", како нас зову.

Прилике су налагале да Даница сазриje брже, да помогне браћи и сестрама. Знала је онако малена стати у ред са женама у Старој Градишици и чекати да јој на логорашком казану у бордоцрвени вертун (кечељу) који јој је сашила стрина Љубица истресује шеварку шкроба. То подијели браћи и сестри, а њој остане да олиже вертун. Прије него што су одвојили дјецу од мајки у логору Стара Градишка зовнула ју је баба Драгица као своје најстарије дијете на страну. Дugo ју је миловала по коси и савјетовала. Она јој је била једина нада. Баба Драгица је по неким сазнањима као логорашница радила у фабрици чарапа у Leipzigу. Жivot је изгубила од савезничких бомби, није се вратила. Претешко бреме паде Даници на нејака дјечја леђа. Дала је ријеч матери. Постаде и сестра и мати.

Прегледавајући старе црно-бијеле слике из логора Стара Градишка тражим бабин лик под бијелом повезачом. Тражим њене уплашене пилиће који је окружују. Како ли је изгледала? Није иза ње остала нити једна фотографија. Не знам како се то зове. Кажу генетско памћење. Ја увијек имам осећај као да сам ја био тамо заједно с њима у логорима. Ћаћу сам дugo наговарао да направимо један тонски запис и да то остане за сјећање и свједочење о једном тешком времену (не поновило се !!!). Он је то упорно одбијао. Разумио сам га, јер су сјећања на та зла времена враћала ружне слике из дјетињства. Ипак је пристао након дугог наговарања у љето 2008. године. Уз ујвет да му дамо десет дана времена да се припреми, да направи неке своје забиљешке и да то све кронолошки среди.

Први дио свједочења односио се на вријеме када су били у збјегу, готово цијело прољеће 1942. године. Касније долази обруч на Петровој гори, одвојење најприје у логор у Стару Градишку, па су касније преко Јасеновца, где су краће задржани, и Сиска, приспјели у дјечји логор Јастребарско. Знао сам много тога о логорашким данима, најмање из његових уста. Један детаљ никад нисам чуо од оца, нити од било кога другог, а посебно ме занимао. Увијек ме је пратила та слика, размишљао сам о томе како је морао изгледати растанак бабе Драгице од њене четворо дјеце или како изгледа растанак дјеце од мајке коју више никад неће видјети !?

Отац је свједочио :

– За дугачким столом, гдје има људи у усташким униформама и цивилу, некаквих медицинских сестара и других жена, уписују наше податке и разврставају нас. Ту смо се нас четверо растали са мајком. Њој очи пуне суза, али суздржава се од плача ради нас. Ми уплашени, не схваћамо што се догађа, али осјећамо зло. Касније смо постројени у групе. Дечкићи на једну страну, цурице на другу. Из тога нас разврставају по узрасту. Мене сврставају у групу дјеце мог годишта, рођених 1933. године. Брат Милош (рођ.1935) је млађи од мене, и он је у другој групи. Најстарија од нас свију, моја сестра Даница (рођ.1931) је разврстана у групу са цурицама њеног узраста. Најмлађу сестру Милку (рођ.1940) мати Драгица (рођ. Хајдин, 1912) оставља сједећи на столу. (Однијета је из двораца и била посвојена у једној загребачкој породици. Њу ће отац након дуге потраге наћи преко листа "Арене" у Загребу 1970. године)

Не знам из ког разлога моја група креће прва. Воде нас према једном узвишењу, неком бетонском платоу. На улазу гдје почиње бетонско степениште први пут су нам дали након дуго времена нешто што би требало наликовати на крух, тврдо, величине отприлике кутије шибица. Пењемо се са том корицом круха уз степенице...

АЛИ НИТКО, АМА БАШ НИТКО ОД ДЈЕЦЕ, ИАКО НА РУБУ ГЛАДИ НЕ УЗИМА ТАЈ КОМАДИЋ КРУХА У УСТА, НЕГО ГА САМО СТИШЋЕ У РУЧИЦАМА. МАКАР ГА НИСМО ДАНИМА ВИДЈЕЛИ. КАД СМО СЕ ПОПЕЛИ НА ТАЈ ПЛАТО, ВИДИМО ДОЉЕ У ЖИЦИ НАШЕ МАЈКЕ КОЈЕ ЈАУЧУ. МИ СЕ СВИ ЗАТРЧАВАМО И ОДРЕДА БАЦАМО ТЕ КОМАДИЋЕ КРУХА ПРЕМА НАШИМ МАТЕРАМА...

Овде је ђаћа застао и први пут ћу у животу видјети сузе у очима мoga oца, први пут ћу га видјети да плаче. Након овога прекинут ћемо снимати, и на жалост никад га завршићи...

Воштанице догоријевају, одлазимо са мјесног гробља. Недалеко се налази зграда бившег пионирског центра "Братство и јединство".

Сад на њему стоји табла "Дјечи вртић – Радост". Одлазимо према дворцу "Erdödy", гдје је некад био дјечији логор. Саградио га је бан Матија Гереб у периоду 1483-1489. Племићка породица Erdödy посједује га од 1519. године. На јавној дражбини 1936. године купује га општина Јастребарско и у њему оснива дјечији дом. Дворац својим изгледом и околином помало подсећа на данашњу Хрватску. Около ушминкано, унутра рушевине. Окружен је зеленилом стојетних стабала и његованим травњацима. Сам дворац је у лошем, рушевном стању. Вали за обновом. На прозорима још увијек стоје масивне жељезне решетке. Кров прокишињава, зидови се урушавају. На оронулој фасади трагови времена, можда и метака Видовићевих бораца... Тешка улазна врата двораца замандаљена су катанцем. Ваљда и она чувају тајну о томе што се све догађало у злу времену иза ових зидина.

Најмлађу сестру Милку

(рођ.1940) мати Драгица

(рођ. Хајдин, 1912)

оставља сједећи на столу.

**Однијета је из двораца и
била посвојена у једној
загребачкој породици.**

**Њу ће отац након дуге
потраге наћи преко листа
"Арена" у Загребу
1970. године**

На информативним таблама уз сам дворац које се односе на Европске фондове и регионалну сурадњу, нећете наћи ни слова које говори о мрачној прошлости овога здања. Пише само да је овде од 1936. године оформљен дјечији дом и то је све. Лијево од улазних врата налази се један од масивних старих прозора. Столарија труне, стакала на њему одавно нема. Окован је жељезном масивном решетком коју растаче хрја. Полажем у прозор двије бијеле руже Даници и Милошу. Палимо сваком по једну воштаницу и једну свој страдалој дјеци, да освијетли пута малим невиним душама, малим мученицима..

У склопу иницијативе UNICEF-а за Хрватску, град Јастребарско је 2013. године проглашен као 41. по реду "Град пријатељ дјеце". Четврта, најмлађа амбасадорица UNICEF-а за Хрватску је глумица Bojana Gregurić -Vežović. Она је кћерка познате глумице Bojilarkе Frajt, козарачког дјетета, логораша, (рођено презиме јој је Грубљешић). Што рећи на крају свега...

Збогом граде, пријатељу дјеце!

ПОШО САМ И ЈА НА ПЛЕС

**РАЗГОВОР СА ВУЈОМ РЕЛИЋЕМ,
СВЈЕДОКОМ ОКОЛНОСТИ ПОКОЉА КОРДУНАША У ГЛИНСКОЈ ЦРКВИ**

**Полетио сам и ја био, да искрен будем, деран иде на плес, и
ја идем уз она поља, горе на Вратник. Наједанпут чујем неко
јаукање. Кад одоздо уз брдо иде десетак жена, ајој, ајој, ајој.
Куда ћеш ти? Пошо, на плес. О јадна ти мајка и теби и плесу,
враћај се назад. Наши сви тамо позатварани, у Вргинмосту**

РАЗГОВАРОА: Чедомир Вишњић

Разговор са Вујом Релићем, данас покојним, једним од задњих свједока околности под којим су Кордунаши одведени и побијени у глинској цркви. Уредник часописа је с њим разговарао има томе већ пет година. Живи разговор, с акцентима, мимиком, говором тијела, као да је садржавао више од суве варијанте пренесене на хартију. Била су неизbjежна бројна скраћивања свих оних рукаваца у које је улазио – упадао саговорник у тада позно животној доби. Покушали смо, колико је то било могуће, одвојити и оне садржаје у којима су се очито мијешала изворна сјећања и накнадне спознаје, стечене читањем и усменом предајом. Чини нам се да је језгра његовог сјећања на околности из 1941. године аутентично и лично истинито. Овај мали запис добро свједочи о важности оралне хисторије и у догађајима из 20. вијека.

Вујо Релић: Ја сам био слуган 8 година.

Код кога сте служили?

Вујо Релић: Код Раде и Миле Мраовића, први пут, ту у Блатуши, преко пруге одма, а онда у Глини, па онда у Шаторњи, и код Мане Барбира у Барбирума., и код попа Радића у Подгорју, ту је његов син, капетан прве класе дошао 1941. године и допремио собом Теслића Милана из Сиска, који је има творницу, мерцедеса црнога, жену и два синчића, и то је нестало за ноћ и готово.

Теслиће су побили усташе?

Вујо Релић: Нестало, дијете, једне ноћи. Капетан их је намјестио код чуvene Врачарице. Она је имала нову кућу, дрвену. Неко је јавио, они су

дошли и преко ноћи одвели и ауто и њега, и жену и дјецу. И више се не зна кад је то пристало.

Радимо научни скуп који ће говорити о глинској цркви и покољу Чемерничана 1941. године. Како је могуће да је пар људи, Љубица Боројевић, учитељица у Чемерници, Станко Шапић и неки Живчић, како су људе наговорили да иду на покрст? Ваше размишљање и ваше сјећање на то вријеме.

Вујо Релић: Станко Шапић је био за Блатушу. Јосип Живчић је из Батинове Косе, он је био главни. Пандур је био у опћини, пандур је обавјештавао народ по наредби Јосипа Живчића, он је био предсједник у Чемерници, а ово су му били помагачи, Станко Шапић је био најдаље тамо, одвојен у Блатуши, а ови су му били на окупу. И то се организирало да се једну недјељу иду у Вргинмост, да ће бити весеље, да ће бити масовни слет, овако онако, све најбоље. А Србин ко Србин је то послуша. И сви се скupili, то је ишло под пјесmom, под барјаком. Све у Вргинмост. Ура, бит ће покрст. А зашто покрст? Сваки домаћин, политичари који су радили, сви говоре ко се не покрсти биће свашта, ко се не покори. Биће затвора, нестајања људи. Сви су се упокорили, сви су ишли на покрст. И добро. Дошли су горе, ови су се изненадили, власт, шта се то скupilo. Нису се припремили на то. Па сто чуда, па куд с њима. Дошли су у Соколски дом. То је затворено, ограда велика, затворила се. Имали су телефон у згради Соколског дома, тражили су и Карловац и Загреб и Сисак, све су тражили упомоћ. Народ силни дошао. Како ће шта ће, то треба сачувати. Полетио сам и ја био, да искрен будем, деран иде на плес, и ја идем уз она поља, горе на Вратник. Наједанпут чујем неко јаукање. Станем,

обзиром се на брду, не видим никога, али чујем јаукање. Идем низ брдо. Кад одоздо уз брдо иде десетак жена, ајо, ајо, ајо. Куда ћеш ти? Пошо, на плес. О јадна ти мајка и теби и плесу, враћај се назад. Наши сви тамо позатварани, у Вргинмосту. А она је мене срела на овде на Воловском брду. И ја се вратио, нијесам ишо на плес, готово. Тако преноћали. Нијесу их могли свију извести одједанпут. Они су навозили што су имали неким возилом, натрпају камион. Један човјек у камиону их прати. Онда знаш како су наши људи били покорни, само да су дјеца и жене мирни, тако се то поставило. Онда су их одвезли у глинску цркву, и ту су их убијали и уништавали, или одвозили су их и у Прекопу доље, да ли мртве, да ли живе, али у Прекопи су биле јаме.

О Прекопи ћемо послије, то што сте ви тада чули, и послије сте вјероватно слушали о томе. То је било представљано као да се иде на неко весеље, на неки збор да се иде.

Вујо Релић: У нед'љу, као на збор, као на велико весеље, ту ће бити печенеје, забава, разонода, а дошло је на хапшење.

**Сви се скучили, то је ишло
под пјесмом, под барјаком.
Све у Вргинмост. Ура, бит ће
покрст. А зашто покрст? Сваки
домаћин, политичари који су
радили, сви говоре ко се не
покрсти биће свашта**

Унук Станка Шапића је Александар Шапић, ватерполиста, репрезентативац, предсједник Демократске странке Београда. Он је сад помоћник градоначелника Београда. Мене занима, да ли ти сад мислиш, нема везе што си мислио онда, да су ти људи знали што ће се народу дрогодити, или су на Живчићев и иних наговор људе слали, а да нису знали како ће завршити. Ти наши, Љубица Боројевић, Станко Шапић....

Вујо Релић: Био је ту и Адам Кораћ, који је успио свог сина из Глине извући из камиона и довући га амо, и њега су партизани ријешили. Неки су знали, а неки нису. Ко је знао, знао је Јосип Живчић.

Миле Ратковић је био један од њих који је шуровао с учитељицом, да је био јако добар пријатељ са учитељицом, а било их је ваљда и више који су били с њом добри. Да ствар буде гора, наши су 1944. кад су ушли у Београд, тамо су је нашли и убили одмах, да су је бар саслушали прије. (Аутор интервјуја тада није знао за постојање документа којег ће пронаћи Игор Mrкаљ)

Вујо Релић: Нису погријешили ништа.

То је врло важна ствар. Дакле, по твом мишљењу, народ је несигуран што ће бити, заправо на неки начин једва дочекао да се нешто разјасни, покрст је, дакле, људи ће живјети нормално, ми ћемо примити вјеру, каква је да је, и да народ преживи некако. То је био кључ.

Вујо Релић: Само је то циљ био. А што су ови планирали, не то, него да побију народ. За то је знао само Јосип Живчић, то је сигурно. Он је за то зна, а ова можда из љубавних веза да јој је нешто шапнуо. А ово што кажеш да је Миле ишао с њом, Миле тада у то вријеме није знао ништа. Иако је Миле касније приказиван великим човјеком, а у ствари тада се показао нико и ништа. Никоме није река народе нејдите, идете у пропаст, што му је био ред.

**Нијесу их могли свију извести
одједанпут. Они су навозили
што су имали неким возилом,
натрпају камион. Један човјек
у камиону их прати. Онда
знаш како су наши људи
били покорни**

Ја сам Србин из Хрватске, овдашњи сам дакле и радо бих разумио како је један усташа возио пун камион, очито људи нису били спремни.

Вујо Релић: Били су упокорени властима, ради са мном шта хоћеш, само да су код куће мирни дјеца и жена. То је било, ништа више. Нитко бунт није направио, могли су из Вргинмоста разбити оне даске и поутјеци. Неки јесу тамо откинули неку даску, понеки су се спасили, али мало. Све је то чекало ножа на миру.

И оно што бих још волио разумјети, како се баш таква екипа нашла да је баш Чемерница тако настрадала?

Вујо Релић: Зато што је на челу био Јосип Живчић. Јосип је био у Чемерници. Имали смо месара у Вргинмосту, ту из Гређана је био родом, тај је то знао. Имали смо у Подгорју винцилира, то је чојек који је пазио на виноград, адвоката Лапчевића, поповог сина старијег са првом женом. Та три су били и знали, а други нитко. Или да речем та три, два Хрвата су била у Вргинмосту, а овај је био у Чемерници, у Батовој Коси, Јосип.

Ви сте сад и најстарији у овом крају овдје. Ово сте ми важну ствар рекли, мислим да могу разумјети људе. Да ли се сјећате, јер ви сте били слуган, дакле, занимају ме те вртомоске газде. Споменули сте сад тог Лапчевића, дакле онога попа чији је син довоје Теслиће. Да ли се сјећате имена Воркапић Радиша? Воркапић је био народни посланик овога котара у Београду.

Вујо Релић: За вријеме партизана, Воркалићи нису били заинтересирани за партизане.

Јесте ви били у партизанима?

Вујо Релић: Нијесам има куда. Покојна мама ми је рекла, дијете не бежи горе. Муж ми је у заробљеништву, имам документ да ми неће ништа. Оди у јошик, они ће проћи и ти ћеш се вратити у добро. Ја маму послушам, то јутро почeo сам косити. Кад сам јању послуша, ја сам отишо тамо, она је остала овде. То је између два пута био јошик, а иза јошика је био стрнокос и ту сам ја косио то јутро. И доље нека бајтица и виноград. Један пут запуцало доље ниже, па све ближе, па ближе, па ближе, иде то брзо. И тада сам ја извирио ван, а пок. мама је полетила к мени, али касно, јадна, па је полетила из овог ћошка у онај. И ја гледам да ће прећи преко купуса, али у три ћошка, не овако по пола. Један је срете овуда, један овуда. То сам је задњи пут видио. Затворили су их у кућу Милована Ркмана, 13 душа живих и кућу запалили. А није курда било тада, већ све домаћи ту, околина Топуског и Топуско. И тако је то завршило. Оста без матере, шта сад. Четворо говеда је ту и свињче једно преко 100 кила, бијели прасац нек. И ја онако избезумљен, каже мени једна кума, куме, ови доље су ти прасца завезали горе у шуми, клаће га. Ја к њима горе, и збиља нађем ја, на дугачак штрик, дебело је то било, свезан. А тамо човјек један сам стоји, бруси нож.

Морам ја ићи у Карловац, долази петак. Ићи ћу у партизане, да се спремим. Кад ја дошо у Карловац, код једне познате. Кад је она мене видјела да сам ушао у стан, она стала кукати да ће их побити кад мене ту виде.

Усташа или шта?

Вујо Релић: Наш човјек, ту из села. Ја му кажем: Добар дан. – Добар дан. – Ко је свезао прасца. Он вели ја. А шта мислиш ти сад. Мислим да кољем. А знаш ли ти чији је то прасац. Он ми није одговорио, ја одрежем тај штрик и прасца преда се, гони кући. И ја отале с тим прасцем и четворо говеда у Блатушу, у Орешчане ту. Шта ће бити, они су тада имали дванаест комада блага имали, а ја доћеро још четверо, куд ћеш веће зло, прасац још некако. Почела галама на ме, а ја не могу ништа.

Коме си отјерао стоку у Орешчане?

Вујо Релић: Ту сам рођен у тој кући. Кад видим ја иду отуда два чојека, гоне .... гусака пред собом.. Ту се сртнемо. Добар дан, добар дан. Кажем, бил ви купили говеда. За колико би дао. Тада су обећали и мени дали обавијест да ће сутра доћи по то. И збиља су дошли сутра. А ја сад дошао до нешто новаца.

Ко су они?

Вујо Релић: Шверцери. Морам ја ићи у Карловац, долази петак. Ићи ћу у партизане, да се спремим. Кад ја дошо у Карловац, код једне познате, удала се и живи у Карловцу на Банији. Кад је она мене видјела да сам ушао у стан, она стала кукати да ће их побити кад мене ту виде. И тај дан је била рација. А на станици, кад сам изашао из воза, народ пролази идем и ја. Кад опа, једног тамо једног вамо, сад их класирају. А ја мислим ће ће мене, побогу брате. А шта си ти дошао мајка ти стара. И приђе ономе што је класира, пусти овога и пусти ме на хаустор.

Који је то који те пустио?

Вујо Релић: Не знам, то је било давно. Жељезничар је био. И на велика жељезничка врата где су камиони пролазили, туда он мене пусти ван. Тако сам ја доспио на Банију. И сад ја идем у град. Отидем ја, у Радићевој, сјећам се добро, на једноме ћошку узмем си одијело, неке кошуље. Сад ја отале идем на бувљак, а бувљак је био у граду исто, и ту узмем једне лаче од цераде, то ће ми добро доћи за кишу, и узео сам пумперице једне и још неке стварице. То сам покупио и ја идем на станицу, узмем карту, и ту стоји воз према Топуском. И ја у први вагон, кад тамо тај вагон резервисан за њихову војску. Али сад не бежи, ту си гаје си, и останем ја ту. Дечки ко дечки, рву се, зафракавају се. Али са мном нема нико посла, још су ми помогли подићи ствари на полицу. И тако сам се ја довезао до Цреварске Стране ш њима. У Вргиност не смијем јер ме знају и познаду. Одатле кренем право и у Блатушу, у Блатуши што ми није требало оставим, и одем у партизане, друкчије нијесам имо куд. Да би било још боље, док сам био у Подгори од капитана Лапчевића остане карабин ловачки у мене, попов син, ја сакријем карабин у земуницу, у лаче, у ногавицу у с њим унутра. и добро, то је стајало. Кад су почели партизани, ја сам тај карабин изнио, однесем карабин ујаку, материном брату. Он сав сретан, он ће сад ићи на устанак, и има карабин. Карабин има 22 метка, манлихера.

Јел капетан преживио рат?

Вујо Релић: Капетан је преживио, и жена и брат, и дођу до Хрватске, до Загреба близо, ту им је неста траг.

Кад?

Вујо Релић: Послије рата су се вратили, кад је рат завршен. Знalo се за њих све до Загреба, послије је све затајило.

Кол'ко сте ви брзо послије саме цркве сазнали што се догодило и како је народ реагирао на то?

Вујо Релић: Остао је жив Јубан Једнак и остао је жив још један човјек, не знам му име. И дошли су ту до Шаторње, и овај је ту позна ваљда ове из Шаторње или је био нешто у роду, некако је оста из Једнака, и шта ће сад овај, да би га се ријешио, сиђе ту доље, јави усташама и ови дођу па га покупе, одведу и убију га. А Једнак се спасио, преко Једнака се чуло одмах, али не директно, него онако, није ни он све смио причати, бојао се за свој живот. Али се помало проширивало, сваки дан се све више знало, куд су, шта су, како су. Једни побијени горе на српском гробљу, једни побијени у цркви...

KAKO JE UČITELJICA KORDUNAŠE UMJESTO NA POKRŠTAVANJE ODVELA NA POKOLJ

MAMAC ZA SMRT

PIŠE: Igor Mrkalj

Tragičnu ulogu u pokolju u Glini odigralo je dvoje seoskih učitelja Nikica Generalović i Ljubica Borojević koja je sakupila skoro sve stanovništvo Čemernice i susjednih sela i u svečanoj povorci odvela ih u Vrginmost na pokrštavanje, uvjerena da će ih time spasiti svakog progona, a ujedno sačuvati i svoju službu

Za povijesnu znanost iznimno je važno ne samo pronalaženje povijesnih vreda već i njihovo objavljivanje. Izvorna građa koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu – posebno ona koja se odnosi na razdoblje Drugog svjetskog rata – dostupna je istraživačima i predstavlja vrijednu dokumentaciju za proučavanje tog dijela hrvatske povijesti.

No ta građa vrijedna je i za proučavanje povijesti Srba u Hrvatskoj i njihovog masovnog stradanja za vrijeme ustaške Nezavisne Države Hrvatske. U tom smislu, jedan od vrednijih arhivskih fondova svakako je fond Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske. Upravo u tom fondu pronađen je dosad nepoznati dokument, koji je od posebnog značenja za daljnja istraživanja masovnih ubojstava u Glini i glinskom kotaru 1941. godine.¹ Stoga je važno da se prilikom njegovog objavljivanja da i komentar u kojem se čitatelja upozorava na neke nove činjenice u rekonstrukciji i obradi tragičnih povijesnih zbivanja, što traumatiziraju ovaj banijski gradić sve do današnjih dana.²

Iako je prošlo već punih 75 godina od dvije velike tragedije koje su se dogodile u Glini 1941., u relevantnoj akademskoj literaturi zločin nad glinskim Srbima

često se poistovjećuje sa zločinom u glinskoj pravoslavnoj crkvi, mada se radi o dva odvojena događaja.³ Prvi zločin počinjen je u proljeće 1941. kada su pobijeni Srbi iz Gline,⁴ dok se drugi dogodio nepuna tri mjeseca kasnije, u ljetu iste godine kada su u glinskoj pravoslavnoj crkvi pobijeni Srbi s područja susjednog kotara Vrginmost, prethodno obmanuti pozivom da prijeđu na katoličanstvo.⁵ Premda je riječ o dva masovna ustaška zločina, nije nevažno spomenuti da je prvi smjerao na uništenje građanskog sloja Srba u Glini, a drugi na uništenje srpskog naroda na Baniji i Kordunu, u skladu s ciljevima Pavelićeve NDH.

Tragičnu ulogu u drugom masovnom zločinu – koji je bio dio velike ustaške "akcije čišćenja" što je trajala od 24. srpnja do 8. kolovoza 1941. – odigralo je dvoje seoskih učitelja: Nikica Generalović, učitelj u Pješanici i Ljubica Borojević, učiteljica u Čemernici.⁶ Posebno je zanimljiva sudbina učiteljice Borojević, koja je sakupila skoro sve stanovništvo svog i susjednih sela i u svečanoj povorci odvela ih u Vrginmost na pokrštavanje, uvjerena da će ih time spasiti svakog progona, a ujedno sačuvati i svoju službu.⁷ Mnogi ljudi povjerovali su u njena obećanja, ne znajući za namjeru ustaša koji će još tog istog dana, u nedjelju 3. kolovoza 1941., pred zgradom Sreskog načelnstva i Sokolskog doma u Vrginmostu, odvojiti sve odrasle muškarce od žena i prebaciti ih kamionima i autobusima u Glinu, na "pokrst".⁸

Pa ipak, postojeća literatura ne daje nam jasne odgovore što se kasnije zbilo s učiteljicom Borojević, jednom od najvažnijih aktera pokrštanja Čemerničana. Njena izjava u kancelariji OZNE za Beograd od 12. II. 1945. godine nudi odgovore i na neka od tih pitanja. Premda u svojoj izjavi nastoji umanjiti i odbaciti svoju odgovornost za ovaj slučaj, dostupni podaci iz Vojnog arhiva u Beogradu govore da je Viši Vojni sud Jugoslavenske armije – konkretno, Vojni sud komande grada Beograda – osudio Ljubicu Borojević na smrt i dao ju strijeljati 1945. godine.⁹

Međutim, za potpuniju sliku njenog slučaja valjalo bi u relevantnim arhivima pronaći kompletan spis u kojem bi se, pored ovdje objavljenog Zapisnika, trebali nalaziti i sljedeći dokumenti: Odobrenje za istražni zatvor, Zapisnici o saslušanju svjedoka, Odluka Zemaljske komisije o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača, Prijava OZNE, Optužnica Vojnog suda, Zapisnik glavne rasprave, Presuda Vojnog suda, Žalba optužene, Zapis o proglašavanju presude, kao i Zapis o izvršenju kazne.

Međutim, ono što već sada znamo iz njene izjave o tragičnim zbivanjima na Kordunu i Baniji u ljetu 1941., to je čitava organizacija zavaravanja ljudi o prevođenju na katoličanstvo, kao i činjenica da su ustaše odlučivale o odvajanju muškaraca od žena i njihovom odvoženju kamionima i autobusima u Glinu. I na kraju se vidi da tim nevinim ljudima više nije bilo traga.

¹ HR-HDA-306, ZKRZ ZH, kutija 470, br. 37118–37179, Zapisnik sastavljen u kancelariji OZNE za Beograd 12.II.1945.

² Đuro Roksandić, "Ustaški zločini u glinskom kotaru od 1941. do 1945. godine", u: Glini. Glinski kraj kroz stoljeća, Glini 1988., str. 282–303

³ Ogledni primjer su radovi dvojice poznatih povjesničara, Jozе Tomasevicha, War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration, Stanford 2001., str. 398, 401 i 536, i Stevana K. Pavlowitcha, Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia, London 2008., str. 34.

⁴ Branko Vučasinović, Čedomir Višnjić, Đuro Roksandić, Glini 13. maja 1941. U povodu 70. godišnjice ustaškog zločina, Zagreb 2011.

⁵ Đuro Aralica, Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi, Beograd 2010.

⁶ Mile Ratković, "Tragedija Čemernice", Narodni srpski kalendar 1996, Zagreb 1996., str. 187–199

⁷ Vidi "Primjedbe Stanka Čanice Opačića, 14. januar 1975. godine", u: Miljkan Maslić, Početak i razvoj ustanka naroda IV. rajona Korduna, Zagreb 2010., str. 253–254.

⁸ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1964., Tom V, Knjiga 32, Borbe u Hrvatskoj 1941–1942. godine, Ustaško-domobranski dokumenti, Dokument br. 184, str. 509; Dušan Baić, Kotar Vrginmost u Narodno-oslobodilačkoj borbi 1941–1945, Vrginmost 1980., str. 55–60; Rade Bulat, Svjedočanstva iz Petrove gore, Zagreb 1981., str. 114–132

⁹ Ministarstvo pravde Republike Srbije, Registr žrtava komisije za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944.

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

ЗАПИСКА
составлен в канцелярии ОГНР за Ревюн, 12. II. 1945.

Понути: Радосав Ђојовић, истражник
Народне Библиотеке, заједнички

Позивача приступи ЕВРОЈЕВИЋ ЈАНЧИЋ, кћи Николе и Марије рођ. Драгић, рођена у Еливи 1909. г., учитељица, неујута, сада у зетству ОШЕ из Ваљеве, па умешавајући ротацију јединица.

У 1949. г. премјештен јсам на Путоску у Чемерницу као учитељица, а сама остала и послије завршетка школске године све до 2. августа 1941. год., а отада сам била додијелена на рад у грчко наставство у Вргин Мост, где сам остала све до краја септембра 1941. г. На Вргином Мосту премјештена сам као учитељица основне школе у Јосипдолу. У Јосипдолу сам остала до на дан капитулације Италије - 9. септембра 1943. г., а одјављена сам побегнута у Огурућ, нахијија која сам првично отишла со четвртицама у шуму Гевелу ради сама остала јасец и по доби. Овдје сам продужила со четвртицама до доласка Јанца. Иако доласак Јанца четвртици су отишли према Босни, а ја сам ту успјела да добијем попунснуцу за Загреб. У Загребу сам се запријатила ради опоравка јасецу мјесец дана. У Загребу сам се јављала министарству просвете Н.Д.Х. и тражила постављање у складу са законом о министарству просвете Јанца као учитељицу у Батајници. У Батајници сам дошла јануара јасецу 1942. и остала до краја септембра 1944. г. када сам прешла у Београд.

Одмах послије капитулације Југославије почело се пичати у Чемерници да Срби Једино могу опстати у Хрватској као прве у народику-јејту. 1. августа пред згледом чемерничке општине једна групација сељака из Чемерница, пошто сам им рекао да тога више идем у Винском Босту, молила ме да запитам скрепок на начелника у Бригином Мосту Чидића да ли би са њима могли покористити Срби из Чемернице. Ја сам им том приликом обећала да ћу их овим обавезити. Ја сам истог дана разговарала са начелником Чидићем и он им је рекао да се сељаци Чемерници могу покрстити и то да ће овдје омјак ступајући у надају све спушта, јер да не дође пет-шест свештеника који ће обавити прекрштавање. Ја сам се још у току истог дана већ око подне вратила у Чемерницу и пред општином затекла исту групу људи са још некима приједољима, те им саопштила мој разговор са начелником Чидићем. Послије овог општина сум у свој ствар у школи.

Сутрадан око 9 сата ујутру пред општином се скучила велика љубавица ћуди и жене. Као љука захтјев и ја сам поша с њима у Врбни Мост Савамјером да будем с љуком да се заврши обред прекрштавања. Напоменом да ћуди и жене на путу од Чемерника до Врбног Моста нису ишли у гомилама, већ у реду по двороје, троје или четвротоје. Пред мостијем у Врбном Мосту су срећи у нас око 20 усташа и ту само кратко вијеште заустављени, док је праојеџник општине чемернички Јосип Јаковић објасњио да су усташама један краји разговор. Оддавда смо подружили за усташама који су нас савези до пред избора спроводили начелства и сокодјадне гле се највише једна ледини. На овој ледини смо видљиви и највиши један сат њих изнесени са столова за којима су усташе седели и уписивали имена кућеломаћина. За то вијеште савјет се слободно кретају по пољини па и по читавом Врбном Мосту. За вијеште док су ово уписане време спрела сам се пред самим агдомачначеловеком спрела сам се са јаком начелником Андријом Бидићем и питање сам са га да ли ће стини ти свештеници, на што ми је он одговорио да не стини. У овом међувремену вршена је уписа спрела сам се неколико пута и са замјеником школ. најзводнијим у Врбном Мосту Бранком Марином. Разговору рекао ми је да ће најзад да бе се у току дана обред прекрштавања заврши, те да бе се гај у школи малије подједнако наставити.

До 3 сата послије поднё отприлике уписиваша је биро завршено
и намјеравам да се сви вратимо својим кућама у Чемерницу. Међутим

- 2 -

ARHIV HRVATSKE
ZAGREB

од устрема нам је било начињено да смо останемо, јер се на Петрову Гроб из авиона пуштају дувачки ради притисак који су са тима надавали. Око четврти и по сата послије подне дошло је неколико путних аутобуса у којима су биле устреме и заустављене се, пред соколјином. Наредило нам је да се жене одмак издаје а да на месту оставимо све мушкиади. Евидјела сам да су ту две устреме који су изашли из аутобуса неправилни, кога смо мушкиади који су остали, док смо сви женеске удавље према Казаху. - Ја сам са прве одласком нашла са Миломиром Јрасићем мојим колегом, учитељем из Гемерке и веговом женом Маром, која је била у Чеменићима са својим музејем. Нас троје вејално смо отишли у Црвенграду Стану, где смо у кући Марине Јрасић провећи.

Док сам била у Чемерници неколико пута сам ишла у Бргинје, али никада не саслушала је овог посланика. Напомињам да сам се свог дана најчешће вратила у Чемерницу и подуприла свој рад у школи. Сутрадан из Црнавске Стране вратила сам се у Еврејску посту као Мрављић и вегном женом на самим се је навратила код школског наставника, односно замјеника, Браника Јерине. Још ћу путу из Црнавске Стране била су нас прве спреме да устанак и саспети који су се не могли вратити у Чемерницу, па сам се је на то позивала Марину, на што ми је он речео да ћу бити задржана на раду у српу. Читав начелство остала сам на раду дуго је месец. А радила сам на писатном списоштву и другој школској администрацији. У овом највећем времену у Чемерницу сам се вратила свега десетпут. Том приликом разговарала сам са мојом градоначелником Ђорђем Ђорђевићем и још неколико већа, које су се интересовали шта је било са музикарима који су 2. августа отишви на покретне куће. Говорило се по седу да су пострадали, јер је било претпостављено да је 14. дана, за које су вишејаме, тако су усташе рекле, били убијени на неки рад док се не очисти Петрова Гора од партизана, које су они тада називали бандитима. Ја им том приликом чиним молгаја речи највећем утешењу изјешај, јер сам и ја сумњала да су нестрадали, али сам их изразила највећу да ће се вратити. Концед септембра из Бргинја. Моста премештена сам за училишну у Јосиподолу, где сам остала до 1949-1950. За време мог службовања у Јосиподолу није се десио никакав инцидент осим што је уочен један католички свештеник од партизана или четника. Напомињам да је у Јосиподолу власт држала италијанска војска са четницима. Невиђуту на дан конзулатације Италије настављао је комуниста и италијаница да су позиви из Јосиподола, а остала је компонента и италијаница да су позиви из Јосиподола, а Јосиподолу евакуисани. Ја сам овог дана узеала школске клучеве, прорадчуне и неке почице да срез и побјегаја са овим у правцу Огушина. Напомињам да су истог дана увећати у Јосиподолу улице патролизи. У Огушину сум стигла око 4 или 5 сата послиje почеце. Премештена сам да је у Огушину било велико комење. На улицама су се могли видjeti тадајењи, устанаки, поморански и четнички војници. Будући да је међу четницима било много војника сељака, а пошто су се и четници повлачали вејзено са Италијанима, ја сам сматрала да ми је једини спас из робе да замам, што сам и учинила. Повлачење је вршено пре Гоморија, Врбаског по Моравици. У Српским Моравицама вадљиви смо се десе три пута, али и трећи пут, у друге ноћи око 10 сата били смо у покрету у правцу Гоморија и даље даље ка Капелу. Напомињам да је група четника, са којима смо се ми заједно повлачили, имала један скуб са партизанима око Мусулинског Потока у Капелу. Четврти месец и по дана заједно са четничким крстарима смо по планинама Капела и на на језочином од пленених врхова нисмо се вадљivali ни лого говорио више од два до три дана. Приликом скуба у Мусулинском Потоку, који је трајао три сата, четници су имали 49 мртвих, односно да их је толико нестало. За ово време имали су имали 49 мртвих, односно да храну смо добијали од сељака који је подјељивао мијељења и цивилима иско школске клучеве и документа који сам из Јосиподола са собом однисао. У новембру мјесецу успјели смо да се пребацимо преко Капеле до Лапаша. У овомпу затекли смо љемање **македонских** војника власти, а група четника са којима смо се пробајала није улазила у Лапаш, већ се из једног оближњег

- 3 -

ARHIV HRVATSKE
DRAZBE

села издавала и отиша за Босну. У Лапцу сам успјела да од њемачких власти добијем пропусницу за Загреб куда сам стигла половином децембра 1943. године. Просвјете Н.Д.Х. издајења настава смо постављена за учитељку у Ватранци.

Друго ми ништа није познато.

П.П.П.

Иследни
Записничар,
Македония

HR-HDA-306, ZKBZ ZH, kutija 470.

hr 37118-37179

Zapisnik sastavlen u kancelariji OZNE

za Beograd 12. II. 1945.

ZAPISNIK

sastavljeno u kancelariji OZNE za Beograd 12-II-1945

Prisutni:

Radosav Bojović - islednik

Nadežda Bojićević, zapisničarka

Pozvana pristupi BOROJEVIĆ LJUBICA, kćí Nikole i Marije, rođ. Dragić, rođena u Blinji 1909. g., učiteljica, neudata, sada u zatvoru OZNE za Beograd, pa upitana o potrebnom izjavbi:

U 1940 g. premještena sam iz Topuskog u Čemernicu kao učiteljica. U Čemernici sam ostala i poslije završetka školske godine sve do 2. avgusta 1941 god., a otada sam bila dodijeljena na rad u sresko načelstvo u Vrgin Most, gdje sam ostala sve do kraja septembra 1941 g. Iz Vrginog Mosta premještena sam za učiteljicu osnovne škole u Josindolu. U Josindolu sam ostala

do na dan kapitulacije Italije – 9 septembra 1943 godine, a odatle sam pobjegla u Ogulin, odakle sam prinudno otišla sa četnicima u šumu Kapelu gdje sam ostala mjesec i po dana. Odavde sam produžila sa četnicima do Donjeg Lapca. Iz Donjeg Lapca četnici su otišli prema Bosni, a ja sam tu uspjela da dobijem propusnicu za Zagreb. U Zagrebu sam se zadržala radi oporavka zdravlja mjesec dana. U Zagrebu sam se javila ministarstvu prosvjete N.D.H. i tražila postavljenje u szetu zemunskom pa sam na moju molbu postavljena za učiteljicu u Batajnici. U Batajnici sam došla januara mjeseca 1944 i ostala do konca septembra 1944 q. kada sam prešla u Beograd.

Odmah poslije kapitulacije Jugoslavije počelo se pričati u Čemernici da Srbi jedino mogu opstati u Hrvatskoj ako pređu u katoličku vjeru. 1. avgusta pred zgradom čemerničke opštine jedna grupica seljaka iz Čemernice, pošto sam im rekla da toga dana idem u Vrgin Most, molila me da zapitam sreskog načelnika u Vrginom Mostu Čidića da li bi se i kada mogli pokrstiti Srbi iz Čemernice. Ja sam im tom prilikom obećala da će ih o tome obavijestiti. Ja

sam istog dana razgovarala sa načelnikom Čidićem i on mi je rekao da se seljaci Čemernice mogu prekrstiti i to da dođu odmah sutradan u nedelju svi skupa, jer da će doći pet-šest sveštenika koji će obaviti prekrštavanje. Ja sam se još u toku istog dana već oko podne vratila u Čemernicu i pred opštinom zatekla istu grupu ljudi sa još nešto pridošlih, te im saopštila moj razgovor sa načelnikom Čidićem. Poslije ovog otišla sam u svoj stan u školi.

Sutradan oko 9 sati ujutru pred opštinom se skupila velika skupina ljudi i žena. Na njihov zahtjev i ja sam pošla s njima u Vrgin Most sa namjerom da budem s njima dok se završi obred prekrštavanja. Napominjem da ljudi i žene na putu od Čemernice do Vrginog Mosta nisu išli u gomilama, već u redu po dvoje, troje ili četvoro. Pred mostićem u Vrginom Mostu sreli su nas oko 20 ustaša i tu smo kratko vrijeme zaustavljeni, dok je pretsjednik opštine čemerničke Josip Živčić obavio sa ustašama jedan kraći razgovor. Odavde smo produžili za ustašama koji su nas odveli do pred zgradu sreskog načelstva i sokolane gdje se nalazi jedna ledina. Na ovoj ledini smo zadržani i nakon jedan sat izneseni su stolovi za kojima su ustaše sjedili i upisivali imena kućedomaćina. Za to vrijeme svijet se slobodno kretao po poljani pa i po čitavom Vrginom Mostu. Za vrijeme dok se ovo upisivanje vršilo srela sam se pred samom zgradom načelstva srela sam se sa sreskim načelnikom Andrijom Čidićem i pitala sam ga da li će stići tti sveštenici, na što mi je on odgovorio da će stići. U ovom međuvremenu vršenja upisa srela sam se nekoliko puta i sa zamjenikom škol. nadzornika u Vrginom Mostu Brankom Marićem. U razgovoru rekao mi je da se nada da će se u toku dana obred prekrštavanja završiti, te da će se rad u školi moći redovno nastaviti.

Do 3 sata poslije podne otprilike upisivanje je bilo završeno i mi smo namjeravali svi da se vratimo svojim kućama u Čemernicu. Međutim, od ustaša nam je bilo naređeno da i dalje ostanemo, jer se na Petrovu Goru iz aviona puštaju suzavci radi partizana koji su se tamo nalazili. Oko četiri i po sata poslije podne došlo je nekoliko drugih autobusa u kojima su bile ustaše i zaustavili se pred sokolanom. Naređeno nam je da se žene odmah izdvoje a da na mjestu ostanu samo muškarci. Vidjela sam da su tada ustaše, koji su izašli iz autobusa napravili krug oko muškaraca koji su ostali, dok smo se mi ženske udaljile prema izlazu. Ja sam se pri odlasku našla sa Milanom Mraovićem mojim kolegom, učiteljem iz Čemernice i njegovom ženom Marom, koja je bila u Čemernici sa svojim mužem. Nas troje zajedno smo otišli u Crevarsку Stranu, gdje smo u kući Marine sestre prenocići.

Dok sam bila u Čemernici nekoliko puta sam išla u Vrgin Most radi službenih poslova u vezi sa školom. Napominjem da sam se ovog dana namjeravala vratiti u Čemernicu i produžiti svoj rad u školi. Sutradan iz Crevarske Strane vratila sam se u Vrgin Most sa Mraovićem i njegovom ženom pa sam se ja navratila kod školskog nadzornika, odnosno zamjenika, Branka Marića. Još na putu iz Crevarske Strane bila su nas presrela dva ustaša i saopštili nam da se ne možemo vratiti u Čemernicu, pa sam se ja na to požalila Mariću, na što mi je on rekao da će biti zadržana na radu u srežu. Pri načelstvu ostala sam na radu oko 2 mjeseca i radila sam na platnim spiskovima i drugoj školskoj administraciji. U ovom međuvremenu u Čemernicu sam se vratila svega jedanput. Tom prilikom razgovarala sam sa mojom gazdaricom Ljubicom Obrado-

vić i još nekoliko žena, koje su se interesovale šta je bilo sa muškarcima koji su 2 avgusta otišli na pokrštavanje. Govorilo se po selu da su postradali, jer je bio protekao rok od 14 dana, za koje su vrijeme, kako su ustaše rekle, bili upućeni na neki rad dok se ne očisti Petrova Gora od partizana, koje su oni tada nazivali banditima. Ja im tom prilikom nisam mogla reći nijednu utješnu riječ, jer sam i ja sumnjala da su nastradali, ali sam im izražavala nadu da će se vratiti. Koncem septembra iz Vrginog Mosta premještena sam za učiteljicu u Josipdolu, gdje sam ostala do 9-IX-1943. Za vrijeme mog službovanja u Josipdolu nije se desio nikakav incident osim što je ubijen jedan katolički sveštenik od partizana ili četnika. Napominjem da je u Josipdolu vlast držala italijanska vojska sa četnicima. Međutim na dan kapitulacije Italije nastalo je komešanje i Italijani su se povukli iz Josipdola, a ostalo je bezvlašće, jer su i četnici, koji su se toga dana zatekli u Josipdolu evakuisani. Ja sam ovog dana uzela školske ključeve, proračune i neke dopise za srez i pobegla sa ovim u pravcu Ogulinu. Napominjem da su istog dana uveče u Josipdolu ušli partizani. U Ogulin sam stigla oko 4 ili 5 sati poslije podne. Primjetila sam da je u Ogulinu bilo veliko komešanje. Na ulici su se mogli vidjeti talijanski, ustaški, domobranci i četnički vojnici. Budući da je među četnicima bilo meni poznatih seljaka, a pošto su se i četnici povlačili zajedno sa Italijanima, ja sam smatrala da mi je jedini spas da pođem sa njima, što sam i učinila. Povlačenje je vršeno od Ogulina preko Gomirja, Vrbovskog do Moravica. U Srpskim Moravicama zadržali smo se dva dana i jednu noć, a druge noći već oko 10 sati bili smo u pokretu u pravcu Gomirja i dalje za Kapelu. Napominjem da je grupa četnika, sa kojima smo se mi zajedno povlačili, imala jedan sukob sa partizanima oko Musulinskog Potoka u Kapeli. Čitav mjesec i po dana zajedno sa četnicima krstarili smo po planini Kapeli i ni na jednom od planinskih vrhova nismo se zadržali ni logorovali više od dva do tri dana. Prilikom sukoba u Musulinskom Potoku, koji je trajao tri sata, četnici su imali 48 mrtvih, odnosno da ih je toliko nestalo. Za ovo vrijeme sa ishranom je išlo vrlo teško. Hranu su dobijali od seljaka koja je podjednako dijeljena i civilima kao i vojnicima-četnicima. Naoružana nisam bila. Po Kapeli sam pobacala školske ključeve i dokumenta koja sam iz Josipdola sa sobom odnijela. U novembru mjesecu uspjeli smo da se prebacimo preko Kapele do D. Lapca. U D. Lapcu zatekla sam njemačke vojne vlasti, a grupa četnika sa kojom sam se ja probijala nije ulazila u Lapac, već se iz jednog obližnjeg sela izdvojila i otišla za Bosnu. U Lapcu sam uspjela da od njemačkih vlasti dobijem propusnicu za Zagreb kuda sam stigla polovicom decembra 1943 g. Kod Min. prosvjete N.D.H. izdejstvovala sam postavljenje za učiteljicu u Batajnici.

Drugo mi ništa nije poznato.

P.P.P.
Borojević N. Ljubica

Islednik
(Radosav Bojović)

Zapisničar
(Nadežda Bogićević)

DOSJE GOSPIĆ

NIJE SE VIŠE IMALO U KOGA PUCATI

PIŠE: Paulina Arbutina

Za likvidaciju 50 Srba iz Gospića i Karlobaga Norac je dobio 12 godina, Orešković 15 i Grandić 10 godina zatvora. Zbog nedostatka dokaza oslobođen je drugooptuženi Rožić, dok su tužiocu već ranije odustali od petooptuženog Čanića

„Nisam znao da idemo na likvidaciju, već sam mislio da je to neka akcija ili čak da se ide na janjetinu“, govorio je svjedok pokajnik **Ivan Marković** o likvidaciji na Pazaristi

„Ljudi su skupljani i odvođeni u žutom golfu gospičke registracije. Ubijeni su popotani u masovne grobnice, poneki su i spaljeni, a mnogi su bačeni u jame, od kojih je najpoznatija ‘Šaranova jama’“, pričao je **Milan Levar** o Gospiću ‘91.

„Zločini su bili organizirani, i to u cjelini. U zločinima su sudjelovale značajne lokalne strukture: od političkih preko sigurnosno-policajskih, do vojnih, i da su one djelovale koordinirano“, priznao je godinama kasnije **Josip Manolić**

Ratna jesen 1991. godine za srpsko stanovništvo u hrvatskim gradovima označavala je i njihov kraj. Ali, nigdje, od Splita, Zadra, Siska, Zagreba, pa čak i Vukovara i Osijeka, kao u Gospiću ta priča nije bila tako isprepletena u Gordijev čvor visokih političkih struja, lokalnih moćnika, emigrantskih došljaka koji su na svakom koraku sijali strah i smrt.

Ali Gospić je ratna priča, jedna od rijetkih u Hrvatskoj, u kojoj su se ljudi poput Milana Levera, Zdenka Ropca, Zdenka Bande i Tomislava Oreškovića još te 1991. godine jasno suprotstavili kolektivnom zavjetu prešućivanja zločina i glasno progovorili o misterioznim nestancima i egzekucijama njihovih sugrađana srpske nacionalnosti. Sa etiketom nacionalnih izdajica, ali i sa uvjerljivim dokazima, u okruženju vječitih zavjera gospički svjedoci nisu odustajali od svog cilja da istina izade na vidjelo u vremenu u kom osim

uboјica nije bilo preživjelih svjedoka zločina. Milan Levar i njegova gospička družina, bili su, i nažalost ostali jedini svjedoci u Hrvatskoj koji su javno u medijima i pred istražnim i sudskim organima govorili o ratnim zločinima u svojim redovima. Njihovo svjedočenje stiglo je čak i do Haga, za „novostvorenog hrvatsko domoljublje“ bio je to zločin koji se nije mogao oprostiti niti zaboraviti.

Iako u neispisanoj knjizi gospičkih zločina broj ubijenih Srba nije poznat, poznata je njegova posljednja žrtva koje je postao sam Milan Levar, avgusta 2000-te godine, od podmetnute bombe u svojoj garaži, nakon nekoliko pokušaja ubojstava. Iako su ostali svjedoci, nekoliko godina prije toga, prihvatali od Njemačke određeni status zaštićenog svjedoka, Levar je tu mogućnost odbijao, govoreći da ne misli bježati iz države koju je stvarao. Iako se Levarov ubojica nikada nije otkrio, slučajno ili ne, njegovo ubojstvo povuklo je čitav niz uhićenja koje je rezultiralo i prvom optužnicom za ratni zločin nad srpskim stanovništvom koje je po prvi put uručeno na adresu jednog hrvatskog generala, mladog Mirka Norca i Tihomira Oreškovića, za kojeg je dio svjedoka isticao da je u Gospiću bio gospodar života i smrti.

Presudom iz 2003. godine, po kojoj se pripadnicima HV-a prvi put izriče kazna zatvora za ratni zločin nad srpskim civilima, i to Tihomiru Oreškoviću u visini od 15 godina zatvora, a Mirku Norcu 12, u istoriju hrvatskog pravosuđa ušla je i sutkinja Ika Šarić koja je uspjela iznijeti proces sa osuđujućom presudom, pored hordi desničara, stožera za odbranu digniteta Domovinskog rata, spletki mračnih špijuna, političkih pritisaka, uvreda i prijetnji u uvijek nepovoljnem društveno-političkom vremenu u Hrvatskoj za suočavanje sa mračnjom stranom svoje prošlosti. Uz veća-manja odstupanja u svjedočenjima, suština zločina bila je posve jasna i koliko god hrvatska javnost bila imuna na stradanja srpskih civila, te 2001. godine suočila se s činjenicom da je u ličkoj prestonici jeseni 1991. održan smrtonosni sastanak na kojem je dogovorena likvidacija ljudi. Iako je sudski proces Ike Šarić utroput hrvatskom pravosuđu da se poštujući zakone individualizira krivnja, to se nije dogodilo i sudski procesi za ratne zločine u Lori, Šibeniku, Karlovcu, Sisku, Pakračkoj Poljani i Vukovaru, koji su se paralelno odvijali sa riječkim, mahom su pretvarani u pravosudnu farsu sa dugogodišnjim procesom i oslobađajućom ili zanemarljivom presudom za najteže kazneno djelo. Osim toga Ika Šarić je svojim primjerom pred Mirkom Norcem i Tihomirom Oreškovićem održala dobru lekciju ostalim kolegama kako sudija u sudnici zauzima stav „gazde“ bez obzira o kome se optuženiku radi.

Ubojstvo Hrvata i „smrtonosni sastanak“

Prvi put tada na riječkom županijskom sudu donijeta je presuda kojom su egzekucije gospičkih civila nepovratno dobile kvalifikaciju zločina, i to na osnovu syjedočenja Hrvata iz Gospića koji su potvrdili da se u njihovom gradu 16. oktobra 1991. održao tzv. „smrtonosni sastanak“, a zatim likvidacije ljudi po popisu koji je kolao gradom, a na kom su se nalazila imena viđenijih Srba: sudija, tužioca, direktora, novinara, policajca, penzionera. Lice Gospića dobilo je pečat grada u kome su njegovi mještani srpske nacionalnosti, koji su svojim ostankom u jesen 1991., nakon raketiranja grada i odlaska JNA, iskazali ne samo gdje im je dom, nego i lojalnost novoj, hrvatskoj državi, što im nije bilo dovoljno da u njoj i prežive.

**Sastanak na kojemu je
zaključeno da je došlo vrijeme
za gospičku kristalnu noć u
kojoj moraju biti naplaćene
hrvatske žrtve održan je
16. oktobra**

U prvoj polovici avgusta desio se nestanak pietro Lovinčana čija izmasakrirana tijela je MUP našao tjedan dana poslije uz željezničku prugu, a zatim u prvoj polovici oktobra 1991. dogodilo se ubojstvo sedmoro članova hrvatskih obitelji Pocrnić i Hećimović, ali ne na crti razdvajanja već u dubini teritorije koju je kontrolirala hrvatska vojska, u selu Široka Kula. Istraga je zaključena tvrdnjom kako su „četnički diverzanti vjerojatno upali u pozadinu hrvatskih jedinica i likvidirali sedmoro nemoćnih staraca“. No policijskom islijedniku koji je bio na uviđaju Tomislavu Oreškoviću i njegovim kolegama ta je tvrdnja bila poprilično sumnjičiva, jer im nije išlo u glavu da su „četnici - diverzanti“ prošli kroz položaje hrvatskih jedinica, a da ih nitko nije vidio i da nisu ni u povratku napali nikoga od hrvatskih vojnika na položajima, nego su u zaseoku, kilometrima udaljenom od crte bojišnice ubili sedmoro starih ljudi i pritom iz njihovih kuća nisu ništa opljačkali.

Štoviše, kod jedne od ubijenih žena, u vrećici koja joj je bila vezana oko vrata pronađen je veći iznos njemačkih maraka, što je u Tomislava Oreškovića potaknulo sumnju da su motivi ubojstva na drugoj strani, pogotovo što se poslije tog masakra u krugu ljudi oko Tihomira Oreškovića glasno počelo zagovarati popisivanje i kontrola Srba koji su ostali na hrvatskoj strani, pa i likvidacija svih sumnjivih radi odmazde za ubojstvo hrvatskih civila. Istraga o tome zločinu naprasno je prekinuta, a Oreškovićevo opredjeljenje je prevladalo i odmazda je mogla početi. No, prije toga održan je tzv. „smrtonosni sastanak“ gospičkog Kriznog štaba na kojem je 10-tak sudionika dogovorilo likvidaciju civila, navodno kao osvetu za hrvatske žrtve stradale u neuspješnoj akciji oslobođanja Ličkog Osika, a ponajprije one civilne, iz Široke Kule. Sastanak na kojemu je zaključeno da je došlo vrijeme za gospičku kristalnu noć u kojoj moraju biti naplaćene hrvatske žrtve održan je 16. oktobra u gospičkom Kriznom štabu.

Norčevo „pucaj, pucaj, tko još nije pucao“

Samo nekoliko sati poslije „smrtonosnog sastanka“, pod okriljem noći i pod maskama, Hrvatska vojska i policija iz kućnih podruma uz naredbu „četnici, ustajte“ „počistili“ su prvu grupu gospičkih civila od petnaestak žena i tri muškarca u dobi od 15 do 60 godina. Svezani žicom, utrpani u kamion, transportirani su u šumu na Pazarištu.

Na riječkom suđenju progovorili su i sami pripadnici streljačkog voda. Još jedan od ključnih svjedoka Ivan Marković izjavio je da je bio u streljačkom vodu kod Pazarišta, ali da nije pucao. Suce je pokušao uvjeriti da je prije pucanja iz pištolja izvukao šaržer s mećima i sakrio ga u džep da nikone vidi, pa je samo fingirao da puca u te ljude. Na pitanje sutkinje zašto se nije suprotstavio i to pokušao sprječiti odgovorio je: *„Onda bih i ja završio s tim strijeljanim. Ja sam bio niko i ništa.“* Marković je priznao da je vozio Tihomira Oreškovića do mjesta likvidacije. „*Nisam znao da idemo na likvidaciju, već sam mislio da je to neka akcija ili čak da se ide na janjetinu. Išlo se s desetak automobila. Vozeci se u koloni otišli smo do jedne plantaže, nakon nekog vremena stiglo je i jedno teretno vozilo iz kojega su izlazili ljudi koje su poredali nasuprot njih, možda na metar i pol do dva udaljenosti. Bilo je više žena i one su bile glasnije od muškaraca, a bilo je vriska, plača i molbi. Bilo je negodovanja, kaotično stanje. I tada se spontano, bez da je to itko rekao, zapucalo iz automatskog oružja. Ja sam iz svoga pištolja izbacio metke, jer ako bi netko kasnije pregledavao, da se vidi da su ispučani. Ljudi su tada popadali, a netko je još rekao: Pucajte, tko još nije pucao!, ali nije se više imalo u koga pucati!“, bio je to dio iskaza svjedoka Ivana Markovića, koji je u to vrijeme bio koordinator gospičkog zatvora.*

**Samo nekoliko sati poslije
„smrtonosnog sastanka“, pod
okriljem noći i pod maskama,
HV i policija iz podruma uz
naredbu „četnici, ustajte“
„počistili“ su prvu grupu
gospičkih civila od petnaestak
žena i tri muškarca**

Tokom riječkog procesa saznalo se da je upravo Mirko Norac prvi zapucao i kao primjer drugima, iz kolone nesretnih ljudi izvukao jednu staricu i ubio je, a zatim pucao u potiljak i jednom mladiću, ali je pištolj tri puta zaribao. A zatim, je povikao „Pucaj, pucaj, tko još nije pucao?!“ Poslije čega je, kolona zarobljenika, jednostavno, pokošena u šumi. Nakon toga je Norac provjeravao cijevi pušaka, ne bi li doznao tko je, a tko nije pucao. Bio je to, po iskazima svjedoka pokajnika, test domoljublja u kom su mogli biti i sami likvidirani.

Nekoliko dana nakon likvidacija na Pazarištu održan je još jedan sastanak na kojem je kasarna u Perušiću određena kao najpodobnija lokacija za dovođenje novih grupa srpskih civila koje su stizale 17. i 18. oktobra. Tokom

procesa saznao se da su i neke žene, uz Norčev i Oreškovićev blagoslov, prije egzekucije višestruko silovane u jednoj od pisarnica kasarne, a onda je cijela grupa odvedena na obližnju Lipovu glavicu i strijeljana. Rečeno je da je Norac osobno naredio sastavljanje streljačkog voda koji su, uz pripadnike perušićke vojske i policije, činili zamaskirani došljaci iz Gospića.

Po istom metodu kao na Pazarištu, izvršena je likvidacija na Lipovoj glavici 25. oktobra 1991. I o likvidaciji na Lipovoj glavici progovorili su svjedoci iz prve ruke. Ponajprije su to učinili vojnici koje je zapovjednik kasarne u Perušiću Stjepan Grandić odredio u streljački vod koji je sudjelovao u likvidaciji grupe od dvadeset i četiri gospičkih Srba koji su prije toga bili zatočeni u kasarni. Nekolicina vojnika je svjedočila kako im je jednog od tih oktobarskih dana '91. zapovjednik Grandić zapovijedio da bivše skladište streljiva pripreme za smještaj grupe srpskih civila koji će biti razmijenjeni za zarobljene hrvatske vojnike i civile. U tako pripremljen prostor, vojni policajci iz Gospića predvođeni Milankom Mikijem Karićem u dvije su noći, u tri navrata, dovezli dvadesetak srpskih civila, po tvrdnjama svjedoka uglavnom starijih žena, ali i jednu majku s petnaestogodišnjom kćerom. Pred bivšim skladištem streljiva kasarne u Perušiću, u kamion se ukrcalo 24 zatočenih Srba sa nekoliko vojnika iz kasarne i desetak vojnih policajaca, uglavnom maskiranih crnim vunenim kapama kroz čije su im se proreze vidjele samo oči, nosovi i usta. Tako formirana kolona predvođena vojnim džipom krenula je put Lipove glavice, u navodnu razmjenu zatočenika.

Epilog vojnici svjedoci opisuju na gotovo isti način. Kad su izašli iz autobusa, zapovjednik Grandić ih je postrojio i ubrzo nakon toga zapovijedio im da pucaju zajedno s maskiranim vojnim policajcima, koji su, predvođeni Milanom Mikijem Karićem, iz kamiona iskricali zatočene Srbe. Sve je bilo brzo gotovo i deset Perušičkih vojnika istim se autobusom vratilo u svoju kasarnu. Vojni policajci koji su ostali na mjestu likvidacije tijela likvidirani su polili benzinom i zapalili te ostatke prekrili zemljom u zajedničkoj grobnici.

No nisu bili samo na udaru Srbi Gospića, nego i Srbi Karlobaga. Ljudi su nestajali iz svojih stanova, s radnih mjesta, iz kafića... Kamionima su ih odvozili velebitskom cestom, od Gospića prema Karlobagu, preko Brušana i Starog Sela, gdje su bacani u Katinu jamu.

Gdje su tijela?

Rezime je bio nestanak najmanje 120 građana Gospića što je vlast ocijenila kao jednu od najuspješnijih ratnih operacija na ličkom frontu. Tome se su se rijetki suprotstavljali, među njima i uporni Levar, Bando, Ropac i Tomislav Orešković ističući da su u Gospiću počinjeni najveći zločini u Hrvatskoj. „Ljudski život u Gospiću nije vrijedio ništa. Oni koji su zapovijedali zločine, oni su izvor zla. Sami egzekutori su samo žrtve, isto kao i oni koji su ubijeni. Ovdje u Gospiću ljudi većinom šute, što je dijelom i razumljivo jer se boje. Boje se za svoj život, ali i za egzistenciju. Ukoliko bi propjevali, ako ne bi izgubili glavu, a to je ovdje vrlo često, izgubili bi posao. Svi koji smo u Gospiću, obnašali određene dužnosti, znali smo što se oko nas događa. Svjedoka ipak ima, jer ljudi nisu brojevi. Bio sam svjedok na moje oči, udavljen je jedan čovjek. To se dogodilo u prostorijama Tihomira Oreškovića. To nije bilo jedino ubojstvo kojemu sam prisustvovao. Ljudi su skupljani i odvođeni u žutom golfu gospičke registracije. Ubijeni su pokopani u masovne grobnice, poneki su i spaljeni, a mnogi su bačeni u jame, od kojih je najpoznatija ‘Šaranova jama’. U tu jamu

nekad su ustaše bacale Srbe i Jevreje, partizani Hrvate, a sad njihovi naslijednici bacaju i Srbe i Hrvate. Svaka vlast tamo baca svoje žrtve, a koliko je meni poznato, nitko u tu jamu još nije ulazio. Otvorjame snimili su haški istražitelji, a snimali su je i Amerikanci iz helikoptera“, govorio je Milan Levar o ubojstvima i sakrivanju tragova zločina i otvorenim jamama nestalih Srba u čije su se gospičke stanove, nakon kratkog vremena počeli useljavati neki drugi ljudi, s rješenjima u rukama.

**Posmrtnе остатке 24 тјела
убијених грађана Госпича и
околних мјеста, међу којима
је било и девет женских, из
засека Кукин Дол извукли
су под оруžаном борбом
пripadnici територијалне
одbrane Удбине**

Prvi tragovi nestalih Srba otkriveni su decembra 1991. na tadašnjoj liniji razdvajanja, na smetlištu, u rejonu Debelo Brdo – Široka Kula kod Perušića, i to nakon što su lokalni Srbi patrolirajući ničjom zemljom na ulici vidjeli psa koji je zubima nosio ostatke ljudske ruke. Posmrtnе остатке 24 тјела ubijenih грађана Госпича и околних мјеста, међу којима је било и девет женских, из засека Кукин Дол извукли су под оруžаном борбом pripadnici територијалне одbrane Удбине. U neposrednoj blizini, 300 metara dalje, otkrivena je druga grupa ubijenih sa pet mrtvih тјела, које је хрватска strana uspjela premjestiti. Sudsko-medicinska ekipa, којом је rukovodio patolog dr Zoran Stanković, uspjela je identificirati 19 тјела која су била izmasakrirana, neka sa ranama od noža на врату, smrskаних lubanja i sa rupama od metaka у potiljku, stavljena на gomilu, posuta zapaljivom tečnošću i zapaljena. Ekshumirana тјела била су старија око dva mjeseca i o njihovoj identifikaciji постоји video zapis koji je emitiran na beogradskoj televiziji i на којој се vide naočale nekoga starca, zgužvanu autobusnu kartu, djelić zdravstvene knjižice i niz drugih sitnih relikvija običnog, civilnog života. Žrtве су се jedino по njima mogле identificirati. „Sve žrtve bile су strijeljane, a nekoliko njih који nisu odmah umrli od metka, brutalno су pogubljeni ubodom u leđa, udarcima od sjekire... Тјела су затим баћена на gomilu, polivena benzinom i zapaljena. Leševi sa Debelog Brda, identificirani na osnovу одјеће, osobnih stvari, zuba, i ostataka тјела, били су познати гospičkoj zajednici, uključujući sudiju Branka Štulića који је са oznakом C2 имао рану од noža у врату, затим тузица, jednog advokata penzionog fonda, nastavnika, стajало је у dokumentaciji dr Stankovića. Tog decembra 1991. identificirani су још Branko Kuzmanović, milicioner у пензији, star око 53, Barać Radovan, виши поштanski tehničar, Radmila Stanić, profesorica из Gospića, Stanko Smiljanić, star око 54, правник из Gospića, Radmila Diklić, шef Turist бироа из Gospića, Mira Kalanj, стара 46 година, ekonomista из Gospića, Dane Bulj, star 55 година, правник

iz Gospića, Đorđe Kalanj, star 52 godine, zamjenik okružnog javnog tužioca u Gospiću, Milan Pantelić, Mileva Orlović, Miloš Orlović, Radovan Barać, Borislav Šuštu, Ljubica Trifunović, penzioner iz Gospića, Petar Lazić, star 42, radnik Industrogradnje niskogradnje iz Zagreba, Borka Vraneš, penzioner iz Gospića, Bogdan Šuput, star 56 godina, inženjer šumarstva iz Gospića, Dušanka Vraneš, viša medicinska sestra iz Gospića, Nikola Gajić, star 58 godina, penzioner iz Gospića, Željko Mrkić, službenik zatvora u Gospiću, a pet leševa je ostalo pod NN oznakom.

Na Debelom Brdu, tog decembra 1991. bila je Milica Smiljanić koja je pronašla svog supruga Stanka Smiljanića, uglednog gospičkog advokata kojega su pet naoružanih Hrvata odveli 16. oktobra 1991. u 23.30 sati. „*Moj muž Stanko je broj 5. Jedva sam prepoznaла по pocniloj burmi. Moje je ime ugravirano sa unutarnje strane. Stanko nije bio ni za koga opasan. Sakupljaо je markice i igrao šah. Imao je srčanu manu i nije bio u stanju da služi bilo kojoj armiji. Među nestalima je i moј djever Milan koji je bio mentalno poremećen*“, pričala je Milica Smiljanić. Zanimljivo da tijela civila likvidiranih na Pazarištu nikada nisu pronađena. Postojala je teorija koja se s vremenom izgubila u zaboravu da su tijela odmah nakon likvidacije bačena negdje podno Velebita, te da ih je nemoguće pronaći, što se, s obzirom na protok vremena i odnos državne politike, na kraju i dogodilo, dok se hrvatske državne institucije nikada nisu osvrnule na tvrdnje o plitko zakopanim leševima, o premještenim i nestalim tijelima.

Gospić kroz Levarove oči

Još u januaru 1992. o gospičkim događajima, u Zagrebu su ispričali Milan Levar, Zdenko Bando i Zdenko Ropac. „*Imam pribliжno 50 sati snimljenog audio i video materijala razaslanog na razne adrese. Postoje svjedoci koji su odvozili mrtve. Neki su likvidirani odmah, a drugi su odvoženi u sabirni centar u vojarni u Perušiću. Milan Relić, zapovjednik I. policijske postaje u Gospiću odveo me je na neke lokacije gdje su tijela bila zakapana, pa prekopana. Kad saznaju da je neka grobnica otkrivena, izvade tijela i prenesu ih na drugo mjesto. Nema tijela, nema dokaza*“, govorio je Levar o tragovima zločina.

U vrijeme „renesanse rješavanja gospičkog slučaja“ tijekom 2000. godine u intervjuu *Nacionalu*, odnos hrvatskih vlasti prema posmrtnim ostatcima stradalih Srba komentirao je dr Zoran Stanković. „*Na prostoru bivše Jugoslavije bilo je igre i politizacije s mrtvim tijelima. Stavljali su crni okvir preko lica žrtve da se ne vidi rez od noža na vratu. Proglašavali su da su ljudi stradali u zatvoru od posljedica eksplozivnih ozljeda, a ja sam vadio metke iz tih tijela. Tko je i zašto u Vojnoj bolnici u Zagrebu kremirao tijela ubijenih u zatvoru? Ispostavilo se da ta mrtva tijela donose državu. Svatko tko je stvarao državu, stvarao je grobnicu. To je bit*“, rekao je tada Stanković.

Levar je vjerovao da se sve može učiniti u razotkrivanju istine, samo da mora postojati dobra volja i želja za utvrđivanjem točnih činjenica, bez obzira koliko one bile bolne po Hrvate i Hrvatsku. „*Istina mora izaći na vidjelo, za nju se ja borim, iako sam svjestan mogućih posljedica. Ja vrlo dobro znam od koga mi prijeti opasnost, pa tim ljudima savjetujem da ako pucaju, da nikako ne promaše*“, poručivao je onima koji ga nisu voljeli, ali pred kojima nije htio ustuknuti ni koraka, što ga je na kraju stajalo života.

Iako je Levarovo ubojstvo ostalo do danas neriješeno, tadašnji ministar Šime Lučin i ravnatelj Policije Ranko Ostojić obećali su da će ubojica biti ubrzo pronađen. Levar je predosjećajući opasnost u svojim pismima objav-

ljenima u *Areni* kao svoje moguće ubojice naveo Tihomira Oreškovića i Ivicu Rožića, koji su mu navodno i prijetili. Rožić je kako su tvrdili neimenovani izvori iz MUP-a, na ispitivanju uz detektor laži, koji nije valjani sudski dokaz, priznao ubojstvo Levara i zločine u Gospiću, ali tokom pravog ispitivanja nije govorio. Bez obzira koliko je za vrijeme života, Milan Levar javno govorio o gospičkim egzekucijama, državno odvjetništvo nije posjedovalo nikakav zapisnik o njegovom saslušanju. Levarova žena Vesna i sin Leon, poslije njegovog ubojstva, nastavili su živjeti među neprijateljski raspoloženim sugrađanima, sami, izolirani i obespravljeni.

**Levar je vjerovao da se sve
može učiniti u razotkrivanju
istine, samo da mora
postojati dobra volja i želja
za utvrđivanjem točnih
činjenica, bez obzira koliko
one bile bolne po Hrvate
i Hrvatsku**

O događajima za koje se u hrvatskoj javnosti tvrdilo da su izmišljeni „kako bi se napakostilo Hrvatskoj“, pored Milana Levara često je govorio i Zdenko Bando. „*Vrijeme je za polaganje računa, neka se s ove povijesne distance točno utvrdi tko je za što kriv, a tko za što odgovoran u zbivanjima. To znaju svi u Gospiću, zna to i vlast, zna svjetska javnost, zna i Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu. Neke Srbe koje sam zarobio, ispitivao sam inkognito. Jer sam naslućivao kako bi mogli završiti. Preveliko raspitivanje moglo bi biti nezgodno, a cijena za to bila je – gubljenje glave. U jesen, te prve ratne godine, počeo sam shvaćati da određeni dijelovi vojne policije rade stvari koje nisu nikako bile u redu čim su se tajile. Naslućivale su se neke likvidacije, počelo se govoriti o nekim ubojstvima, da je netko nekog ubio, i to, što je posebno zanimljivo, daleko od fronta. Zastupao sam stav da se sve mora ispitivati, osobito takvi slučajevi, ali to nije prolazilo, jer to nekim nije bilo u interesu. Budući da su uvučeni u razne kriminalne radnje, nitko od njih nije mogao iskočiti iz te kompozicije koja je Likom projurila poput brzog vlaka. Nitko nije smio iskočiti, jer bi izgubio glavu. To je bratstvo krvi i novca. Dokazivanje hrabrosti i lojalnosti prema glavešinama koje su kolo vodile, odvijalo se preko ubojstava i razbojstava*“, govorio je hrvatskim medijima 1997. Zdenko Bando, jedan od osnivača HDZ-a na tim prostorima i zapovjednik vojne policije u Gospiću.

Uz ubojstva Srba i nepodobnih Hrvata u Gospiću, s vremenom na vrijeme, vezuje se i ime dugogodišnjeg predsjednika HDZ-a Ličko-senjske županije, bivšeg ministra zdravlja i potpredsjednika Sabora Darka Milinovića kojeg se spominje kao liječnika kojega je Orešković zvao kada bi netko bio ubijen, nakon čega bi bilo poslano vozilo Hitne pomoći kojim bi ih odvozili na nepoznato mjesto.

Postoji dokument od 17. avgusta 1993. koji je nastao u gospičkoj ispostavi tadašnje Službe za zaštitu ustavnog poretka, u kojem se Milinović prikazuje u krajnje negativnom svjetlu. Riječ je o izjavi Fatime Skule, koja je radila kao domaćica u gospičkom Križnom štabu. „*Jedne večeri bila sam prisutna u zgradama Vojne policije u centru Gospića kada je od batina umro kapetan JNA koji je bio zarobljen u Divoselu. U tome ubojstvu su učestvovali: Miki Karić, Toni Amerikanac, Dado Milinović, Ivica Čačić-Kockar, Krešo Tomljenović, Ivica Durdov i Tihomir Orešković, a bila je prisutna i Rupčić Nada. Miki Karić ga je ispitivao o vojnim stvarima te ga je tom prilikom mrcvario i tukao rukama i nogama. On je samo govorio da voli Tuđmana. Kako ništa drugo od njega nije mogao doznati Miki Karić je došao u prostoriju gdje sam sjedila sa Tihomirom Oreškovićem za stolom, te ga je pitao: Što će sa njim? Tihomir Orešković hladnjokrvno ga je pogledao i rekao: Ubij ga. Navedeni kapetan izdahnuo je nakon što ga je Miki Karić udario nekoliko puta čizmom u prsa. Nakon toga svi su nastavili piti i izvoditi viceve na račun umrlog, nakon čega su Dado Milinović i Miki Karić iznijeli leš i nekuda ga odvezli. Pri odlasku čula sam kako Milinović Dado pjeva noseći mrtvaca ‘ovim šorom više proći nećeš’.*“

Iako je Levarovo ubojstvo ostalo do danas neriješeno, tadašnji ministar Šime Lučin i ravnatelj Policije Ranko Ostojić obećali su da će ubojica biti ubrzo pronađen. Levar je predosjećajući opasnost u svojim pismima objavljenima u Areni kao svoje moguće ubojice naveo Tihomira Oreškovića i Ivicu Rožića, koji su mu navodno i prijetili

O svojoj ratnoj ulozi Darko Milinović je godinama kasnije iz visoke politike odgovarao: „*U to vrijeme bilo je dosta slučajeva kad sam bio pozvan da konstatiram smrt i zaista ne znam čiju sam sve smrt konstatirao, ali ne sjećam se da sam iznosio mrtve ljudi iz Oreškovićeva štaba, a sigurno bih se sjetio takvog događaja, pa zaključujem da je to neistina*“, izjavljivao je Milinović.

Pad kasarni

Prvi vjesnici ratnih devedesetih u ličku prestonicu stigli su u samo proljeće. Nastale su potpune podjele po nacionalnoj osnovi, krenulo je miniranje gostonica, mesnice, kuća i garaža u vlasništvu Srba. Ulicama Gospića počeli se pojavljivati naoružani ljudi, a zatim se krenulo sa ubijanjem.

Prva žrtva bio je izvjesni Vujinović kojeg su pijanog uhvatili, zavezali mu omču oko vrata i vukli ulicama Gospića dok nije izdahnuo. „*Od jednom grad je bio ispunjen ‘mupovcima’, stizali su iz Zagorja i zapadne Hercegovine i bili su smješteni u Đačkom domu. Od jednom nije bilo sigurno naći se na ulici. Svake noći su naoružani Hrvati, mještani Gospića, dolazili pred kuće viđenijih*

Srba, i provocirali. Tako je počelo, međutim, mi nikako nismo vjerovali da će to dovesti do rata. Vrhunac je bio 1. aprila, na katolički Uskrs kada je bio napad na Srbe u Plitvicama. Mi smo i dalje vjerovali da rata neće biti. Ni u jednom trenutku nismo razmišljali o odlasku iz Gospića. Srbi su počeli u predvečerje da bježe iz grada u okolne šume, da bi prespavali, a preko vikenda bi išli kod rođaka u sela, samo da se maknu iz Gospića. Prave strahote nastupile su krajem avgusta 1991.“, svjedočila je Milica Smiljanić, supruga odvedenog Stanka Smiljanića, o atmosferi nepovjerenja i straha po Gospiću koji je imao šest kasarni.

„Premlaćivanja su vršena u noćnim časovima, a naročito teške batine smo dobili kada je pao Vukovar, kada je Crvena zvezda postala prvak svijeta, i za pravoslavni Božić“

No, osim sijanja straha po gospičkim ulicama, tokom ljetnih mjeseci, te 1991. godine pod opravdanjem od konstantnih napada JNA iz okolnih srpskih sela, krenulo se sa blokiranjem samih gospičkih kasarni i grupiranju ljudstva MUP-a i ZNG oko vojnih objekata u Gospiću. Iz gradske bolnice na koju su istakli znak Crvenog krsta, iselili su bolesnike i bolničko osoblje i uselili hrvatske jedinice, na krov bolnice postavili su top, mitraljeze i snajperе, a na katoličku crkvu u Gospiću postavljena je osmatračnica i mitraljesko gnijezdo, te magazin za držanje minsko-eksplozivnih sredstava. Sve puteve koji vode do kasarne blokirali su natovarenim šleperima i onemogućili ulaz i izlaz iz kasarne. Svaki izlazak iz kasarne morao je biti najavljen organima MUP-a.

U analima gospičkog stradanja ostat će zabilježena i smrt zastavnika Nikole Bačića, zvanog Barba. U dogovoru sa MUP-om, ugovoren je siguran prijelaz vojnog vozila sa hranom za pripadnike JNA u Ličkom Osiku. Nakon što je zastavnik Bačić sa kamionom propušten na prvoj barikadi od kasarne, na drugoj je policija ispalila u njegovo vozilo 36 metaka, od kojih su 32 metka pogodila zastavnika od kojih je odmah umro. Bila je to klasična priča zauzimanja, odnosno oslobođanja kasarni JNA po hrvatskim gradovima. Hrvatska strana dešavanja i atmosferu u Gospiću doživljavala je i komentirala drugačijim tonom. Prvi predsjednik gospičkog HDZ-a Miroslav Petry govorio je: „*Glavno je bilo biti Srbin i da imaš riješenu egzistenciju dok si živ. Sve privilegije u društvu i uopće u životu imali su navodno ugroženi Srbi. Tokom 26. i 27. avgusta 1991. gotovo svi Srbi masovno napuštaju Gospic. Čim su se Srbi izvukli iz Gospića, počeli su padati prvi minobacački projektili. Takav obrazac ponašanja povlačenja gospički Srbi pokazivali su uoči svakog granatiranja, jer su ih njihovi izvori obavještavali. Što sa zemlje, što iz zraka, na grad je dnevno padalo više od hiljadu granata. U Gospiću život u takvim okolnostima nije bio moguć. Srbi koji su ostali posjedovali su radio stanicu za suradnju s neprija-*

teljem, održavali sastanke SDS-a. Pričalo se da je u mnogim srpskim kućama bilo sve pripremljeno za slavlje pobjede. Osobno sam video u jednom stanu preko stola umjesto stolnjaka srpsku zastavu, a na njoj bocu konjaka, rakije, kolači, a hladnjak je bio pun od odojaka do janjetine”, opisivao je hrvatskim medijima Miroslav Petry jesensku atmosferu u Gospiću.

Poslije 18. septembra 1991. i pada kasarne „Staniša Opsenica”, u Gospiću je počeo opći lov na Srbe. Započele su racije po Gospiću. Dok su se viđeniji Srbi sakupljali i skrivali po podrumima, starješine i vojnici umjesto da se po dogovoru prebace na slobodnu teritoriju, odvedeni su u prenamijenjenu bolnicu za vojne svrhe i tamo podvrgnuti ispitivanju i torturi, kojom su, po svjedočenju vojnika, rukovodili Tihomir Orešković i Ivan tzv. Grobar. Suočen sa torturom i mučenjem, komandant kasarne potpukovnik Ilija Pešut izvršio je samoubojstvo, dok su ostale starještine odvedene u priručne zatvore u Klanac, Smiljan, Zablato, i u Okružni zatvor u Gospiću, gdje su ih presvukli u civilna odjela i nastavili sa mučenjima, držeći ih sakrivene od očiju delegacija Crvenog križa koje su povremeno obilazili zatvore. „*Tukli su me nogama, izvježbanim udarcima, tako da su mi polomili nosnu kost, usna mi je bila pukla. Dok me je udarao jedan od njih, bio je kao u nekom transu. U jednom trenutku sam mu u uglovima usana mogao vidjeti pjenu. Znam da su ga jedva obuzdali da prestane da me tuče. Bio sam krvav i naduven od batina. Tako premašene smjestili su nas u jedno vozilo i odvezli u selo Zablate. U hodniku ispred tih prostorija dočekali su nas postrojeni stražari. Da bi ušli u čelije moralj smo proći kroz taj špalir i tom prilikom su nas tukli sa čim su stigli. Naša je sreća što je hodnik bio uzan i što su se stražari prosto otimali da nas tuku, tako da zbog otimanja nisu mogli da udaraju svom snagom. Ipak, batine su bile takve da ja narednih sedam dana gotovo da nisam mogao da ustanem, niti da uzimam hranu zbog povreda na ustima. Sve vrijeme dok smo bili tučeni ruke su nam bile svezane na leđima lisicama. Mene je tad jedan od čuvara, za koga sam kasnije saznao da se zove Zdravko, nogama, tačnije koljenima skočio na leđa i tom prilikom mi povredio kičmu i bubrege. Bili smo u takvom stanju da su se i mnogi stražari zgražavali. U ovaj zatvor dolazio je medicinski tehničar Krešo Tomljenović da bi nam pružio ljekarsku pomoć. Međutim, umjesto da nas liječi, on nam je pretio i ismijavao se sa nama. Kada sam se ja požalio na bolove u leđima, on je pogledao tragove od udaraca koji su bili vidljivi i onda me je ‘priateljski’ potapšao po ramenima i rekao kako su to dobra leđa i da mogu da izdrže još sto pendreka. Iz sela Zablate prebačeni smo u gospički zatvor gdje je bilo i dosta civila. Premašivanja su vršena u noćnim časovima, a naročito teške batine smo dobili kada je pao Vukovar, kada je Crvena zvezda postala prvak svijeta, i za pravoslavni Božić. Ovo su bile situacije kada smo tačno znali da nas sa određenim povodom tuku. U izvljavanju nad nama uviđek je učestvovalo više stražara i tom prilikom su se smjenjivali. Dok jedni odu da se odmore drugi preuzimaju batinjanje. U tom izvljavanju nad nama posred zatvorskih stražara učestvovala su lica sa strane koji bi u večernjim satima dolazili u zatvor i onda nas tukli. Stražari su cinično to nazivali samoposlugom jer je onaj koji je dolazio u zatvor mogao da odabere koga hoće i da ga bije koliko hoće. Negdje u novembru mjesecu, u samicu ovog zatvora doveden je Vranić Rastislav, rezervni kapetan I. klase koji je bio zarobljen u Divoselu 17. novembra. Tog čovjeka ubili su od batina. On je u zatvor doveden ranije, imao je otvorene rane na stomaku i butini, ali i pored toga sve vrijeme bio je vezan za krevet tako da su mu ruke bile u raširenom položaju. Čuo sam iz pravca njegove čelije strašne krike i preklinanjanje ‘ubijte me’. Bespomoćni Vranić je bio*

sav krvav, hranu nije mogao da uzima, a fiziološke potrebe je obavljao po sebi. Prema svjedočenju ostalih zarobljenika, iz čelije u kojoj je Vranić bio zatočen, dopirali su jauci i zvuci udaraca po njegovom tijelu. Izvljavanje nad njim je bilo takvog intenziteta da je početkom decembra 1991. podlegao od posljedica mučenja. Zvanična verzija zatvorskih organa je bila da je Vranić izvršio samoubojstvo vješanjem”, svjedočio je Odanović koji je razmijenjen januara 1992. u Turnju kod Karlovca.

Zagreb je sve znao

U sporno vrijeme, od septembra do kraja decembra 1991. vladin povjerenik za Gospić bio je Dražen Jurković, dok je vladin povjerenik za Liku bio pouzdani „Manolićev čovjek“ Ante Karić, osnivač tamošnjeg HDZ-a i šef Kriznog štaba, nekadašnji partizan, poslijeratni djelatnik OZN-a dugogodišnji direktor poduzeća „Cestograd“ u Zagrebu, i kao kandidat HDZ-a u Lici bio je izabran za saborskog zastupnika na prvim višestranačkim izborima. U ratni Gospić Ante Karić doveo je Oreškovića, kao tajnika svog Kriznog štaba i mladog Norca, kao zapovjednika novoformirane 118 brigade. Međutim, i Orešković i Norac su ubrzo na krilima ratnih podviga sa okusom krvi osokolili se i otkazali poslušnost. Stvarni šef Kriznog štaba bio je njegov tajnik Tihomir Orešković, jedan od mnogih intrigantnih emigranata koji su početkom devedesetih stigli u Hrvatsku. Sam Orešković isticao je da je 1979. bio osuđen „zbog neprijateljske propagande u JNA“, te da je odležao u Vojnom zatvoru u Beogradu godinu dana i četiri mjeseca. Svojedobno, je izjavljivao da kada je sjedio u vojnom zatvoru u Beogradu, da je sanjao o tome kako osvaja armijske kasarne u Hrvatskoj. Nakon beogradskog zatvora, Orešković je dobio azil u SAD-u, gdje se, uglavnom, bavio novinarstvom. Vratio se u Hrvatsku kao član Hrvatskog državotvornog pokreta. Za mjesto tajnika preporučio ga je brat Ivica Orešković, koji je već radio u obavještajnom timu Josipa Perkovića, prvog šefa SIS-a, vojne obavještajne službe.

Decembra 1991., šef Kriznog

**štaba Ante Karić obratio
se pismom predsjedniku
Tuđmanu u kojemu poimence
tereti istaknute pojedince
odbrane Like za samovolju,
nedisciplinu, vojno-stručnu
nesposobnost te za kršenje
ratnog prava**

Decembra 1991., šef Kriznog štaba Ante Karić obratio se pismom predsjedniku Tuđmanu u kojemu poimence tereti istaknute pojedince odbrane Like za samovolju, nedisciplinu, vojno-stručnu nesposobnost te za kršenje ratnog prava, što je bio i najozbiljniji dokaz o počinjenim zločinima. Ali

rezultati su i dalje bili nikakvi, vlast se ni u jednom trenutku o gospičkim zločinima nije izjasnila ili osudila događaje.

Oreškovićevi imenitci spominje se i u jednom od prvih dokumenata upozorenja o gospičkim dešavanjima upućenima vlastima u Zagrebu. Pismo koje je završilo u rukama šefa Ureda za zaštitu ustavnog poretka Josipa Manolića opisuje predbožićnu gospičku atmosferu riječima: „Situacija u Gospicu je napeta. Gradom vlada strah. Svakim danom se pronalaze novi leževi. Neslužbeno se barata brojkom od oko 100-150 likvidiranih osoba, većinom Srba, ali i Hrvata. Pljačkaju se kuće, hrvatske, srpske. Tihomir Orešković uzeo je gotovo absolutnu vlast. Njegov rad je eskalirao u negativnom smislu. Za grad je isto toliko opasan kao i četnici. Vrlo opasan čovjek za legalnu vlast. Hitno ga se mora maknuti da ne može više djelovati. Nastoji izazvati pobunu Srba u Korenici gdje ih živi više od 1000, te vjerljivo provesti novi pokolj, a sve u cilju kompromitacije legalne hrvatske vlasti. U svojim postupcima poziva se na Ministarstvo obrane, a naročito Josipa Perkovića”, izvještaj koji je napisao djelatnik tadašnjeg Ureda za zaštitu ustavnog poretka RH Rikard Pavelić sa preporukom za “micanje” glavnog krivca, u Zagrebu je postao samo dokument pod oznakom „državna tajna”, bez ikakve konkretnе reakcije na terenu.

Dokazi „državna tajna“

No, nije Karićev izvještaj u Manolićevim rukama bio jedini alarm u Zagrebu o stanju u Gospicu na koje su hrvatske vlasti u vrijeme Vlade nacionalnog jedinstva jednostavno zažmurile. O zbivanjima referirali su vlastima u Zagrebu i čelni ljudi i šef gospičke policije Ivan Dasović i ratni načelnik javne sigurnosti u gospičkoj policiji Željko Bolf. Tom prilikom nastala su dva veoma važna dokaza koja su se koristila i na riječkom suđenju, Bolfov pismeni izvještaj sa teško optužujućim sadržajem za Oreškovića i Norca adresiran na pomoćnika tadašnjeg ministra Smiljana Reljića, kao i takozvana Dasovićeva kasetna na kojoj je snimljen razgovor u kojem šef gospičke policije detaljno opisuje događaj, pa i likvidaciju kod Pazarišta na kojoj je i sam bio. Prema Dasovićevoj ispovijedi, Orešković je na smrtonosnom sastanku zahtijevao da likvidacija grupe srpskih civila posluži kao test nacionalne podobnosti i „državotvornosti“. A Norac je prisutnima objasnio da je riječ o nalogu koji je stigao iz državnog vrha. Dasović je detaljno opisao da su se nakon kolektivne akcije pogubljenja počastili slavljeničkom večerom. Zanimljiva je i sama sudbina Dasovićeve kasete koja govori da su zločini u Gospicu pomno zataškani i krivci prešućeni. Audiokaseta je dobila oznaku državne tajne, pohranjena je u arhivu SZUP-a, dok ravnatelj SZUP-a do 1997. Smiljan Reljić nije dao nalog da se ona uništi prije njegova odlaska s te dužnosti. Međutim, kasetu je sačuvana samo zato što je netko otkazao poslušnost, spremio kasetu u privatno skrovište i vratio je tajno službi nakon HDZ-ova sloma u januaru 2000. Kasetu je ponovo ugledala svjetlo dana zahvaljujući riječkoj sutkinji Iki Šarić koja je dvije godine od državnih institucija čekala Dasovićevu audiokasetu, a onda se tri mjeseca borila da bi ishodovala skidanje tajnosti s dokaznog materijala.

Na Karićevu pismo nije reagirao ni županijski državni odvjetnik Pavlo Rukavina koji je krajem devedesetih, kada se aktualizirao gospički slučaj svoje nečinjenje opravdao riječima „da žutu štampu ne čita, niti se želi baviti tko je koga u njoj oblajava, a na pitanje novinara je li pokrenuta koja istraga za ratni zločin, odgovorio je da je procesuirao baš svaki ratni zločin, da su za dio njih

donesene i presude, te da trenutačno u pritvoru drži dvojicu optuženih protiv kojih se upravo vodi istraga za ratni zločin“. Međutim, ta dvojica pritvoreni krajem devedesetih, zapravo su bili „martičevci“, Srbi povratnici. Na inzistiranje novinara da je broj ubijenih hrvatskih civila poznat, kao i većina njihovih egzekutora, dok o nestancima karlovačkih i gospičkih Srba nikada nije provedena istraga, županijski državni odvjetnik Rukavina je objasnio da su Srbi u Gospicu ginuli od granatiranja kao i Hrvati, te da se svega desetak Srba na tom području vodi kao nestalo, i da se tu ništa ne može. Međutim, državni odvjetnik Pavlo Rukavina svjedočio je očevidu posmrtnih ostataka trojice ubijenih Karlovačana u velebitskoj šumi pokraj ceste za Crni Dabar na koje nije reagirao kao niti na nestanak svog kolege iz gospičkog pravosuđa, njegovog tadašnjeg zamjenika s kojim je morao svakodnevno kontaktirati – Đorđa Kalanja čiji nestanak nije zabrinuo ni tadašnjeg državnog odvjetnika Željka Olujića. No, slučaj nestanka javnog tužitelja Đorđa Kalanja oslikava apsurdnost državnih instanci i politike prema nestalim građanima srpske nacionalnosti. Naime, nakon njegovog nestanka, tadašnji predsjednik Hrvatskog sabora, Stjepan Mesić napisao mu je rješenje o otkazu „jer se nije pet dana pojavio na poslu“.

**Krajem devedesetih,
Orešković je ipak uhapšen i
ispitivan, ali još brže i pušten
na Šuškovu intervenciju
„odozgo“ sa riječima „ne
možemo tako s našom djecom“**

Dok je pravosuđe tvrdilo kako je potpuno nemoćno provesti zakon na tom području „jer je rat i ljudi su jednostavno nedostupni“ sve skupa je bilo proglašeno – državnom tajnom. Hrvatske vlasti i predsjednik Tuđman o ubijanju u Gospicu i okolnim mjestima bio je obaviješten i od strane Helsinki Watcha koji su nakon sprovedene istrage, uputili pismeno obavještenje o stradanjima na tom području i zahtijevali istragu i hapšenje počinilaca, što je navedeno i u izvještaju RH o ratnim zločinima od 21. 10. 1992. koji je objavljen kao zvanični dokument UN.

Sve što se pisalo i govorilo o slučaju Gospic, nije bilo dovoljno da nadležni državni odvjetnik zatraži istragu, već su samo pod okriljem politike i moći, imena koja su se trebala naći na optužnicama promovirana u generalske činove ili uhljebljeni u državne i vojne službe. Bilo je jasno da je politički vrh odlučio da „slučaja Gospic“ zapravo nema. Nakon saznanja o likvidacijama u Gospicu umjesto da se istraga nastavi i krivci odmah kazne, izabrana je druga varijanta da se sve pokuša zataškati, koju je najbolje objasnio Vladimir Šeks: „Uvijek se to radi poslije, a ne u početku ili usred rata. U krvavoj borbi hrvatskog naroda za opstanak, za biti ili ne biti, za državu, u prijelomnim zbivanjima 1991. i 1992. kada je Hrvatska gorjela, nestajala, kada

su svakodnevno masakrirani hrvatski ljudi, vi biste danas htjeli da se tada hrvatska država, sve to namjerno zaboravljujući, okrenula hitnom organiziranju procesa onima za koje se sumnjalo da su odgovorni za zločine.“

Unutarnji sukobi

Nakon razlaza s HDZ-om ratni šef Ureda za zaštitu ustavnog poretka Josip Manolić u intervjuu *Globusu* progovorio je o tim strašnim događajima, ali i o pokrenutoj kratkoj i tajnoj kriminalističkoj obradi iz 1991. „*Naredio sam kriminalističku obradu tih zločina koja je utvrdila broj ubojstava, ali što je važno, utvrđene su i ubojice. Vrlo dobro se znalo kako su likvidacije organizirane i tko ih je naređivao. Ima i svjedoka, i to onih koji su učestvovali u ubojstvima ili su im sami prisustvovali, pošto su odbili da izvrše naređenje. Zločini su bili organizirani, i to u cjelini. U zločinima su sudjelovale značajne lokalne strukture: od političkih preko sigurnosno-policajskih, do vojnih, i da su one djelovale koordinirano. Ti zločinci su išli dотle da su na video trake snimili leševe odmah poslije strijeljanja koje su dospjele u inostranstvo, i u ruke stranih obaveštajnih službi. Ubijani su i Hrvati koji su došli u Gospic da brane Liku*”, objašnjavao je krajem devedesetih Manolić. Međutim, kako je u Gospicu formirana tvrda i jaka radikalna jezgra, po riječima Manolića u nju se nije smjelo dirati, čak niti iz Zagreba. Krajem devedesetih, Orešković je ipak uhapšen i ispitivan, ali još brže i pušten na Šuškovu intervenciju „odozgo“ sa riječima „ne možemo tako s našom djecom“. Za vrijeme kratkotrajnog Oreškovićevog „informativnog razgovora“ u policiji, Tuđmanu je upućena peticija „pučanstva općine Gospic“ u kojoj traže Oreškovićevo puštanje jer je „*Orešković, bio inspiracija mnogima i podstrek u trenucima malaksalosti. 'Hrvatska Lika mu zasigurno puno duguje o čemu će i budućnost svoje reći. Osjećamo se bez njega puno slabiji. Nadamo se da će se Orešković vratiti u naše redove kako bi Gospic ostao snažna hrvatska tvrđava.*“

**Kroz prizmu gospičkih događaja
odvijali su se obračuni u samom
hrvatskom državnom vrhu.
Nigdje kao u Gospicu nije bila
jaka emigrantska jezgra u vidu
Hrvatskog državnog pokreta
ustaškog emigranta Nikole
Štedula, cija je produžena ruka
bio sam Tihomir Orešković**

Nakon što je uhapšen pa pušten na slobodu Tihomir Orešković, Ante Karic je januara 1992. još jednom pokušao situaciju u Gospicu staviti pod kontrolu i smijeniti Mirka Norca, a za novog komandanta 118. brigade postaviti Dražena Jurkovića. U Zagrebu, uz podršku Josipa Manolića, uspio je pridobiti načelnika Glavnog stožera Antona Tusa, i predsjednika Tuđmana.

Međutim, Norac je pružio otpor i na cesti pokraj Karlobaga njegovi ljudi su zaustavili Vojni stožer u kome su bili general Petar Stipetić, pukovnik Nikola Rendulić, prvi zapovjednik odbrane Like i Pajo Šimić te ih vratili u Zagreb. Sam Karic kada je vidoj da je situacija odmakla kontroli, a da je jasna sankcija sa vrha izostala, zbog vlastite sigurnosti i u strahu od ljudi koje je sam doveo, napustio je Gospic.

Kroz prizmu gospičkih događaja odvijali su se obračuni u samom hrvatskom državnom vrhu. Nigdje kao u Gospicu nije bila jaka emigrantska jezgra u vidu Hrvatskog državnog pokreta ustaškog emigranta Nikole Štedula, cija je produžena ruka bio sam Tihomir Orešković, koji je 1991. samovoljno zabranio rad svih političkih stranaka u cilju uspostavljanja „nezavisne države Lika“ sa vladajućom strankom Hrvatski državotvorni pokret. Koliko su sukobi za vlast u sjeni ratnih dešavanja egzistirali, govori i podatak da je prilikom Tuđmanovog posjeta Gospicu 17. novembra 1991. godine na njega bio pripreman atentat. No, da li je na to zaboravila sadašnja predsjednica Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović koja se često poziva na lik i djelo prvog hrvatskog predsjednika, pak želi pokazati kako duhovi prošlosti ipak žive, jer je upravo ove godine, 23. avgusta iz medijske ilegale izvukla Nikolu Štedula, kojeg su svi dosadašnji hrvatski zvanici izbjegavali, i povodom evropskog Dana sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima odlikovala Redom Stjepana Radića.

„Ja sam Mirko Norac“

Slučaj Gospic'91. ponovo je ozivljen Levarovim ubojstvom u jesen 2000-te nakon čega su uslijedila privođenja gospičkih aktera, što je bio dovoljan razlog za prelijevanje užarene nacionalne lave na hrvatske ulice koju je trebala gasiti tadašnja Račanova Vlada. Konačno, suočeni sa istragom za koju nisu bili sigurni kako će završiti, gospički akteri našli su se ponovo zajedno, ovog puta pred riječkim istržnim sucem Sajonarom Čulinom. I dok je Tihomir Orešković očekivao da će iz pritvora brzo izaći, ne samo kao ratni heroj, nego kao i simbol političke žrtve tzv. nove vlasti, Mirko Norac se nije žurio u pritvor. Prvi slučaj privođenja domaćem pravosuđu Mirka Norca, tada jedinog hrvatskog generala osumnjičenog za ratne zločine, bilo je gotovo filmski režiran. O Norcu je stvoren „slučaj“ koji je prijetio stvaranjem političke krize u državi. U vrijeme Račanove vlade radilo se na dogоворu s haškim tužiteljstvom, koji je ubrzo po svom osnivanju, vodio intenzivnu istragu sa ekshumacijama na gospičkom području, da se kazneni postupak protiv Norca, ne samo u slučaju Gospic, nego u bilo kojem drugom slučaju istrage ratnih zločina koji bi se u budućnosti mogao pojavit, u potpunosti prepusti hrvatskom pravosuđu, što je inače bio presedan u dotadašnjem postupanju ovog međunarodnog tribunala osnovanog za privođenje pravdi počinilaca ratnih zločina na prostoru prethodne Jugoslavije. Dobivanje jamstava da ga neće izručiti Hagu, bio je jedan od glavnih zahtjeva generala Norca. Carla del Ponte tada je obećala kako je „suradnjom sa Sudom u Haagu, Hrvatska pokazala svoju političku zrelost“. Tako je na kraju ispalo da se izašlo u susret Norčevu ucjeni ispunjavanjem njegovog glavnog uslova za predaju domaćem pravosuđu. Istovremeno je ispunjena i želja tadašnje hrvatske vlasti iz sasvim drugih motiva, da njeno pravosuđe postupa i u takvim predmetima, čime se najuvjerljivije potvrđivala vlastita suverenost. Norac se vlastima predao tek u februaru 2001. nakon sedmodnevnih pregovora. Osobno se pojavio u MUP-u u Zagrebu i obećao da će se sam predati, ali je zatražio da

to učini u Rijeci kako bi izbjegao medijsku gužvu i privođenje pred objektivima kamera.

No, sama vijest o privođenju pred zakon nedodirljivog generala Domovinskog rata Mirka Norca izazvala je negativne emocije u dijelu hrvatske javnosti. Tako da i prije nego što je u pratinji ratnih sudrugova Norac krenuo ka Rijeci, u sinjskim kasarnama, u Norčevu zavičaju digao se dio vojske, glasno prijetiće kako će ga silom oslobođiti i obračunati se s onima u državnom vrhu koji su ga, po njihovu uvjerenju, odobrili i naložili njegovo pritvaranje. Predsjednik gospočkog gradskog odbora HDZ-a dr Darko Milinović isticao je da je sramotno vrijeme u kojem se istodobno hapse junaci odbrane Gospočića i amnestiraju velikosrpski pobunjenici koji su sudjelovali u pokolju nad nedužnim hrvatskim stanovništvom gospočkog kraja, a tada se amnestiralo 86 mještana srpske nacionalnosti za događaje u Širokoj Kuli. Bila je to uvertira za masovne prosvjede poraženog HDZ-a koji je računao kako će se pomoći riječkim kaznenim prijava dočepati vlasti. Kako su govorili, u čast Mirka Norca, nevinog čovjeka, nesumnjive vojničke časti i protiv montiranog suđenja na splitskoj rivi, 11. februara 2001. godine održan je prosvjed HDZ-ove desnice koji je ostao poznat i po desničarskom govoru tadašnjeg novoizabranog predsjednika HDZ-a Ive Sanadera. Kao neku vrstu javno izrečene optužnice bez ikakve skepse i ograde, oko 150.000 prosvjednika variralo je tezu pokojnog Tuđmana kako je svaki hrvatski zločin, pa tako i Norčev, opravdan i posvećen. Njegov suborac Tomislav Merčep tom prilikom je rekao da je „*Mirko milo i drago dijete, koji ni jednu grešku nije napravio. Nakon njega svi smo mi pod sumnjom*“.

Na splitskoj rivi bio je prisutan i sam Norac, barem je tako pisao novinar *Slobodne Dalmacije* Josip Jović, sakriven u masi sa transparentima „Ja sam Mirko Norac“. Tada je medijima sakriveni Norac u tom navodnom intervjuu, a zapravo naručenom tekstu, poručio: „*U svakom sam trenutku spremam stati pred sud Hrvatske, spremam sam na još jednu žrtvu, ali neka mi se omogući dostojanstvena obrana sa slobode. Ja sam ipak general Hrvatske vojske, stupio sam u obranu domovine s 22 godine bez kalkuliranja, i nisam zasluzio da me se pritvara i progoni, da mi se stavljuju lisice na ruke. Nisam ubijao nikakve civile sa kojima nisam imao nikakva dodira, bavio sam se isključivo strategijom obrane. Bila je to svakodnevna bitka na život i smrt i nije ni bilo vremena za izvljavanje. Prijе i poslije svake akcije odlazio sam u crkvu*“.

Nezadovoljstvo zbog zahtjeva za proširenjem istrage i pritvaranjem generala Norca javno su iskazali i saborski zastupnici HDZ-a, HSP-a, i HKDU te gospočki Stožer za obranu digniteta Domovinskog rata. Osim toga u analima političkog silovanja pravosudnih procesa ostat će zabilježen i HDZ-ov zahtjev, poduprт Đapićevim pravašima i Veseličinim demokršćanima da Hrvatski sabor politički odluči o Norčevoj sudsibini.

Ratni zločin priznat

Županijsko državno odvjetništvo nakon šestomjesečne istrage koju je vodila istražna sutkinja Sajonara Čulina, 5. marta 2001., podiglo je optužnicu protiv Tihomira Oreškovića (44), Ivice Rožića (39), Stjepana Grandića (47), Mirka Norca (34) i Milana Čanića (70).

Gospočku petorku teretilo se za ubojstvo 50 civila, većinom Srba, u Karlobagu, Pazarištu i Lipovoj glavici, u periodu od 14. oktobra do 25. oktobra 1991. u Gospočiću, za vrijeme oružanog sukoba između Hrvatske vojske i srpskih paravojnih formacija. U ime Županijskog državnog odvjetništva u Rijeci

optužnicu je branio Doris Hrast, uz asistenciju trojice privatnih odvjetnika Ljubiše Drageljevića, Slobodana Budaka i Ante Nobila, dok je odbrana bila predvođena Željkom Olujićem i Bosiljkom Mišetićem, nosiocima najviših funkcija u hrvatskom ratnom pravosuđu. Tokom krojenja optužnice tužiteljstvo je odustajalo od dalnjih gonjenja pojedinaca i od optuženika, pretvarao u svjedoke, iako su bili izravni svjedoci gospočkih likvidacija. Tako je od optuženika do svjedoka stigao Martin Marković – Ifan koji je bio prisutan na likvidaciji u Pazarištu, ali je stajao sa strane i nije pucao, dok je na drugom stratištu, na Lipovoj glavici kao grobar izvlačio leševe.

Sudski proces koji je ostavio trag u istoriji hrvatskog pravosuđa, jedva je počeo jer je doživio seriju odgoda koje su inicirale odbrane Norca i Oreškovića zahtijevajući da se predmet prebací na sud u Gospočiću i tražeći izuzeće tužitelja, sutkinje, pa čak i same odbrane

Međutim, sudski proces koji je ostavio trag u istoriji hrvatskog pravosuđa, jedva je počeo jer je doživio seriju odgoda koje su inicirale odbrane Norca i Oreškovića zahtijevajući da se predmet prebací na sud u Gospočiću i tražeći izuzeće tužitelja, sutkinje, pa čak i same odbrane. U jednom je trenutku suđenje odgođeno jer su Oreškovićevi odvjetnici iznijeli dokaze da je njihov branjenik u ozbiljnoj depresiji. „*Cesto plače, k tome boluje od šećerne bolesti i kroničnog oblika PTSP-a*“, pisalo je u dijagnozi što ju je potvrđio i sudski vještak. Sa ukupno devet puta odlaganja, riječki proces mjesecima nije mogao početi. Početak riječkog suđenja ostat će upamćen i po Oreškovićevom sukobu s Norcem koji ga je udario šakom u glavu.

Po poznatoj shemi, okrivljenici na čelu sa umirovljenim generalom Mirkom Norcem tvrdili su da o navedenim inkriminacijama „ne znaju ništa“, kao ni o tome je li „ubojiti sastanak“ ikad održan. Zastupali su da se odbrana Gospočića temeljila na neorganiziranoj samoodbrani, da o vojnom ustrojstvu nije moglo biti govora, da se u takvim okolnostima ne može govoriti o ratnom zločinu, već samo o „običnim“ otmicama i ubojstvima, na što se onda primjenjuje Zakon o oprostu.

Riječkom sudnicom prodefilovali su mnogi gospočki sudionici. Među njima neki od ključnih svjedoka koji su bili i na sastanku i na likvidaciji. Mnogi od njih, neki i u ulozi krunkih svjedoka i navodni sudionici „smrtonosnog sastanka“ i likvidacija, nisu bili u povoljnoj poziciji jer svi su oni lako mogli završiti na optuženičkoj klupi, ako ništa, ono za lažni iskaz što objašnjava da su riječko suđenje karakterizirale česte tvrdnje svjedoka “ne sjećam se”, ili “ne znam ili nije istina”, ili pak uz dilemu da li je bolje biti dobar svjedok ili loš optuženik, izbjegavanje samog svjedočenja.

Tokom suđenja koje je trajalo više od 14 mjeseci, svjedočilo je više od 150 svjedoka, uključujući i bivše visoke funkcionere i političare, kao i 18 preživjelih koji su svjedočili iz Beograda. Među svjedocima nisu bile samo srpske žrtve, već i hrvatski vojnici i civili koji su bili zgroženi nad zločinima počinjenima 1991. Proces se selio u Njemačku gdje su saslušani Zdenko Bando, Zdenko Ropac i Tomislav Orešković, ali i u Beograd gdje je saslušano 14 svjedoka. Kroz riječku sudnicu prošla je i Vesna Levar, udovica ubijenog Milana Levara. Kako se Hag dugo godina bavio istraživanjem događaja u Gospicu i Medačkom džepu, suđenje gospičkoj grupi sustavno su pratili i predstavnici tužiteljstva iz Haaga kao i predstavnici OEES-a koji su rad riječkog Županijskog suda ocjenjivali uspješnim procesom.

Hrvatski mediji rad sutkinje komentirali su i riječima da je jedna od rijetkih sudaca koja ne tumači zakon, nego ga provodi. Bez obzira na političke pritiske, ova riječka sutkinja nije se zaustavljala samo na dokazima iz istražnog postupka već je i sama neumorno tražila nove dokaze, uključujući i one koji su vremenom „nestali“ ili nosili oznaku državne tajne.

Poslije dvije godine suđenja, 24. marta 2003. u Rijeci su izrečene prve kazne za ratne zločine nad srpskim civilima koje je godinu dana kasnije potvrdio i Vrhovni sud. S obzirom na to da je u septembru 1995. Mirko Norac promoviran u čin general-majora, ovo je bio i najviše pozicionirani oficir protiv kojeg je hrvatsko pravosuđe pokrenulo postupak. Za likvidaciju 50 Srba iz Gospića i Karlobaga Mirko Norac dobio je 12 godina, Tihomir Orešković 15 i Stjepan Grandić 10 dosuđenih godina zatvora. Zbog nedostatka dokaza oslobođen je drugooptuženi Ivica Rožić, ali je zadržan u pritvoru zbog podmetanja eksplozivnih naprava Srbitima povratnicima po Lici od kojih je šestero smrtno stradalo, dok je sama tužba već ranije odustala od petooptuženog Milana Čanića.

Prilikom odlučivanja o kazni, sud je kao otežavajuće okolnosti svoj trojici osuđenih cijenio sljedeće činjenice: da su žrtve civili „koji nisu bili priпадnici paravojnih neprijateljskih formacija“ i broj „bezrazložno uhićenih i usmrćenih“; da su leševi ubijenih sa lokacije Pazarište premješteni, a leševi ubijenih na lokaciji Lipova glavica zapaljeni i ostavljeni da ih razvlače životinje, te da je jedan dio tih leševa porazbacan na smetlište Razbojište, a jedan dio odvezan na nepoznato mjesto, da je čak četvero djece ostalo bez oba roditelja, da je ubijena cijela jedna porodica, da je imovina likvidirana uništena, a u njihove stanove useljeni drugi ljudi...

Spremni za suočavanje sa prošlošću?

Iako su tada mnogi krugovi u Hrvatskoj ocjenjivali da je tzv. gospička grupa bolje prošla nego da im je kojim slučajem suđeno u Hagu, mnogi hrvatski nacionalisti i desničari okupili su se pred riječkom sudnicom na dan izricanja presude skandirajući „Izdaja, izdaja! Bando crvena!“ i kako su „Hrvati jedini narod u povijesti koji sudi časnicima svoje pobedničke vojske“.

Hrvatski mediji riječko suđenje ocjenjivali su riječima da je „Ika Šarić nakon 13 godina srušila tezu koju su postavili Tuđman i njegovi nacionalisti, po kojima Hrvati u Domovinskom ratu ne smiju odgovarati za ratne zločine, te da je riječko suđenje dragocjeno za hrvatsku javnost koja se mora suočiti s drugim licem svojih nacionalnih idola. Na hrvatskom pravosuđu je da pokaže hoće li slijediti riječku sutkinju ili ćemo i dalje živjeti u društvu s izokrenutim vrijednostima, u kojem se kriminalci slave kao heroji i zauzimaju visoka mjesta u društvenoj hijerarhiji“, pisali su tada hrvatski mediji.

Iako je proces pred županijskim sudom u Rijeci otkrio mnogo više od same optužnice, zašto su i odvjetnici „gospičke grupe“ negodovali da je suđenje otislo u „širinu“ i prekoračilo granice optužnih tvrdnji državnog odvjetništva, državno odvjetništvo nije poseglo za proširivanjem optužnice, niti je u vrhu pravosudne institucije postojala volja da se istraže novi akteri i zlodjela koje je suđenje pod vodstvom Ike Šarić otkrilo. Postavlja se i pitanje zašto nisu procesuirani i ostali za koje je „van svake sumnje“ u tom sudskom postupku utvrđeno da su planirali, hapsili i učestvovali u likvidacijama gospičkih Srba, po komandnoj i individualnoj odgovornosti, a takvih je više desetina, od kojih su neki i danas na visokim funkcijama i položajima u hrvatskoj vojsci, policiji i vlasti...

Gdje je pravda

Poslije riječke presude, iako osuđeni za ratni zločin, njegovi akteri Tihomir Orešković, Mirko Norac i Stjepan Grandić, ostali su pod svojevrsnom zaštitom države. Drugi hrvatski predsjednik Stjepan Mesić pomilovao je Stjepana Grandića, ublaživši mu kaznu na osam godina zatvora, Norcu je u julu 2010. kazna za dva ratna zločina u Gospicu i u „Medačkom džepu“, gdje je pravosnažno osuđen na 6 godina, objedinjena na 15 godina zatvora. Za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne Norac je bez obzira na to što je osuđen za najteže kazneno djelo, vodio normalan život, studirao, vjenčao se, sagradio kuću, organizirao proslave na kojima su prisustvovali i visoki državni funkcioneri, i to pod pažnjom svih medija u Hrvatskoj.

**Od najmanje 124 ubijena
lica srpske nacionalnosti,
do sada su pronađena i
sahranjena tijela samo
50 likvidiranih**

Gore nije prošao ni Orešković koji je po odluci Komisije za uslovni otpust od novembra 2012. na uslovnoj slobodi, ali i do tada se osuđenom Oreškoviću maksimalno pogodovalo, te je prvo, protivno pravilima, iz zatvorenog tipa zatvora premješten u poluotvoreno odjeljenje, ali ni tu se nije dugo zadržao i ubrzo se obreo na slobodi. U skladu sa zakonom sudac Vladimir Fleger sa županijskog suda u Varaždinu, koji je nadležan za zatvor u Lepoglavi, odobrio mu je prekid izdržavanja kazne na osnovu liječničke dokumentacije, po kojoj je Orešković morao obavljati niz medicinskih zahvata. Ali, umjesto da je bio hospitaliziran u zatvorskoj bolnici i daleko od očiju javnosti, on je javno uživao u slobodi. I dok su osuđeni za ratni zločin pred očima cjelokupne hrvatske javnosti i pod okriljem države izvrđali kaznu, dotle se ništa nije poduzelo za pronađenje posmrtnih ostataka nestalih iz svojih podruma, skloništa i radnih mjesta u Gospicu 1991. Od najmanje 124 ubijena lica srpske nacionalnosti, do sada su pronađena i sahranjena tijela samo 50 likvidiranih.

NAŠA PREZIMENA (15)

PREZIMENA IZ IMENA PETAR

PIŠE: Živko Bjelanović

**Moj je korpus tek deseti dio
antropomanskog gnijezda nastalog
variranjem ličnog imena Petar. Toliko
je mnoštvo antroponima posljedica
kulta apostola Petra u kršćanskom
svijetu, ali i mitološkog vjerovanja
roditelja da će im svetačko ime štititi
potomke na putu kroz život**

1. Zajedničke osobine

Najznačajnija je zajednička osobina prezimena koja će se naći u ovom članku da im se u osnovi nalaze lična imena tvorena istim tvorbenim načinom od ličnog imena *Petar*. To su: *Pećo, Pejo, Peko, Pele, Pero i Pešo*. Kao što kazuje njihova forma, sva su ova imena nastala pokraćivanjem ličnog imena *Petar* i sva su dvosložne postave. Ostale osobine koje imaju kao pokraćenice neće spominjati. U strukturi ponekog prezimena (npr. u prezimenu *Peurača*) može se jasnije nazrijeti stvarna vrijednost glavnog dijela njegova izraza tek kad mu se opišu svi signali u prezimenskoj postavi.

Druga im je zajednička osobina u izravnoj vezi s činjenicom da sva ova prezimena pripadaju gnijezdu ličnog imena *Petar*. Po tome im je prvo značenje svedeno samo na značenje koje je svako ovo prezime moglo imati u trenutku nastanka izvođenjem od ličnog imena čovjeka prema kojemu je nazvano njegovo potomstvo.

2. Prezimena tipične forme

Tipične forme jesu ona prezimena koja završavaju na -ić. Iz ovoga gnijezda to su: *Pećinić, Pekić, Pelajić, Perić i Pešić*. Od njih su posebno interesantni *Pećinić* i *Pelajić* jer im se ispred prezimenskog nastavka nalazi osnova izvedena od pokraćenica *Pećo* i *Pele*. Zbog toga prezime *Pećinić* ni u kojem slučaju ne treba dovoditi u vezu s imenicom pećina značenja "spilja". U drugoga je prezimena osnova proširena sufiksom -aja, pa je po tvorbenoj strukturi prezime *Pelajić* slično prezimenima

Ležajić, Runjadić i Stegnjadić. Segment ispred -ić svih ostalih prezimena iz ove skupine neproširena je pokraćenica: *Peko* (u *Pekić*), *Pero* (u *Perić*) i *Pešo* (u *Pešić*).

3. Prezimena forme ličnog imena

Prezimena *Perica, Pešelj, Pešut i Peurača* postala su prezimenima prijelazom iz jedne vrste u drugu vrstu vlastitog imena, mada je ovakav karakter njihove forme očigledan samo u prezimenu *Perica*. Ostalim je prezimena zamagljeno porijeklo od ličnog imena i to izvođenjem pokraćenica neplodnim sufiksima -elj, -ut -ača, a u prezimenu *Peurača* još i zamukivanjem konsonanta /j/ između vokala /e/ i /u/. Neprozirnost u nastanku njihove forme od ličnog imena ima za posljedicu da prezimena *Pešelj* i *Peurača* variraju na segmentalnoj razini kao *Pešolj* ili *Purača*, a prezime *Pešut* sad s dugim, sad s kratkim izgovorom završetka -ut varira u akcenatsko-kvantitetiskom dijelu forme.

4. Značenjski sadržaj

Kao sva ostala prezimena ni ova tvorena od imena *Petar* nemaju osim funkcije da uz lično ime budu u imenskoj formuli znakovima za identifikaciju nikakav značenjski sadržaj u današnjoj komunikaciji. Za razliku od prezimena nadimackog porijekla upravo opisana prezimena nisu imala bogatiji sadržaj ni na samom početku, dakle u vrijeme kad su nastala prije nekoliko vjećova. U ovom bi se smislu moglo samo reći da su u vremenu nastanka nešto bogatiji značenjski sadržaj imala tek ona prezimena kojima je u osnovi lično ime slojevitije strukture, kao npr. *Pećinić, Pelajić* ili *Peurača*. U postavama im signali sugeriraju da su ljudi po kojima se prezivaju njihovi sadašnji potomci u Korlatu, Lišanima Ostrovačkim ili u Muškovcima bili u svojoj sredini davno nekad već obilježeni kakvom prepoznatljivom osobinom.

5. Završna napomena

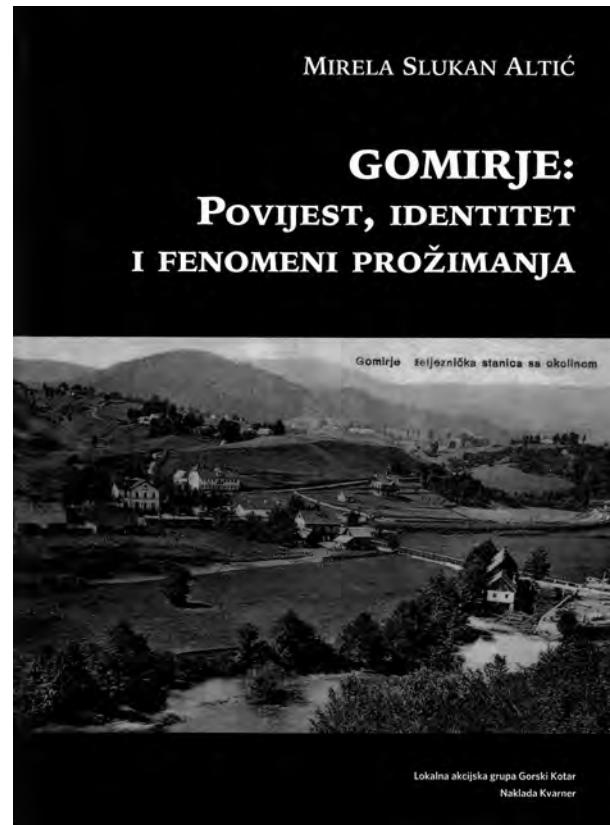
Desetak ovdje opisanih prezimena dio su korpusa od osamdesetak antroponima koliko sam ih našao na svom terenskom istraživanju i zabilježio ih u rječniku antroponima Bukovice zajedno s ličnim imenima, muškim (*Pecika, Pečar, Pećar, Pekota, Pepac, Peran, Peronja, Perota, Pešurda, Petrašin, Petrina* itd.) te ženskim (*Peka, Pekeša, Perankula, Perina, Perkača, Perova, Petrica, Petrovka* itd.), s porodičnim nadimcima (*Pecotići, Pejići, Pelići, Peranovi, Perišini, Perkići, Pešići, Petrovići* itd.) ili s ličnim nadimcima (*Pečonja, Perero, Perjan, Perlina* itd.). Moj je korpus tek deseti dio antropomanskog gnijezda nastalog variranjem ličnog imena *Petar*. Toliko je mnoštvo antroponima zasigurno posljedica kulta apostola *Petra* u kršćanskom svijetu, ali i mitološkog vjerovanja roditelja da će im svetačko ime štititi potomke na putu kroz život. Od ličnog su imena nastajali različitim načinima tvorbe antroponimi svih ostalih vrsta. Kako kazuju primjeri iz rječnika iz kojih sam ispisivao građu, najizdašnije baze za nove tvorbe bile su dvosložne pokraćenice kakve su i u ovih desetak prezimena Bukovice.

**MIRELA SLUKAN ALTIĆ, „GOMIRJE: POVIJEST, IDENTITET I FENOMENI PROŽIMANJA“,
LOKALNA AKCIJSKA GRUPA GORSKI KOTAR I NAKLADA KVARNER, GOMIRJE, RIJEKA, 2016.**

GOMIRJE – POVIJEST JEDNOG KRAJA

PIŠE: Siniša Tatalović

U knjizi je obrađen povjesni razvoj
gomirskog kraja kroz praćenje
različitih aspekata života, od
promjena u prostoru, preko
razvoja gospodarskog, društvenog
i vjerskog života, do prikaza
najvažnijih političkih procesa i
ličnosti koji su obilježili povijest
Gomirja

Knjiga Mirele Slukan Altic, „Gomirje: povijest, identitet i fenomeni prožimanja“, objavljena je 2016. godine u izdanju Lokalne akcijske grupe Gorski kotar i Naklade Kvarner iz Rijeke. Knjiga je nastala kao rezultat istraživačkog projekta koji je pokrenula Lokalna akcijska grupa Gorski kotar pod radnim naslovom „Povjesna topografija gomirsko-vrbovskog kraja“. Projekt se bavio istraživanjem povjesnog razvoja Gomirja u njegovom mikroregionalnom okviru, uzimajući u obzir njegovu poziciju kao rubnog dijela Ogulinske kapetanije/pukovnije ali i njegovu okrenutost prema obližnjim feudalnim posjedima Brodskog i Severinskog vlastelinstva te osobito prema kraljevskom trgovištu Vrbovsko. U tom smislu, ova knjiga kao rezultat istraživanja u svom prostornom obuhvatu je fokusirana na područje Gomirja, odnosno prostor između Gomirja, Vrbovskog i Moravica, kao reprezentativnog prostora gospodarskog i interkulturalnog ispreplitanja feudalnih/komorskih vlastelinstava s vojnokrajiškim prostorom.

Autorica knjige, Mirela Slukan Altic, rođena je Zagrepčanka, gdje je završila osnovnu i srednju školu te doktorirala 1999. godine na Odsjeku za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U profesionalnoj karijeri radila je u Hrvatskom državnom arhivu (1994.-2004.). Od 2005. godine zaposlena je na Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar“ gdje radi kao znanstveni savjetnik za područje povjesnih znanosti i vodi Centar za urbanu i lokalnu povijest. Na

Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u statusu naslovnog redovitog profesora predaje kolegije „Uvod u čitanje starih karata“ i „Kartografski izvori za hrvatsku povijest.“ Na odsjeku za povijest Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli predaje kolegij „Povjesna geografija i povjesna kartografija.“ Objavila je stotinjak znanstvenih i stručnih radova, šesnaest knjiga te sudjelovala na brojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima. Dobitnica je godišnje nagrade za znanost „Oton Kučera“ (2004.) za knjigu „Povjesna kartografija – kartografski izvori u povjesnoj znanosti“ (izdavač Meridijan Samobor). Znanstveno se usavršavala u Sjedinjenim Američkim Državama. Već ove kratke biografske napomene govore da se radi o respektabilnoj znanstvenici i autorici. Njena znanstvena usmjerenost prema izučavanju prostora iz kartografske i povjesne perspektive odredila je i sadržaj ove knjige, koja sadrži i šezdesetak karata i skica iz različitih povjesnih razdoblja. Doprinos u realizaciji ovog projekta, pored autora ovog prikaza dala su i druga dva recenzenta, Drago Roksandić i Karl Kase, kao ponajbolji poznavaoci krajiške povijesti. Projekt se ne bi mogao realizirati i bez urednika knjige Petra Mamule.

Sadržaj knjige prati povjesni slijed razvoja Gomirskog kraja od srednjeg vijeka do današnjih dana. Temeljni izvori za istraživanje su klasični arhivski pisani izvori, ali i stare geografske karte (kartografski izvori) koje je autorica komparativno analizirala kao dokumente koji

zajednički svjedoče o povijesti spomenutog kraja. Povjesni izvori koji su istraženi za potrebe ove knjige čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Manastiru Gomirje, Ratnom arhivu u Beču, Komorskem arhivu u Beču, Državnom arhivu u Grazu i Državnom arhivu u Karlovcu. Sve su to institucije koje je autorica posjetila i u njima pomno obradila i izučila dokumente vezane za Gomirje.

**Knjiga je nastala kao rezultat
istraživačkog projekta koji je
pokrenula Lokalna akcijska
grupa Gorski kotar pod
radnim naslovom „Povjesna
topografija gomirsko-
vrbovskog kraja“**

U knjizi je obrađen povijesni razvoj gomirskog kraja kroz praćenje različitih aspekata života, od promjena u prostoru, preko razvoja gospodarskog, društvenog i vjerskog života, do prikaza najvažnijih političkih procesa i ličnosti koji su obilježili povijest Gomirja. U metodološkom smislu radi se o istraživanjima temeljenim na arhivskim izborima koji su omogućili dolazak do novih, nepoznatih spoznaja o Gomirju, ali i širem prostoru koji se razumije kao gomirski kraj. Autorica se umješno koristila rezultatima i prethodnih istraživanja, kao i publikacijama u kojima je obrađivana povijest Gomirja. Tu se prije svega misli na knjige: Manojla Grbića, „Karlovačko vladicanstvo“ (1893.); Milana Radeke, „Gornja krajina ili karlovačko vladicanstvo“ (1975.); Dušana Kašića, „Manastir Gomirje“ (1975.) i Snježane Orlović, „Manastir Gomirje“ (2011.). Gomirje kao važno goransko naselje je obrađeno i u nekim drugim publikacijama poput monografija „Gorski kotar“ (1982.) i „Općina Vrbovsko“ (1985.) koje su objavljene osamdesetih godina prošlog stoljeća.

Knjiga sadrži dvadeset dva poglavlja u kojima autorica vrlo sistatično obrađuje pojedina razdoblja povijesti Gomirja i gomirskog kraja. U prvim poglavljima prikazuje se metodologija koja je korištena u radu, a Gomirje se situira u širi prostor i opisuje se stanje ovog područja u vrijeme turskih pustošenja te prije naseljavanja srpskog pravoslavnog stanovništva. Kraj 16. i početkom 17. stoljeća vrijeme je u kojem se učvršćuje Vojna krajina koja obuhvaća i gomirski kraj. To je vrijeme kada se na ovaj prostor naseljava značajan broj pravoslavnih Srba, a Gomirje postaje njihovo središte. Ovo područje nakon doseljavanja srpskog stanovništva, bilo je obilježeno sporovima koje je doseljeno stanovništvo imalo sa feudalnim vlasnicima naseljenog prostora Zrinskim i Frankopanima. Doseljeno stanovništvo imalo je

obećanje habsburških vlasti da će kao vojnici po pozivu imati status slobodnih seljaka. Tome su se protivili feudalni vladari koji su željeli da doseljenici budu njihovi kmetovi. Započeti spor trajao je više desetljeća i završio je 1657. godine kada je potpisani sporazum između Gomiraca i feudalnih gospodara uz posredovanje i suglasnost Beča. Temelj Sporazuma bio je prijedlog Ugovora iz 1632. godine uz određene ustupke s obje strane. Konačna svota otkupnine za koju su Frankopani prodali zemljište Gomircima iznosila je 15.000 forinti. Tako potpisani Ugovor dva puta je potvrdio i car Leopold (1659. i 1660.). Ugovor su potvrdili i car Karlo VI. (1727.) te carica Marija Terezija (1759.). Iako su Gomirci prema Ugovoru bili formalno zakupnici zemljišta na neodređeno vrijeme, u stvarnosti oni su bili njezini pravi vlasnici, jer su mogli neograničeno raspolagati ovim velikim prostorom. To je Gomircima dalo puno povoljniji položaj nego što su ga imali slobodni seljaci na području Vojne krajine. Ovaj ugovor značajno je popravio i ekonomski položaj Manastira Gomirje koji je počeo u posjed dobivati zemlju i šume te povećavati manastirsko bratstvo. Tekst Sporazuma objavljen je u knjizi u jednom od rijetkih prijepisa koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu.

**Sadržaj prati povijesni slijed
razvoja Gomirskog kraja od
srednjeg vijeka do današnjih
dana. Temeljni izvori za
istraživanje su klasični
arhivski pisani izvori i
stare geografske karte**

Nakon što su Gomirci otkupili zemlju uslijedilo je burno povijesno razdoblje. Dogodila se zrinsko-frankopanska urota (1670.) i Bečki rat (1683. – 1690.) nakon kojeg su Turci bili prisiljeni napustiti Liku. To je Gomirje dovelo u novi položaj jer se više nije nalazilo u blizini granice sa Turskom. Gomirski kraj polako gubi vojni i sve više dobiva gospodarski i prometni značaj. On je posebno došao do izražaja nakon izgradnje Karolinske ceste (1725. – 1736.) koja je omogućila povezivanje podunavskog prostora sa lukama na Jadranu. Putovanje Karolinom od Karlovca do Rijeke trajalo je tri dana, što je u to vrijeme bio veliki napredak. Na trasi ceste izgrađena su svratišta, kovačnice, konjušnice, kolarske radionice, gostionice i cestarske kuće. Ova važna prometnica sa sobom je dovela i novo stanovništvo koje je bilo u funkciji brzog i sigurnosnog prometa. Tada dolazi i do brzeg razvoja naselja na trasi ceste, posebno Vrbovskog u koje počinje dolaziti stanovništvo iz različitih dijelova Monarhije. Na ovaj veliki civilizacijski iskorak srpsko stanovništvo na trasi ceste teško se prilagođavalо. Kako je promet Ka-

rolinom sve više rastao, tako se i srpsko stanovništvo odseljavalo sa trase ceste, ili je mijenjalo svoj nacionalni i vjerski identitet. Nakon reforme Karlovačke vojne granice, čitavo je područje Gomirske općine 1746. godine ušlo u sastav Ogulinske pukovnije, nakon što su ukinute stare kapetanije. Vrlo brzo, 1754. godine donošenjem novih krajinskih zakona dokinuta je i sudbena autonomija Gomirske općine, što je i bila suština općinske samouprave. Ipak, općina je i dalje formalno imala potvrđen svoj teritorij i vlasništvo nad zemljom. No, to je bio početak dioba Gomirske općine i njenog suočenja na sve manji teritorij.

**Iako su Gomirci prema
Ugovoru bili formalno
zakupnici zemljišta na
neodređeno vrijeme, u
stvarnosti oni su bili njezini
pravi vlasnici, jer su mogli
neograničeno raspolagati
ovim velikim prostorom**

U vremenu koje je dolazilo, Gomirje pokušava zadržati dotadašnji značaj. Ovo prilagođavanje nije bilo ni malo jednostavno. Glavnu ulogu u očuvanju značaja Gomirja, odigrao je njegov Manastir u kojeg su počeli dolaziti sve obrazovaniji monasi koji su pored duhovne misije imali i važnu ulogu u očuvanju srpsko-pravoslavnog identiteta i narodnog jedinstva. Posebno je bila važna njihova uloga u zaustavljanju unijačenja gomirskog stanovništva. Jačanje uloge Manastira u životu Gomiraca dao je vladika Danilo Ljubotina koji je izgradio zidanu crkvu te Danilo Jakšić koji je sudjelovao u pregovorima oko vlasništva nad zemljom te zadržavanja dotadašnjih prava. U manastiru je u 17. stoljeću započela sa radom ikonopisačka škola Simeona Baltića, a boravak u Manastiru Save Mrkalja i Josifa Rajačića obilježio je početak 19. stoljeća kada Manastir postaje važno središte pravoslavnih Srba u Hrvatskoj. To je i vrijeme kada Manastir doživljava procvat i ima presudnu ulogu u oblikovanju srpske zajednice i njenoj pripremi za modernizacijske procese koji će uslijediti. Posebno važnu ulogu u tim procesima imao je arhimandrit manastira Gomirje Sevastijan Ilić koji je pokrenuo pravosvetne aktivnosti, sudjelovao je u važnim političkim procesima tadašnje Hrvatske, a ima zasluge i za današnji izgled Manastira.

U 19. stoljeću polako se napušta dotadanji krajiški način života i u Gomirju se počinju razvijati nove djelatnosti kao što su šumarstvo i pilanarstvo te prateći zanati. Izgradnjom željezničke pruge Budimpešta Rijeka (1873.) i ukidanje Vojne krajine (1881.) završilo je jedno i započelo novo razdoblje u povijesti Gomirja. Nestanak potrebe

za vojnom službom, jednim dijelom je bio kompenziran potrebom za radnom snagom na željeznici, ali i šumarskoj i pilanarskoj djelatnosti. Ipak, dio stanovništva je ostao izvan radnog procesa i bio je orijentiran na poljoprivredu i stočarstvo. Porast stanovništva, prvenstveno zbog nesudjelovanja u stalnim ratovima, utjecao je i na sve veće iseljavanje u prekomorske zemlje. Dio knjige koji obrađuje 19. i početak 20. stoljeća zbog dostupnosti povijesnih izvora najatraktivniji je dio. Za razliku od ovog razdoblja, 20. stoljeće nakon Prvog svjetskog rata je obrađeno puno skromnije. Autorica je samo ukazala na glavne događaje i procese vezane za Gomirje bez šire elaboracije.

Osim što je dala uobičajeni historiografski pregled, knjiga se prije svega bavi poviješću prostora odnosno pitanjem kako su se povijesni događaji odražavali na razvoj naselja i naseljenosti te na transformaciju prirodnog i kulturnog pejsaža. Takav pristup u konačnici dao je nov i inovativan uvid u uvjete razvoja Gomirja smještenog na razmeđu vojno krajiškog i feudalnog svijeta, a koji je utemeljen na znanstvenom istraživanju. Istodobno, grafički prilozi starih geografskih karata omogućava lakše razumijevanje i dobru vizualizaciju svih opisanih promjena i procesa, što omogućava i popularizaciju povijesnih spoznaja prema širem krugu korisnika. U knjizi su objavljeni i najvažniji dokumenti iz povijesti Gomirja, kao i fotografije najvažnijih ličnosti. Pored već spomenutih ličnosti navedeni su i hrvatski barun i zapovjednik Dalmacije Laza Mamula, borac Narodnooslobodilačkog rata Jovo Mamula po kojem se zove i glavna ulica u Gomirju te episkop gornjokarlovački Simeon Zloković koji je imao važnu ulogu u obnovi i oživljavanju Manastira nakon Drugog svjetskog rata.

**Kako je promet Karolinom
sve više rastao, tako se
i srpsko stanovništvo
odseljavalo sa trase
ceste, ili je mijenjalo
svoj nacionalni i vjerski
identitet**

Knjiga „Gomirje: povijest, identitet i fenomeni prožimanja“ donosi brojne nove spoznaje te proširuje dosadašnja shvaćanja povijesnog razvoja Gomirja i njegove bliže i šire okolice. Ne bi bilo pretenciozno reći da danas u Hrvatskoj nema manjeg naselja i veće i značajnije monografije. I ova monografija pokazuje da je Gomirje u prošlosti, kao i danas puno značajnije nego što bi se moglo zaključiti na prvi pogled, polazeći od demografskih pokazatelja. Ova će knjiga sasvim sigurno u hrvatskoj javnosti i posebno u srpskoj zajednici pobuditi značajan interes.

ТЕМАТСКИ ДИПТИСИ СЛАВИЦЕ ГАРОЊЕ РАДОВАНАЦ

УСМЕНО У ПИСМЕНОМ

пише: **Душан Иванић**

**Узеши је у ћелини, књига
проф. др Славице Гароње
Радованац један од
најзначајнијих и најщеловитијих
прилога иначе фрагментарним
проучавањима књижевне културе
Срба у Хрватској и Краини**

1.

Од Цариграда до Будима (Академска књига: Н. Сад, 2014; - 387 стр.); Од баштине до егзодуса (Прометеј: Н. Сад, 2015; - 367 стр.)

У обе књиге Славице Гароње Радованац, професорке крагујевачког Филолошко-уметничког факултета, ради се о вишеструким удвајањима истраживачко-научних интересовања. У свакој књизи заправо су двије ћелине, двије књиге у једним корицама. Прва књига, први дио књиге *Од Цариграда до Будима*, носи наслов *Аспекти усменог песништва*, а друга, *Савремена српска књижевност на фолклорној матрици*. Међутим, и ова „друга књига“ је у тијесном склопу са интересовањем за усмену традицију („усмена матрица“ код Јанка Веселиновића, траг српског националног епа у дневнику Герхарда Геземана, фолклорни мотиви и поступци у прози Данице Марковић, Веселиновић као скупљач нар. пјесама, допринос Луке Шекаре у антологијском вредновању српске усмене лирике, те студија „Народна књижевност у српском друштву на почетку 21. века“).

Из овога произилази да се ради о два вида трајања народне, фолклорне, усмене, традиционалне ријечи (како се све она назива и како се називала): у њеном изворном постојању (усмено памћење) и у њеној књишкој и књижевној трансмисији, односно о њеном мјесту код наших књижевника, изучавалаца и у савременом животу, на почетку 21. вијека. У овој теми ауторка актуализује позицију с првих деценија 20. вијека (Б. Лазаревић: *Три највише југословенске вредности – народна песма, Мештровић и Његош*). Идући за тезом о класичности усмене пјесме, она потврђује њен значај у културно-националној физиономији наших највећих научника, Николе Тесле, Милутина Миланковића и Михаила Пупина.

Физиономији наших највећих научника, Николе Тесле, Милутина Миланковића и Михаила Пупина. Први је написао на енглеском студију о народној поезији, други је наводио примјере како су се српски војници поистовјећивали са фолклорним легендама, трећи се често служио народним пословицама и сјећањима на фолклорну традицију свога краја.

Славица Гароња потом улази у анализу статуса народне књижевности у нашим школама, те односа западних култура/сила према нашој народној поезији, упућујући апеле. Кome? Нама који се слажемо с њеним ставовима. Али се не слажемо с пуким нагомилавањем народне поезије у нашим школским књигама, без одговарајуће методолошке и методичке припреме и без разумевања сензибилитета нових генерација. Треба видјети како други народи своју класику доносе у школским приручницима!

**Идући за тезом о
класичности усмене
пјесме, она потврђује
њен значај у културно-
националној физиономији
наших највећих научника,
Николе Тесле, Милутина
Миланковића и
Михаила Пупина**

Колико је Славица Гароња широкогруда читатељка, види се по приказу Шекарине антологије српске народне љубавне лирике, прављене на пространој основи која игнорише жанровске границе, али држи до љубавне емоције, макар се јављала у различитим врстама: она ову лабавост констатује, али нема срца да то Шекари замјери, већ издава оно што је добро. То осјећање за специфичност извора добро се види кад говори о Веселиновићевој збирци севдалинки. Каже за њу да је ауторска

збирка, и то је добра и тачна одредница. Веселиновић као да је збирку правио за се, али и са самосвијешћу о врсти и о културном простору ових лирских пјесама.

Један круг радова бави се савременијом прозом, прозом Данице Марковић и Видосава Стевановића. У случају Стевановића то су архетипски и митолошки модели мишљења, дакле један широк спектар елемената који потичу из фолклорне ризнице и учених расправа (Чајкановић, Мелетински, Бахофен, Тројановић, Вук, Ранк, Проп и др.). Кад чitate овакав каталог мотива и њиховог већ канонизованог смисла – питате се шта с оригиналношћу модерног романсијера, шта је с контактом романескног штива са савременошћу.

**У студији о Геземановом
дневнику *Са српском
војском кроз Албанију*
ауторка нарочито
наглашава израз стапања
припадника народа
који ратује против
Србије, са патњама
Срба у повлачењу преко
Албаније**

Другачија је ствар са приповједним поступцима и фолклорним мотивима у прози Данице Марковић. Фолклорна традиција приповиједања се одавно опонашала у писаној прози: опонашање усмене ријечи, активирање фолклорних облика и сижеа, односно обрада тих мотива „у својој одећи“, како је књижевница написала у једном писму! То, у „својој одећи“ заправо је други назив за оно што се дешавало у српској прози послије Вукових збирки (па чак и прије тих збирки, усмена ријеч је почела да утиче на прозни стил старијих писаца нове српске књижевности, на Венцловића и Доситеја): сада је то била широка струја приповиједања на народну, која је опстала и код наших најбољих писаца од средине 19. вијека (Атанацковић, Шапчанин, Љубиша, Грчић Миленко, Глишић и др.)!

У студији о Геземановом дневнику *Са српском војском кроз Албанију* (зачуђује да је такво дјело, објављено на њемачком 1935. тек 1984. преведено на српски) ауторка нарочито наглашава израз стапања једног странца, припадника народа који ратује против Србије, са патњама Срба у повлачењу преко Албаније, али и комплекс високих умјетничких вриједности документа који често описе конкретних прилика премјешта у

символичан простор. Осим тога ауторка добро идентификује ритам Геземанове осјећајности и ритам његовог приповиједања, често праћен примјерима из народне поезије и народних пословица! Студија свједочи да ауторка Геземанов дневник чита с великим саживљеношћу, као документарно-умјетничко штиво првог реда!

Студију о Веселиновићевом роману *Хајдук Станко* оставио сам за крај, иако је на почетку одјељка ове књиге. Можда и због извјесних неслагања с ауторкиним тезама. Прво, да ли је заиста усмена, архетипска матрица најважнија за популарност овог романа? Или оно што Скерлић наговјештава – патос устанка, односно драматична фабула – или пак чињеница да је роман унесен у школску лектиру?! (Зашто архетипска матрица није помогла, нпр., *Тестаменту* Видосава Стевановића да постане популарно дјело?) Друго питање, да ли је *Хајдук Станко „срећан спој“* усмене и писане књижевности или је неки бастард. Не треба, наиме, заборавити крајње негативне критике свих нивоа романа (фабула, ликови, етика, стил) међу Веселиновићевим савременицима (А. Г. Матош, Момчило Иванић, Драгутин Илић).

С друге стране, нема спора да је *Хајдук Станко* грађен на подлоги низа епских мотива и стилских формулa: погажено побратимство, надметање, проклињање, док су завист и mrжњa – већ одлике модерних времена и писане литературе. Такође студија о *Малом певачу* Ј. Веселиновића: доиста је та приповијетка свједочанство о трајању усмене културе, облицима њеног постојања, али не и њен непосредни продукт: Јанко је „причао“ своју причу писањем и објављивањем у периодици и у књигама, а жалио се у својим *Писмима са села* како није успио постићи усмене ријечи.

Што се тиче „женског начела“ Вукових класификација, хтио бих само додати да је то начело наговијештено већ у списима Д. Обрадовића (кад говори о бакама као казивачицама вилинских прича, бајалица и сл. празновјерица), а онда је Стојан Новаковић начинио малу књигу, извод из своје *Историје српске књижевности* „за вишу женску школу“ (1867), где је специјално указао на врсте близске женској природи.

2.

СРПСКА КЊИЖЕВНА КРАЈИНА: Од баштине до егзодуса (Прометеј: Н. Сад, 2015)

Проф. др Славица Гароња Радованац је у свом укупном раду, већ од студијских дана, настојала да се одупре пропадању културних вриједности Срба у Хрватској: као скупљач народних пјесама славонских Срба, као издавач и приређивач (у обе улоге заједно и у свакој посебно), као истраживач рукописних фондова и заоставштина старијих скупљача, као аналитичар облика, тема, мотива (академска истраживања), као антологичар и критичар савремених крајишкx писаца (пјесника и прозаика), те пажљив пратилац истраживања (литературе) о књижевности

крајишким Србима. Проф. Славица Гароња Радованац је и пјесник, и прозаик, и књижевни критичар, и књижевни историчар (њена књига, *Жена у српској књижевности* заправо је збирка студија о женама-писцима, од Анке Обреновић, Милице Стојадиновић Српкиње и Милке Жицине до Милице Мићић Димовске и Гордане Ђирјанић).

У *Српској књижевној крајини* ауторка је текстове разврстала у неколике области. Први дио је, с разлогом, посвећен мемоаристици крајишким Србима, где су захваћени неки од најзначајнијих аутора с тога подручја (а у велико и најзначајнијих личности српске и свјетске науке, Никола Тесла и Милутин Миланковић). Поред њих су предмет истраживања мемоарско-аутобиографски текстови Дејана Медаковића, Милке Жицине, Гојка Николиша и Адама Прибићевића. Свим тим текстовима својствено је настојање да се поред документарног у дјелима поменутих аутора уочи литерарно језгро, емотивност, форма излагања, својство стила и језика, посебно да се нађу оне црте које потврђују регионалну (локалну) припадност (нпр. преписка Николе Тесле с родбином) поред неспорно српског националног осјећања.

У свом раду настојала је да се одупре пропадању културних вриједности Срба у Хрватској: као скупљач народних пјесама, истраживач, аналитичар, антологичар и критичар те пажљив пратилац истраживања о књижевности крајишким Србима

Врло је срећно обиљежено подручје које је ауторка насловила "Баштина, фолклор": захватила је различите аспекте и носиоце овог односа. С једне стране је фолклор општа подлога, потврђена и у дјелима савремених писаца Српске Крајине (рођених у њој и одраслих, а најчешће избеглих и изгнаних), у збиркама народних приповједака с овог подручја или у описима обичаја и живота у условима Вojне Границе. С друге, фолклор из ових подручја је једна од најзначајнијих истраживачких тема већ од Вука Каракића (и његовог млађег савременика, Спиридона Јовића). Такође, издавање оних савремених дјела и аутора који су своја казивања засновали на усменим причањима свога краја, између усмене грађе и ауторске обраде или између животне грађе и романеске организације (*Сваки своју рече*, Илије С. Дракулића)

или су остали везани за усмени стих и стил у изразито модерном преобрађају своје поетике и тематике (Григор Витез). Ауторка је стигла да издвоји и неке личности значајне за српско школство у целини (Стево Чутурило) и да упозори на једно фолклорно, живо, благо као што је ојкача, којој пријети, уз наш немар према свему што имамо, да се у свјетској културној баштини сврста под друго национално име (хрватско).

Трећи дио књиге (*Егзодус и након њега: синтезе, антологије*) се односи на антологијска и научна истраживања баштине крајишким Србима. Једна студија описује крајишку реалистичку приповједку, а друга два романа о Јасеновцу и НДХ (романи Бобе Благојевић и Лепосаве Исаковић Миланин). У осталим се разматра одјек усмене баштине у писаној поезији, синтетички прегледи књижевности Срба у Хрватској и антологијски избори њихове прозе и поезије. У околностима које су настале послиje егзодуса, као да је појачано настојање научника, пјесника, приповједача, антологичара да се сагледају резултати вишевјековне традиције, нагло прекинуте нападом хрватске војске на Републику Српску Крајину 1995. године и изгоном готово целокупног њеног становништва. Ауторка се потврдила као пажљив пратилац готово свих новијих истраживања, антологијских избора, књижевноисторијских студија и других радова који се тичу ове теме, али не мање као читалац прозе настале послиje егзодуса српског народа из Хрватске. Срећно насловљена студија Крајишки ратни роман садржи аналитички увид у необично богат круг објављених текстова овог жанра (Р. Његуш, К. Тишме Јанковић, С. Воларевића, М. Воркапића, А. Анђушића, Д. Кекановића), где је и Ј. Радуловић, уз свакако још неке ауторе.

Може се из овог кратког осврта закључити да, послиje радова Станка Кораћа, аутора *Прегледа књижевног рада Срба у Хрватској* и више хрестоматија и посебних монографија о српским писцима из Хрватске, књига Славице Гароње Радованац садржи једно од најдоњељнијих и најупорнијих истраживања књижевности крајишким Србима. Од посебне је вриједности што радови у овој књизи отварају нова истраживачка поља, нарочито у богатој мемоаристици овог дијела српске књижевности (у наше вријеме ова је грана ојачала сјећајима на несрћне прилике крајишке историје крајем 20. вијека), у изучавању живих веза савремене књижевности са фолклорном баштином и у погледима на савремену поезију, приповједку и роман писаца поријеклом из Српске Крајине.

Узвеши је у целини, књига проф. др Славице Гароње Радованац је један од најзначајнијих и најцеловитијих прилога иначе фрагментарним проучавањима књижевне културе Срба у Хрватској и Крајини. Утолико је од великог и трајног интереса за српску науку о књижевности, посебно за културу националног памћења и сјећања у оном дијелу нашег народа којему ће као јединија баштина остати што се чува у књигама и другим медијима колико буду трајни.

ПРИПОВЕДНА ПРОЗА ДРАГЕ КЕКАНОВИЋА: УСВОЈЕЊЕ, СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ: КАИРОС, 2013.

СЕЂАЊЕ, ТРАЈАЊЕ И ПРИЧА

пише: **Милета Аћимовић Ивков**

Снага наговештаваних, слуђених и одиграних међунационалних и верских сукоба и горчина губитка и пораза из њих проистеклих својом јеткошћу и snagом, као и сетно-меланхолична интонација исказа евоцирања слика изгубљеног завичаја и затртог порекла упечатљиво су, прожела скоро све странице ове, сугестивним сликама и понорним увидима у нововремену судбину Срба у Хрватској, обележене приповедне књиге

У критичком опису приповедне прозе Драге Кекановића редовно је истицана околност да се он стваралачки у књижевности јавио и афирмисао у оквиру генерације тзв. „хрватских борхесоваца“. Мада и ову уопштавајућу констатацију ваља, као и друге сличне парцелизације и генерализације у књижевности узимати са доста критичке задршке и интерпретативног опреза, елементи који указују на поетичке сродности и сличности са фантастичком стилизацијом прозног описа, каква је присутна у знатном делу прозног опуса овог аргентинског мага, јасно се издавају и препознају у његовом приповедном свету. Мада се та међутекстовна веза указује као стабилизовани топос који потврђује Кекановићево стваралачко настојање да свој приповедни опис изгради као модеран и на саму књижевност и њене залихе вишеструко стваралачки ослоњен, данас уочавамо како је њен дубински корен постојаније везан за савремену драму човека његовог славонског завичаја и судбину његовог, у понављању историјских ломова трагично затеченог, српског национа. То постаје нарочито видно када се читалачки и интерпретативни поглед пажљивије окрене његовим новијим приповедним књигама, какве су: *На небу и друге приче* (2002) и *Усвојење* (2013).

А у таквом опажању које настоји да препозна и у једну тематску, значењску, смисаону целину повеже његове новије књиге, ваља уврстити и изредни „ловачки“ роман *Вепрово срце* (2012) који уз роман *Ивањска ноћ* (1985) чини стожерну поетичку и вредносну осу његовог књижевног опуса.

Актуелизујући раније претпоставке о потреби „историјске дистанце“ од догађаја који би се могли сижетирати у прозним текстовима, на примеру прозе Драге Кекановића можемо да запазимо како та „дистанца“ није нужна ни, следствено, нарочито продуктивна. И писац може да буде хроничар драматичних догађаја непосредне стварности, дубински тумач свог доба. За пример таквог стваралачког односа довољно је илустративна последњеобјављена Кекановићева приповедна књига *Усвојење*, а за сагледавање његовог развојног континуитета и досегнутих високих књижевно-уметничких вредности репрезентативна је књига *Изабране приче* (2015).

Још од прве од седам прича ове композиционо и значењски исцела грађене књиге, (и она може да се прихвати као да је сачињена од „Седам делова једне заједничке повести“, штоно је за понајбољу своју приповедну књигу у поднаслову написао

Киш) зазивање слика прошлости у вези са силаском у време, преиспитивањем и вредновањем преживљеног и метафизичким и стварним активирањем тежње за повратком у завичај, постаје један од поетичких константи и творбених принципа који се пажљиво усаглашава са седам различитих начина и облика изградње приповедног склопа, изградњом приче.

**Начини и облици на које је
Кекановић одабрао да нам
исприповеда оно важно и
преломно из живота својих
јунака, крећу се од начелно
веристичког до фантастичког
и поетски-меланхолично
тонираног описа**

Настојање да се изврши повратак у прошлост у овим је приповеткама мотивисано жељом приповедног субјекта да се минуло време реконструктивно представи и тако преиспита и оцени, посебно у светлу трагичних нововремених последица рата и изгона. Такво стварносно и судбинско-историјско опредељење усмерило је Кекановића да у свакој од седам прича лик приповедача и приповедни поступак изгради и обликује на засебан начин. Тако је у овој књизи развијена читава лепеза приповедних поступака и изграђена фамилија карактеристичних и упечатљивих ликова. И баш та саображеност начина приповедања тематском и садржинском плану приче у књизи Усвојење битно опредељује и боји читалачки утисак, који је саздан од снажне уверљивости и психо-емотивног сатрепета и саживљености. А сами начини и облици на које је Кекановић одабрао да нам исприповеда оно важно и преломно из живота својих јунака, крећу се од начелно веристичког до фантастичког и поетски-меланхолично тонираног описа, који се реализује у формалним оквирима дуже приповетке, потом фрагментима „фуснота“ енциклопедијски усмереног приповедања, преко цитатног активирања псеудо-форме новинских писама читалаца, до реализације краће приче у свега једној до две реченице. Тиме нам овај приповедач показује да своју рану лектиру, читалачко-интелектуалне заносе и ране радове, односно своја модернистичка опредељења, није заборавио ни одбацио већ да их је, уз високи степен стваралачке самосвести и апстраховања, пристало и плодотворно активирао у новој и свакако књижевно-уметнички најостваренијој приповедној књизи.

Кекановићево опредељење да у приповедни фокус доведе ретроспективно осветљавање и сликање читавог живота јунака,

колико и оних вршних ситуација и драматичних искушења у андрићевским *поремећеним временима*, видно је већ од прве приповетке чији је наслов истављен на прочеље књиге. У њеном уводном исказу оглашена је потреба приповедног субјекта за поринућем у сећање; за повратком у „галаму студенских демонстрација и у дане побуне 1968“. А тај археолошко-приповедни захват у коме се настоји да се, са дистанце од скоро четири деценије, приповедно расветли судбина младих бунтовних јунака заљубљених у исту девојку и понуди усвојење њеном детету рођеном из тог чудноватог укрштеног односа, чијен је на фону друштвених немира који се, у часу реконструктивног приповедања, у приповедачевој свести раскриљују и ујашњавају као пролегомена за бурна времена „која тек долазе“; која су извесно дошла и, кроз коначно одељивање Хрвата од Срба, донела жестоке националне и личне судбинске ломове, губитке и тешке поразе. Снага тих наговештаваних, слуђених и одиграних међунационалних и верских сукоба и горчина губитка и пораза из њих проистеклих својом јеткошћу и снагом, као и сетно-меланхолична интонација исказа евоцирања слика изгубљеног завичаја и затртог порекла упечатљиво су, одсудно и снажно, прожела скоро све странице ове, сугестивним slikama и понорним увидима у нововремену судбину Срба у Хрватској, обележене приповедне књиге.

Сажимање и високосимболично уопштавање искуства живљења и приповедања, у приповедном свету и поступку овог писца, репрезентативно је исказано у изузетној краткој причи „У лову на зеца“. Он, ловац, (мотивска веза са романом *Вепрово срце је очигледна*) затечен у одсудном часу високо у брдима (као у неким Андрићевим приповеткама) прогођен бујичним радом успомена, зазива сећање на детињство, родну шуму, на младост и прве пастопралне емотивне додире са сеоском чобаницом. Тако му се, у светлу слике њиховог растанка, нарочито изоштрава слика њиховог првог пољупца и, са полуувековне дистанце, потоње продубљено уверење да своју „црнокосу сељанчицу (...) не смије испуштати из наруџа, никад, никад...“ Евоцирање слика успомена, у јасно срезаној поенти, у овој причи о врхунцима живота који су виднији у часу његовог истицања из јунака, наврхујуће се резонерским или знаковитим исказом: „Гле лијепе ли смрти – рекао је неко кад су га пронашли.“ А коначном затирању трагова вековног присуства: изглобљености, бездомности, децентрираности, нестајању и смрти је у приповедном свету ове књиге, у њеној целокупној атмосфери, у пажљиво сплитаним емотивним и значењевским тоновима, све српско бесповратно усмерено и сви њени јунаци одсеком обречени.

Због тога се у новелистички продуженој приповеци са фантастичким елементима „Осјечка прича са седам фуснота“, у којој се такође асоцијативно-приповедно платно протеже на цео живот јунака, колико и на укрштене слике епоха, путовање иза граница времена тунелом испод Драве, древне тврђе и лепог и богатог славонског града, мотивисано множи сетним зазивима успомена на „тканицу“ родне долине, „коју су још

Римљани прозвали златном". У њој је подтекстовна релација са поетизованом прозом Бруна Шулца, постојана и јака. А на њу је Александар Јовановић, приређивач помињане књиге изабраних Кекановићевих приповедака, указао као на важну референцу за разумевање и тумачење његове приповедне прозе која, спрам тога, није само борхесовска.

Изградњи таквог типа уметничке визије која се креће рубом фантазијски обликованог простора, или га мимогред додирује, док је својом сазнајном суштином окренута истини и драми живота у једном сасвим конкретизованом хронотопу, посвећена је и прича „Сестра“. Пажљиво и дискретно саопштene „истине“ једног доба које је устукнуло од хуманистички оверених вредности, долазе у њој до гласа у коментару или срезаном увиду. Због тога она постаје и својеврсно приповедно сведочанство. Глас проживљене и проникнуте истине. Коначни посед болног историјски-егзистенцијално овереног сазнања о коначности нестajaњa и губитка.

**Настојање да се изврши
повратак у прошлост у овим
је приповеткама мотивисано
жељом приповедног субјекта да
се минуло време реконструктивно
представи и тако преиспита и
оценi, посебно у светлу трагичних
нововремених последица
рата и изгона**

Приповетка „Сlamка спаса“ твори утисак највеће обликовне спречнутости са основном темом, утисак знатне изражajне снаге и творачког умећа. Заснована на псеудожанровском цитату (новинска писма читалаца) она слика судбине загребачких Срба у крајњим околностима. У оним околностима у којима вредности срца, посвећености и пркосне истрајности, доживљавају највећу кулминацију. Има у њој уверљивих, без сентименталности и патетике дочараних, исказа дубоке проживљене патње, заноса, љубави и позне родитељске брижности. Оних дочараних вредности и светlosti живота које се вољно и несустало опирау авети зла, наново оживљеној. Срасла са животом, ова је прича стварна, трагичким поремећајима урезана, дубока бора на оронулом лицу нашег века и балканско-европског света.

Причама о вредностима љубави актуелизованим у околностима развијања и трајања историјске, урбане, интимне, стваралачке драме и разора, придржује се и прича „Балкон на Долцу“. Именом и атмосфером она је градска и уметничка. У њој су мотиви

постидног еротског буђења мушких позних година, издавојени у предњи план и оживљени на знаној позадини српске калварије у Загребу новог доба. Сновна и створена лепота у њој наткриљује, поновним оживљавањем старог национал-шовинистичког зла, покренуте међунационалне сударе и кошмаре и даје им тон и меру истинске апсурдистичке трагедије.

Постављена на композиционо повлашћеном месту прича „Кумић“ значењски и смишено затвара ову суморну Кекановићеву приповедну књигу и, местимичним меланхоличним нагласцима, читалачки доживљај усмерава ка њеном трагичком финалу. У њему се ова упечатљива и ангажована, вишеделна а заокружена, прича-књига о „затирању“ живота и српских села на Папуку и шире у савременој Хрватској, у којој „у вртлогу заслепљујућег бљеска“ (алузија је сасвим јасна!) „након устрајног и незаустављивог исељавања“, видимо „опљачкане, миниране и запаљене куће“, долази до своје завршнице оличене у коначности избеглиштва и расејања – бездомном и безименом потонућу јунака у далека пространства под јужним крстом. На крају света. Заувек.

Наоко једноставног сижеа, казивана у првом лицу сећања и сведочења, у слободијем асоцијативном кретању по оси времена, прича „Кумић“ читаоца уводи у средиште Кекановићевог приповедног света, у „стари крај“, у мотивски склоп који крије похарана села (изгубљеног) славонског завичајног побрђа Папука и Псуња. У средиште ратне похаре и крајњих егзистенцијалних искушења, изнуђица и поништења којима је у досуђеном дистопичном простору изложен репрезентативни млади јунак Плегави Мирко, приповедачев кумић. Високо истављени лик-символ ове завршне приповедне каденце; сетне кантилене слика сећања стечених у идеализованом простору пишчевог завичаја и реквијем за угушени и угашени живот његовог ојаћеног и расутог национа. „Нема нас, мој кумићу, нас више нема у старом крају, ми одавно више нисмо живи (...) – речи су којима се приповедач расудно и одсудно опрашта од свог и од завичаја своје новије прозе. На хоризонту светло трне и нестаје, док одасвуд навире тама.

Лишени стабилног ослонца у својим помереним животима, јунаци новије прозе Драге Кекановића посежу за оживљавањем успомена, као јединим стабилним упориштем. Окренути њему, они своје животе и приче о њима пуне потребним утешним смислом, као досуђеним проклетством и благословом, истовремено. А сам писац тако усудно бива посвећен средишњим темама свог живота и доба и подстакнут да о њима, из самог средишта, нешто нужно и важно приповедно саопшти. И то у формама и и на начине који у себе укључују и дискретне а јасне исказе поетичке самосвести; исказе о природи, ограничењима, вредности и функцији приче и причања. Причe која у себе упија историју, национално и културно наслеђе и приповедно знање и која, користећи различита стилска средства – од поетизације до ироније, најпостојаније, саосећајно и каткад меланхолично, казује и сведочи о животу и судбини нашег човека затеченог у процепу историје и политици. Тај појединач са својом неизвесном судбином, њена је циљана мета и досегнута стваралачка мера.

MIRJANA ĐURĐEVIĆ: *ODLAZAK U JOLKI PALKI ILI LAŽNA UZBUNA U ALEJI ZASLUŽNIH*, BEOGRAD: LAGUNA, 2016.

RIBINA BABA I ZLOČESTA CVEĆARKA

PIŠE: Sanja Šakić

Roman *Odlazak u Jolki Palki*
očekivano je nekonvencionalan,
duhovit i zabavan kao i ostali
romani o inspektorki Harijeti.
Zbog referenci na romane
***Deda Rankove ribilje teorije* i**
Čim preživim ovaj roman novim
čitateljima bi na trenutke mogao
biti nejasan, ali riječ je o jednom
od najboljih romana iz serije

„Ne nestaju ljudi, nestaje budućnost. Sadašnjost lipsava u mukama, samo nam se još prošlost izvrsno drži.“

(*Odlazak u Jolki Palki*, 64)

Mirjana Đurđević u srpskoj se književnosti pojavila 2001. godine s faktografskom farsom *Čas anatomije na Građevinskom fakultetu*, a veću medijsku pažnju dobila je romanom *Prvi, drugi, treći čovek*. U tom romanu opisano je kako se Radovan Karadžić skriva u beogradskoj ordinaciji radeći kao psihijatar dok su ga posjećivali pripadnici obavještajnih službi. Karadžić je, naime, uhićen dvije godine nakon izlaska romana u Beogradu gdje je živio kao psihoenergoterapeut Dragan Babić. Autorica tvrdi da jednostavno piše o ljudima i događajima koji je okružuju, a za koje se većina pretvara da ih ne vidi – to što stvarnost katkad oponaša fikciju i što se istina krije na najtrvajalnijim mjestima nije u nadležnosti pisca.

Opus Mirjane Đurđević čini petnaestak romana, a u njemu prevladavaju historijske metafikcije i parodijski romani. Riječ je o romanima koji obuhvaćaju širok raspon tema iz bliže i dalje povijesti, a zajedničke odlike svih njezinih romana su iznimna čitljivost, žanrovske igre i humoristični ton koji ne isključuje oštru kritiku društvenog poretku. Osim toga, glavnu riječ u svim njezinim romanima imaju protagonistice čije nesvakidašnje pojave i hrabri potezi potkopavaju književne i društvene konvencije. Izborom relevantnih društvenih pitanja i likova koji su nerijetko margi-

nalizirani u službenim povijestima, njezini romani u konačnici pokazuju da humor ne podrazumijeva banaliziranje i pojednostavljinjanje sadržaja. Primjerice, roman *Kaja, Beograd i dobri Amerikanac* (2009) se humorom odupire ideji da se o velikim nacionalnim uspjesima i nedaćama treba govoriti isključivo u maniri ozbiljnih povijesnih udžbenika, dok roman o muškoj i ženskoj masonskoj loži *Bremasoni* (2011) pokazuje u kojoj su mjeri muške institucije ograničene elitizmom i nizom pravila koja su sama sebi postala svrhom. Angažiranost Đurđevićinih romana očituje se u nijansiranim rodnim odnosima i emancipatorskim momentima koje je teško propustiti u čitanju čak i kad se kritička oštrica usmjeri na samu protagonisticu romana.

Odlazak u Jolki Palki ili Lažna uzbuna u Aleji zasluznih osmi je po redu roman iz serijala parodijskih detektivskih romana u kojima pratimo avantine detektivke Harijete, bivše „inspektorke za krvne i seksualne delikte MUP-a Srbije“ i bivše vlasnice detektivske agencije Lucky Charm. Prethode mu romani *Ubistvo u akademiji nauka* (2002), *Parking svetog Savatija* (2003), *Deda Rankove ribilje teorije* (2004), *Jacuzzi u liftu* (2005), *Prvi drugi, treći čovek – srpske legende* (2006), *Čim preživim ovaj roman* (2008) i *Leš u fundusu* (2012). Kronološki dolazi nakon mračno intoniranog romana *Čim preživim ovaj roman* u kojem je Harijeta bila teško bolesna i koji je čitatelje ostavio u neizvjesnosti hoće li Harijeta preživjeti rak, tj. još jedan roman. Mirjana Đurđević se nakon poduze stanke vratila svojoj najpozna-

tijoj junakinji koju je u novim avanturama dodatno zaokružila i obogatila kako životnim (ne)prilikama tako i neuobičajenim žanrovskim igram na konvencijama.

Romani o Prljavoj Inspektorki Hrijeti, parodijskom pandanu Prljavom Harryju Callahanu, obuhvaćaju teme iz kriminalnog miljea poput ratnih zločina, špijunaže, građevinske mafije i zlouporebe položaja. Budući da je riječ o kriminalu i društvenim problemima koji su opipljivi u svakodnevici Đurđevičinu čitatelja, parodija se ovdje nametnula kao jedini prihvatljiv način na koji se ti zločini još mogu „otkrivati“. Parodija žanra krimića, te posljedično i parodija detektivskog mačizma i krimića kao tradicionalno „muškog žanra“, ne iscrpljuje se u zabavnoj intelektualnoj igri detekcije zločina jer su romani zaokupljeni Hrijetinim intimnim problemima jednakom kao i predmetom njezine istrage. Primjerice, *Čim preživim ovaj roman* prisiljava čitatelja da sam razotkriva serijskog ubojicu zato što je Hrijeta bolesna, a polovica romana *Odlazak u Jolki Palki* posvećen je Hrijetinom odnosu s dementnom majkom. Bez obzira na humor koji je jedan od najvidljivijih aspekata proze Mirjane Đurđević i jedan od razloga njezine popularnosti, Hrijeta je detektivka čiji su život obilježili brojni životni porazi, a čiji su uzroci i posljedice nerijetko bili isprepleteni s detekcijskim dijelovima romana. Ona nosi staru odjeću, kupuje na pijaci, previše pije, puši i psuje, hirovita je, vulgarna, neotesana, drska, nepredviđljiva... Hrijeta je daleko od tipa uzornog istražitelja, a iz romana u roman imamo dojam kako je razvijala više svoje mane negoli vrline. Osim toga, često joj se spominava nedostatak takozvanih ženskih vrlina pa joj je za izvršenje novog zadatka savjetovano „Samo treba da se praviš da si žensko i paziš šta se događa“. Svaki od osam romana može se čitati zasebno, ali uvidom u cjelinu vidljivo je da se Hrijeta mijenja i da s godinama doživljava fizičke i psihičke promjene zbog kojih se čitateljima doima bliskom, „stvarnom“ i privlačnom. U posljednjem romanu zatičemo je u pedesetim godinama, s invalidskom mirovinom, kako prevodi krimiće i pokušava preživjeti od prevoditeljskih honorara: „Jedino dobro što se Hrijeti desilo nakon operacije jeste da je ostala živa“. Ovakvu „idilu“ bivše detektivke narušava majčino narušeno zdravlje pa je Hrijeta prisiljena preuzeti sumnjivi posao ne bi li majku smjestila u dom i platila za njezino uzdržavanje. Parallelno pratimo priču o ostarjeloj Cvećarki i njezinom sinu Makiju u Moskvi (riječ je o očiglednim referencama na Mirjanu Marković i Marka Miloševića koji su u Rusiji dobili politički azil) koji pokušava dementnoj majci kupiti ženski časopis ne bi li starica imala gdje objavljivati svoje eseje i kolumnе. Društvo im pravi Žile, bivši sportaš i sadašnji eskort, a fabula započinje tek kad se u sredini romana njegovi i Hrijetini putevi spoje.

Važnost koju roman pridaje procesu starenja ogleda se u formi romana i neuobičajenom rasporedu sadržaja, a duljina uvodnog dijela pokazuje da su obiteljski odnosi i starenje romanu vrijedni jednakom kao i vijesti s naslovnicu i crne kronike. Osim Hrijetine i Makijeve majke, čija je sebičnost i okrutnost izložena kritici zato što su oštetile vlastitu djecu (a i sve druge s kojima su dolazile u dodir), u ovom romanu pojavljuju se i „uzorniji“ tipovi majki kako bi se problemu obiteljskih odnosa i zamjene uloga prišlo s više strana. Dvije majke koje gube razum nisu tek okidači za brojne humoristične situacije, nego se u usamljenosti Hrijetine majke koja u kasnim godinama traga za ljubavlju i avanturama, ogleda i Hrijetin život zato što roman u više prilika ističe njihovu sličnost. Iako je sad već „ribina baba“, a

dobra riba nikad nije ni bila, Hrijeta se odlučuje iskoristiti svaku priliku i avanturu koji joj život nudi. U njezinoj odluci da uživa u životnom putovanju leži najvažnija pouka romana, dok u konvencionalni „happy end“ koji joj je namijenio roman njegova protagonistica ni najmanje ne vjeruje.

**Romani o Prljavoj Inspektorki
Hrijeti, parodijskom
pandanu Prljavom Harryju
Callahanu, obuhvaćaju teme
iz kriminalnog miljea poput
ratnih zločina, špijunaže,
građevinske mafije i
zlouporebe položaja**

Iznevjeravanje matrice detektivskog romana nije nepoznanica u serijalu o inspektorki Hrijeti, nego je dio promišljene pripovjedne strategije da se društvene nejednakosti i rodne odnose inkorporira u samo mjesto zločina. Izbor atraktivnih sadržaja koji nisu tipični za suvremenu srpsku prozu te njihovo oblikovanje u formi detektivskog romana omogućuje autorici da prevlada ograničenja detektivskog romana, ali i već puno puta viđene postmodernističke parodije istog. Zaplet romana *Odlazak u Jolki Palki* organiziran je oko istrage nerazjašnjenih ubojstava iz devedesetih i pranja novca pod krinkom kupovine ženskog časopisa. Međutim, Hrijeta se u svemu tome nađe slučajno, samo zbog brze zarade jer mora platiti majčin boravak u domu. Za razliku od detektivka u detektivskom romanu, ona ne istražuje zločin. Klizanje iz detektivskog žanra završava se na nepoznatom teritoriju ljubića s kojima je Hrijeta bila u doticaju još samo kao prevoditeljica i čitateljica („Lepo sam se dogovorila da radim isključivo krimiće. A od ta četiri ispaljeno je da je jedan neki ljubić, jebote, ja i ljubić, uopšte ne kapiram o čemu se radi“). U nepredviđenim okolnostima i trenucima nedoumice Hrijeta se povodi za znanjem koje je stekla kao čitateljica krimića i špijunskih romana: „E, vidi se da nedovoljno čitaš suvremenu treš literaturu. Što veće gluposti, to čitaoci više veruju. Isto kao i sa laganjem u životu, što gluplja laž – to bolje prolazi“. Međutim, uvijek je svjesna da je u velikim zavjerama ona samo sporedni lik koji do kraja priče/romana neće shvatiti tko za koga radi („mi smo oni što ih roknu u trećem kadru“).

Roman *Odlazak u Jolki Palki* očekivano je nekonvencionalan, duhovit i zabavan kao i ostali romani o inspektorki Hrijeti. Zbog referenci na romane *Deda Rankove riblje teorije* i *Čim preživim ovaj roman* novim čitateljima bi na trenutke mogao biti nejasan, ali riječ je o jednom od najboljih romana iz serije. Ozbiljna priča o usamljenosti i starenju, obiteljskim odnosima i kriminalcima u egzilu upakirana je u dopadljivu, zabavnu i čitljivu prozu koja, premda koketira s rješenjima trivijalne književnosti, nikad nije banalna i otrvana.

JANKO HRKALOVIĆ „KATALOG RETKIH SRPSKIH KNJIGA: 1741-1941“, BEOGRAD 1971., IZDANJE AUTORA

VELIKA ČETVORKA

PIŠE: Čedomir Višnjić

Ovim katalogom stara srpska knjiga u Hrvatskoj
tih i nepovratno dobila je
svoje odgovarajuće mjesto u
nacionalnoj kulturi. Zasluga
je to Janka Hrkalovića i svih
onih od kojih je učio tražeći
knjige za njih

U ostakljenom ormaru referentne zbirke „Prosvjetine“ Centralne biblioteke u Zagrebu, na vidljivom mjestu, u zeleno platno povezan stoji primjerak knjige, izuzetne ne po rijetkosti, već po činjenici što svojim prisustvom povezuje u društvo barem tri, ako ne i četiri, istaknute ličnosti srpske kulture i duhovnosti, porijeklom ili vezane za Hrvatsku. Da odmah kažemo, to je društvo logično, bratsko po opredjeljenjima i vrijednostima, složno i u jedan jaram upregnuto. Riječ je o čuvenom „Katalogu retkih srpskih knjiga: 1741-1941“ Janka Hrkalovića, štampanom u Beogradu 1971 godine kao „izdanje autora“. Jedna od najvažnijih srpskih knjiga tog vremena, iz srca njenog života, štampana je kao privatno izdanje, na čest autoru i izdavaču.

Na predlistu stoji krasopisnom cirilicom ispisana posveta: „Biblioteci Episkopije Gornjokarloske, s poštovanjem Janko Hrkalović, 21. XI 1973.“ Knjiga je morala doći u ruke episkopu Simeonu Zlokoviću, potom proti Milanu Radeki, na čije je traženje možda i stigla u Karlovac, jer je iz njegove ostavštine predana „Prosvjeti“, a autor kratkog i nadahnutog predgovora ovom „Katalogu“ je Dejan Medaković. To je ta velika četvorka, kako vrijeme prolazi, sve veća.

Vladiku Simeona, obnovitelja pravoslavlja poslije prvog velikog stradanja u prošlom vijeku, ovdje ćemo samo spomenuti. Podizao je i obnavljao crkve i duše ljudi, poznavao je vrijednost knjige, i o njemu ćemo na drugom mjestu i opširnije. Isto vrijedi i za Dejana Medakovića, inače velikog knjigoznance, kojem je Hrkalović tada učinio čast povjeravajući mu proslov. Zanimaju nas primarno dvojica najzасlužnijih za put ove knjige u „Prosvjetinu“ vitrinu.

U velikoj „Spomen knjizi Srpskog privrednog društva Privrednik“, pod brojem 17 162, nalazimo suve podatke iz obrasca: Hrkalović Janko, Natalijin 126 – Turjanski, Vrhovine, kažu da ga je poslao mjesni učitelj Juraj Mravunac, a da je pitomac zanat pekao kod beogradskih knjižara, Sujić Vase, Radomira Bugarskog i Dragoslava Petkovića, kod koga se osamostalio. Zaveden je u evidenciju 23. novembra 1925. U priči o njegovom životnom putu pomaže nam dobar običaj starih knjigoljubaca. Tako je i ovdje Radeka u knjigu umetnuo isječen iz „Politike“ od 31. V 1970. razgovor Zire Adamović sa Hrkalovićem. Bila je to poznata rubrika „Razgovor nedelje“. Stari antikvar čuvenom novinaru izgovara pravo pohvalno slovo predratnim beogradskim antikva-

rijatima, kaže da ih je u ondašnjem malom gradu bilo čak 15 „čistih“ – knjižnih i još toliko mješovitih, izdvaja svojeg gazdu Dragoslava Petkovića, spominje imena velikih srpskih bibliofila, na prvom mjestu Vojislava Jovanovića Maramboja, i brojne druge, od Pavla Popovića do Ivana V. Lalića. Poslije II Svjetskog rata beogradski su antikvarijati spali, kao knjiga, na jedno slovo. Taj jedini, onaj Srpske književne zadruge, decenijama je vodio onaj Privrednikov pitomac iz Turjanskog. Ponosno se sjećao velikih mušterija: „Godinama je u antikvarnicu SKZ navraćao Andrić: njega je interesovalo sve što je u vezi s Bosnom. Ja sam uvek svaku knjigu za koju pomislim da će zanimati Andrića odvajao – kad najde, ja mu je pokažem, a on zablista od zadovoljstva...“

Tokom 1921. i 1922.

Radeka je u Gospiću vodio „Srpsku narodnu čitaonicu“ o čemu piše izvještaj u tamošnjem „Narodnom jedinstvu“. Kaže da je čitaonica tokom 1921. bila otvorena 141 put, da su 94 korisnika posudili 1052 knjige

Hrkalovićev katalog i danas, 45 godina poslije, predstavlja nezaobilazan priručnik bibliofilima i antikvarima, iako su mnoge stvari istraživački u međuvremenu otiskele dalje, mnoga rijetka izdanja izdana fototipski, on je još uvijek koristan i u najpraktičnijem smislu, određivanja odnosa među cijenama pojedinih knjiga i serija. Stoji i zadnja rečenica Medakovićevog predgovora koji kaže da je u pitanju djelo „koje se s ponosom može ugraditi i u srpsku kulturnu istoriju“. A stoji i to da je ovim katalogom stara srpska knjiga u Hrvatskoj tiho i nepovratno dobila svoje odgovarajuće mjesto u nacionalnoj kulturi. Zasluga je to Janka Hrkalovića i svih onih od kojih je učio tražeći knjige za njih. Pošteno je priznati da autor ovog teksta drži Hrkalovićevu knjigu na stalnom mjestu na radnom stolu. I ne mogu je nikako zamijeniti druga opširnija i sveobuhvatnija izdanja.

Na „Prosvjetinom“ primjerku stoji i rukopisna bilješka bibliotekara Sekulića „ostavština prote Radeke“. Glavni dio te ostavštine čini komplet kola Srpske književne zadruge, nešto preko 500 svezaka, uključujući i ratne „apokrife“, kataloge Zadruge, spiskove izdanja koji svjedoče o sakupljačkom poslu. Ništa logičnije od činjenice da je ovaj uzorni nacionalni radnik posebnu pažnju posvetio kući i knjigama kojima je nacionalno-integracijski proces bio izvorni smisao. Za njega je to bila davno prepoznata briga i cilj. Tokom 1921. i 1922. vodio je u Gospiću „Srpsku narodnu čitaonicu“ o čemu piše izvještaj u tamošnjem „Narodnom jedinstvu“. Kaže da je čitaonica tokom 1921. bila otvorena 141 put, da su 94 korisnika posudili 1052 knjige. Na kraju posebno moli darodavce za tri knjige iz Zadruginog Kola koje im nedostaju do kompleta (Franklin, Loti, Konstantinov). Krajem iduće godine izvještava kako broj knjiga raste, a broj članova opada... Radeka će poslije učiniti mnogo na evidentiranju, sakupljanju i opisivanju srpskog kulturnog blaga po Gornjoj Krajini i Dalmaciji. Čovjek XX vijeka, a blizak episkopu Simeonu, saradnik Radoslava Grujića, morao je vidjeti mnogo toga što nikakav sveštenik, nikakav Srbin iz Hrvatske nije želio vidjeti. Gledao je sudbinu svoje crkve u svom narodu. Mnogo je toga i zapisaо, ali zanimljivo, bio je čovjek velikog znanja i nekako tvrdog pera. Iz njega su se redale činjenice, bez potrebe da se tekst estetski uobliči. Ali zasluge su mu neprolazne.

**Ništa logičnije od činjenice
da je ovaj uzorni nacionalni
radnik posebnu pažnju
posvetio kući i knjigama
kojima je nacionalno-
integracijski proces bio
izvorni smisao. Za njega je
to bila davno prepoznata
briga i cilj**

Radeka je u knjigu slučajno umetnuo, pa sada tamo stoji, razglednicu Kraljice Simonide, fresku iz Gračanice. Ova su četvorica ljudi mnogo toga učinili da pogledamo i progovorimo iz vlastite prošlosti.

ЦРТИЦА ПО ИЗБОРУ ЧЕДОМИРА ВИШЊИЋА

ДОК ДИМ ПРОЂЕ КРОЗ ОЦАК...

Кнез Милош, године 1815., на Ђуприји, углави са Мараши-Али-пашом онај познати уговор, по којем је престала борба између Срба и Турака. Неке народне старешине, а особито Павле Џукић, нездовољне тако скученим правима, која су Србима подјамчена тим уговором, почеше викати на Милоша, и тражити да се и даље војује.

Милош, саслушавши њихове прекоре и тежње, а сећајући се у каквом је чемерном стању народ, после несрећа од 1813. и 1814., рекне:

— Море, људи, станите мало, да нам једном пође дим кроз оцак, и да макар једну погачу испечемо на кубанском огњишту! Па ћемо после гледати шта ћемо и како ћемо. Не море се све уједанпут.

Време је показало да је радио и патриотски и мудро.

НОВЕ СПАХИЈЕ

Године 1830. свечано је објављен у Београду султански хатишериф, по којем је кнежевини Србији призната унутрашња аутономија.

Тим је актом одређено колики ће Србија давати данак Порти на годину. У тај данак узета је и исплата оних спахилука које су поједини Турци до тога доба имали у Србији.

У то време бејаше у Србији људи који су жељели те турске спахилуке куповати за себе. Ти су људи уверавали кнеза Милоша да је боље да те спахилуке, та крупна имања, прода богатим појединцима, него да их остави сељацима, који ће их раздробити у ситне баштине. Највише се, кажу, за то заузимао Стојан Симић.

Кнез Милош, саслушавши га, рече:

— Море, Симић! Ти си мени причао да у Влашкој има спахија који кад купе десетак од јаја носе протак са великим рупама кроз које свако јајце пролију, па које год прође, то им је ситно. Њега не примају!

— Забога, господару! Нећемо ми бити таке спахије, — одговори Симић. — У Влашкој су туђини што то раде. А ми смо сељацима браћа...

— Симић! — настави Милош, — нећемо таки бити ја и ти, док смо живи. Али, ми ћемо помрети. Остаће наши синови. Они ће гледати ове сељаке као што ми данас гледамо Цигане!

— Неће, зар, господару!

— Хајде, нек' неће и они. Али, наши ће синови отићи у свет, да се проводе, а спахилуке ће дати закупцима из бела света: па, ти знаш, закупац је закупац!... Ко онда сме рећи да смо ми Србе ослободили? Нико, светога ми Николе! Него ће још свак рећи да смо ми отерали лоше спахије да доведемо још горе! Батали ти то, мој Симићу, батали!

СРБИ “НЕМАЧКАРИ”

Године Пошто се број Срба немачкара око кнеза Милоша, и уопште у државној служби, веома увећао; и пошто се осетило да они имају велику власт у пословима: почну се стари, заслужени домороци срдити, а кнеза Милоша за то осуђивати. Они тога свога расположења нису нимало крили; стога је кнез знао све што они говоре и што осуђују.

Једно јутро зовне кнез к себи у оцаклију: Милету, Паштромца, Јоксу, Ресавца и још неке нездовољнике, па, сасвим озбиљно, рекне:

— Чинећи се волико, дошло ми је од Мектербаше (Метерника) некакво писмо. Ваља ми га прочитати, и одговорити на њега. Зато сам вас звао. — У тај пар момак унесе писмо, а кнез настави:

— Деде, Милета, узми то писмо, прочитај га, и начини одговор.

— Бог стобом, господару! Па ти знаш да ја не умем читати.

— Деде ти, Јоксо!

— Нашао си, господару, мајчина писара!

— Узми ти, Амица; ти свакога ђавола знаш!

— Само то не знам, господару, а за пуном совром довијам се и, да видиш, иде ми све за руком!

— Деде, ти, Ресавче!

— Ако је мотика, макар била и тешка, нешто ћу учинити, али пером — слаб сам работник...

— Видите ли, — проговори Милош после неког ђутања, — зашто држим ове “немачкаре”! Зар су мени миле њихове кусе хаљине, или оно њихово бенављење у беседи; али, ето, требају нам! И требаће нам докле год не стигну наши синови!...

Кнез Милош у причама, “Типографија” Загреб

BALADA O STOPALIMA I SMEHU

Natalija Jovanović

Natalija Jovanović (1989) Rođena u Beogradu. Student završne godine postdiplomskih studija srpske književnosti. U svojoj disertaciji bavi se statusom tela u prozi i filmu Živojina Pavlovića. Objavila pesničku zbirku "I dosta" (2014). Pored poezije, piše prozu i radove iz oblasti nauke o književnosti. Kada ima sreće, predaje književnost u školi i uživa u radu sa decom. Kada nema sreće, piše.

PRECI

Od svih onih što su bili lepi
Ostale su beskrajne tištine
Ostala duga pitanja sa ove strane
Koja se sva bez greške mogu svesti
Na jedno besno pa poraženo zašto

U našim je rukama pamćenje naših predaka
Moj dnk i njihovi snovi o potomku dečaku
Kroz koga će se uliti u nečije tuđe trbuhe
I tako redom rasti i množiti se vekovima
Bezbožni crni i neumrli

Njihovi snovi nisu hteli moje ruke
Što su grlile sećanja
Potpunim zagrljajem kojim košmar
Grli dete
I mene u ovim godinama
Kad dete više nisam a svoje dece nemam

Previše su stvarne nepoznate žene
Koje srećem kad zatvorim oči
Prijatelj mi kaže sve si to ti
Ja kažem one su pasivne daleke i tupe
Odgovara jer samo si ti tamo čovek

Samo ja sam čovek
Samo ja sam šaka-greška
Koja miluje letnji zadebljali vazduh
Od sve te lepote ostalo je
Samo moje tiko svetlucanje obraza
I vrata

VEŠALICA

Bez šaka i glava mirno stoje džemperi
Sa ofingera plafona vise obešeni

U japanu ima jedna šuma za izlete
Sa kojih se ne dolazi kućama

Šuma samoubica što su isprobali
Čvrstinu svojih lobanja rastegljivost vratova
Shvatili ljudskost je slaba ljudsko se lako slomi
U sekundi shvatili dok ona se prelamala u ništa

Sa šakama i glavom nosim
Svim danima osim subote i nedelje
Pod kaputom svoje mirne džempere
Skupim ih pa perem petkom posle podne

Iz kreveta ih noću posmatram
Kako se besciljno klate

PRE KIŠE

Bilo bi tako lako umreti u snu
Tajnu ove lakoće čuvaju uspeli spavači
Ostali žive u strahu od bola i iznenadnog pada

Tako se strahuje od kraja ljubavi
Od dana nakon nekog tamo sutra
Koje čekamo zaljubljeni i nežni
Kad sve će biti kao da ništa nismo dočekali

Sve isto kao pre brojanja i pretvaranja
U neprebrojive sekunde koje neprimetno teku
Brzinom onoga čemu ne slutimo kraj

Teški su to oblaci što ih upucamo
Da na nas se sruči muka
Izlomljena kao kiša
Dok pod njom igramo goli zatvorenih očiju
Spavači kojima smrt ne pada na pamet
Ni kad im se sliva niz ruke

VELJAČA

Objašnjavam sućut i čutanje
Osetiti to je u korenu svega
Kao seks u londonu i prežvakanim
Metropolama sveta

U korenu svega ugašeni zvuk
Zamišljam kako dišeš
Otvaraš k meni oči
Neću reći nemoj da ideš tamo
Gde ja nisam

Čutanje je osećanje
Bez tchine logičan si kao saučešće
Nismo zločinci ni glumci
Ne učestvujemo u istom činu
Ako se među nama odigrava čin
Ti zatvaraš oči
A ja odem čuteći

Za italijane je slušati
Špansko osećati
Negde u dubinama naših jezičkih svesti
Mešaju se čutanje slušanje
I osećanje
Onaj koji bi da bude saučesnik ostaje sam

A ti si sa druge strane dubok tih i osetljiv
Na dodire i melodijski prodrorne
R(ij)eči i veljaču

MANČESTER

Nemojte misliti
Da sam se jutros probudila pametnija
Opet nisam shvatila ništa

Tmurno je i mislim na ceo svet
U kome nisam bila
A dovršen je bez mene

Lepota je kad znaš da je dosta
Žena je jutros skočila sa terase
Prekoputa
Shvatila je kako je asfalt
Jedini stabilni oslonac
Mislila je:
"Jebote ovo je tako lako
Pući će mi srce"

U slabim mlazevima sliva se sunce niz leđa
Stojimo pogнуте glave
Kao pod tušem
Jutros je tmurno i tiho
A negde tamo
Cela Engleska miriše na huligane i čaj

BALADA O STOPALIMA I SMEHU

Nikome još nismo bili tako tihi
Zamisli čoveka da ide ulicom
Obuo je nove cipele
Zaboravio na bolove u duši

Šta ti je duša a šta je noge
Pod dušu podmetneš tkivo poricanja
Mehanizmi odbrane kažu
Pod stopala nema šta da se stavi
Zemlja je usijana daleka i boli
Zemlja je asfaltna mrlja
Prošarana travnatim detaljima

Samo nas đonovi dele od podzemlja
Troše se trenjem
Rastojanje je tanje
Bilo ga je pa ga nema
Tanja je zemlja tanji đon i koža
Naša su stopala
Kunem se
Osetila toplinu jezgra

Nikome još nismo bili tako tihi
Kao jedno drugom nakon smeha
jer ne govori nikad da ne poremeti lik
koji je jednom zasvagda već poverilo pesku,
onom pesku što čeka da otekne sva voda.
Zato ono i čuti, kao da sve je pesak
iz koga može se sabrati svaka svakcata stvar
kada je jednom već prošla a opet nije dovršena.
Onda se umije, zaroni, i svet je opet mlad
sve dok ga oči ne vide onakvog kakav izranja.

KLUB 27

Ako čekam nekog najradije ču čekati tebe
 Izbor je uvek patetičan potez
 Nema vojske da odeš i da se vratiš
 Nema rata u kome ćeš da gineš
 Ne pišem ti pisma
 Ti čutiš kao moj otac
 Kada te sretnem kažeš
 Nekad se seti da postojim
 Nakon svih trenutaka kad nisi bio tu
 Meni je tri puta prošao život do sada
 Ne sećam se ni kako ti miriše koža
 Ti kažeš mirišeš uvek isto

Opet sam čitao tvoje pesme
 Ne kažeš one o meni to je jasno
 Ja nisam mislil pisala sam nove
 Prećutim

Skoro sam se zaljubila znam
 Pamtila sve što je govorio
 Mogla da ga citiram i tetoviram kao carpe diem
 Da ga gledam i mislim kako se razumemo
 A on bi mi pričao o svom ocu
 Koji nikoga nije voleo
 A ono što jeste ostavljao je jer je bio pička
 Ličio je sebi na svog oca
 Ja sam ga slušala i mislila
 Kako bih volela da on mene jednom ostavlja

Rekao je hajde da pravimo film
 Hajde da radimo nešto
 Pričao je i čekao da ja rešim
 Ja sam gledala u njegovo lice
 Nisam mu rekla ne bih skidala ruke sa tebe
 Ne bih ni kameru

Ako bih nekog morala da čekam
 Čekala bih njega
 Ali ti se vraćaš
 I reći ču ti čekam tebe
 Jer nemam strpljenja ni petlje
 A imam 27 godina
 Suvise da se igram filmskog genija

ŠESTO ČULO

Ako su se boje pokidale
 Negde u mojoj utrobi
 Ja više nemam prste
 Da obuhvataju cvetove
 Da ih lome dok su tihi

Prsti i cvet isto su stablo
 Zemlja ih nosi
 I prežali lako ko smrt mrava

Ja više nemam sluha
 Da čujem kako pada i tone
 Moj rođeni prst

U jedno isto bezbojno blato

Čula sve su manje spremna
 Što više pamte

Kad se rasipa jezgro
 Nebo je kao pred oluju
 Nikad se ne vrati isto
 Nikad ne zatvori krug

LEGENDA O SPREMNOSTI

Bolest predugo traje
 Ti nisi spreman za smrt
 Svuda po sobi mačija dlaka
 Nisi spreman da gutaš
 I kažeš nije to ništa
 Dok ne osetiš da te grebe
 Grlo te grebe ništa ne iskašljavaš

Gledaš kako padaš
 Još nisi spreman za pad
 Dok prazniš se od ljubavi
 Ti nisi spreman za svršetak

Spremnost izmisliš da možeš reći:
 Znao sam
 I neće ti stvarno biti lakše
 Drugi će se ubediti
 Ti si onaj što je uspeo
 Savladati lekcije iz spremnosti
 Imaj je dakle

I lažeš kako nisi lagao ni da voliš
 Ni da se ne plašiš mraka
 Jer već ti je 17
 Lažeš za samopoštovanje i dostojanstvo
 I ceo spisak nikad shvaćenih sinonima spremnosti

Kažeš i bože bogu u kog ne veruješ
 Od vere čuvaš uzrečice da ih zakuješ za nepce

Bolest predugo traje nisi za smrt
 Nisi ni za život
 Spreman
 A opet evo ide

SAT

Mladen Blažević

Moje je poimanje vremena ozbiljno započelo onog dana kad sam od oca dobio sat. Ova rečenica zvuči pretenciozno i podsjeća na neki presudan trenutak prenošenja tradicije s oca na sina. Nekakav zalog budućnosti, muška inicijacija ili čin posebnog povjerenja. A zapravo se radilo o igri slučaja. Moj je otac kao nagradu za dvadeset godina vjernosti poduzeću „Vardar“ iz Skoplja dobio zlatni sat švicarske marke „Omkron“, a kako je već imao *omikrona* s kojim se nije želio rastati, ovog je poklonio meni. Događaj se podudarao s mojim kretanjem u osmogodišnju školu. Išlo mi je u prilog što je moj stariji i pametniji brat, nedugo prije, od roditelja dobio novi sat marke „Darvil“ kupljen u Trstu. Taj je „Darvil“ bio jedan od prvih digitalnih satova u Rijeci i, premda nije imao štopericu, a zbog svoje je veličine i težine dobio nadimak pegla, pokazao se odličnim mamcem za naivnog prvašića. Tako sam, iako sam to shvatio puno godina kasnije, prvi put ozbiljno nasamaren, postao promotor nove digitalne tehnologije koja će nas zatrpati nekoliko godina kasnije. Prijevaru bih povremeno naslućivao kad sam morao skinuti sat pri trčanju, jer mi je putanju zanosio uljevo i ozbiljno me usporavao. Moj stariji i pametniji brat nosi i danas zlatni *omikron* na navijanje.

Vrijeme se tad mjerilo u školskim satima i bilo ga je napretek. Valjalo se niz moju ulicu u karetinima zagrijanim vrućim asfaltom, kotrljalo se s loptama, provlačilo zapuštenim javnim skloništima i skakalo s ljudiščki u dalj. Samo su noći bile vrlo kratke.

Na primjer, dođem iz škole, napišem zadaću i sjedeći na zidu čekam da se stari vrati s posla. Nikad dočekati jer radi do dva. Još dok dođe, do dva i petnaest. A mama će tek u dva i pol. Morala je još do dućana. Ljeti se događalo da zbog nekog sastanka u poduzeću (radnički savjeti, skupštine OUR-a...) ostanu i do tri, pa onda ne bismo stigli ni otići na kupanje.

Noći su bile kratke jer ih je ujutro prekidala stara žuta vekerica. Zbog nje smo iskakali iz kreveta. Otac bi ju prije spavanja ostavljaо u špajzi, ali njezin nepodnošljivi zvuk bi trajao duže jer si do nje morao doteturati spotičući se o pokućstvo. I danas se sjećam obiteljske ozarenosti kad se otac s posla vratio s novom vekericom neusporedivo ugodnije zvonjave. Rekao je da mu je stara sinoć ispala prilikom navijanja i pokvarila se. Iako smo naslutili nedosljednost u njegovoj izjavi (naime, tog jutra nas je probudila stara vekerica), nismo tu tvrdnju propitivali.

Noći su bile kratke i zato jer sam svaku večer lijegao iznemogao od umora.

Bio sam treći ili četvrti razred. Kad smo imali poslijepodnevnu nastavu znali smo se nalaziti sat ili dva ranije, kako bismo vrijeme prije škole proveli u igri. Jedna od omiljenih u proljeće, kad je potok na Mlaki nabujao, bila je puštanje praznih i začepljenih boca s mostića niz vodu. Čija će prije prva doći do rešetke gdje voda ponire. Činilo se da će to biti moj dan. Već sam iza sebe imao jednu tjesnu pobjedu, a u drugom plovu moja boca je već na polovici puta ostvarila zavidnu prednost. Bio je to izrazito hidrodinamični Rubinov vinjak. Ušićeno trčeći iza grma lovoričke, gdje se pružao lijep pogled na ostatak plovidbe naišao sam na sklisku i mokru travu i upao u potok. Očevici kažu da sam amortizirajući pri doskoku na dno sav nestao pod vodom. Iznad površine je virila samo moja lijeva ručica s digitalnim satom „Darvil“, koji ne bi podnio kupanje u potoku u trećem mjesecu. Napijene smeđe samterice postale su tamnosmeđe, skoro crne i kapale su od Mlake do kuće u Stane Vončine. Ali veći udar na teško izgrađeno dostojanstvo bio je trenutak kad sam tog popodneva pola sata kasnio u školu. Bio sam suhe odjeće, suhe kose, uredan, ali zahvaljujući ljubomornim drukerima čije su vekije i vlahovci dobrano kasnili za mojim vinjakom, znala je cijela škola. Razred i učiteljica nisu skrivali smijeh. Samopoštovanje mi je održala činjenica da sam sačuvao digitalni sat, kojim sam i dalje kod većine vabio ljubomoru.

Odjednom se dogodilo. Kao da je netko pucnuo prstima i svi su imali digitalne satove. Nisu bili onako glomazni i teški kao moj. I najgore od svega, svi su za razliku od mog, imali štopericu. A štoperica je bila osnovno pomagalo za dokazivanje koliko si u nečemu spretniji, brži i bolji od ostalih. Koliko ti treba da se popneš na stablo, koliko ti treba da zračnicom skineš patuljka sa susjedovog zida, koliko ti treba da loptom iz slobodnog udarca porušiš sve naslagane kašete koje je drugi susjed postavio da bi si obilježio parkirno mjesto... Sve si to mogao bjelodano dokazati štopericom. Izbjegavajući zamke pristranosti i slobodnog sudačkog uvjerenja, u memoriju se upisivao konkretan rezultat. „Kuiš sedam sekundi i dvajšes stotinki“; a ne: „Ful brzo, jebote!“ Tako su štoperice omogućile većini ostvarivanje brojnih rekorda.

Svatko je u svom dvorištu pronašao način da ostvari neki rekord. Osim mene. Ili točnije, nisam imao štopericu na satu kojom bih to mogao verificirati. Tako se od brojnih svjetskih rekorda meni priznao samo jedan. Kad sam stotinu bobica uspio izbaciti iz štukanice za samo četiri sekunde i dvadeset tri stotinke. Vlasnik štoperice mi je, također pretendirajući na rekord, lakoviseno dozvolio da se služim svojom štukanicom koja je bila većeg kalibra. Mislim da taj rekord nije srušen do danas.

I dok je moj „Darwil“ samo ravnomjerno odbrojavao sekunde točkicama na ekranu, kao da riba pri dnu otvara i zatvara usta, moje se zapešće umalo izjednačilo sa širinom sata. Lako sam podnosio njegovu težinu kompenzirajući je frajerskim nošenjem torbe u desnoj ruci. Štoperica na satu je sad postala manje važna. Postalo je važno da je vodoootporan, iako nikome nije bilo ni na kraj pameti da se s njim kupa. Ako je bio vodoootporan, onda je bilo važno koliko duboko se s njim može pod more, iako nitko od nas nije bio u stanju zaroniti ni tri metra. Djevojčice su počele nositi satove koji nisu bili na baterije, ali si ih navijao trešnjom ruke. Sve u svemu, moj „Darwil“ je sve više zaostajao.

Slične promjene su se događale i u spavačim sobama. Metalne vekerice na navijanje sve su više zamjenjivali plastični satovi na baterije. Imali su umilne zvukove koji su često umjesto buđenja znali uspavljivati. Nisu više imali rimske brojeve, nego arapske s modernim fontovima. I kućišta su se takmičila u neobičnosti i oblicima koje dozvoljava plastika.

Vrijeme je lebdjelo oko nas u oblacima i bio sam ga svjestan u pukotinama između zaljubljivanja. Ili kad bi me mama pitala: „Što toliko dugo radiš u wc-u?“ Satovi su mi pali u drugi plan i po prvi put počeli dobijati praktičnu funkciju.

Na rođendan kod Tamare nisam želio uzeti svog „Darwila“. Ne bih mogao zakopčati dugme rukava na košulji. Ta činjenica i podsvjesno odbijanje gledanja na kućni sat rezultirala je uljudnim pitanjem Tamarine mame, nakon što sam se odjednom sam igrao s Tamarom jedan na jedan: „Mladene, do kad su tebe tvoji pustili?“ Kaznu mojih roditelja za vremensko prekoračenje uvijek miješam s onom kad sam susjedu koji mi nije htio vratiti loptu što mu je pala u dvorište rekao da je debeli prdonja.

Na idućem Tamarinom rođendanu dobro sam zapamtio zidni sat kukavici ovješenu u hodniku između vprove glave i fazana. Kad bi se za punog sata kukavica oglasila izgledalo je kao da fazan od nje okreće glavu. Vepar nije mario. Gledao je lovca pravo u oči u želji da mu se zatrči u trbu. Nisam zakasnio kući. Podsjetila me kukavica. Ionako sam sad više iščekivao rođendan bekavice Kristine.

Da li se on pokroviteljski pravio važan, da li su mu se probudili neki bratski osjećaji koje inače nije pokazivao, ili je iznenada osjetio grižnju savjest jer me namagarčio za *darvila*, brat se s nekog izleta vratio s darom za mene. Bio je to digitalni, vodoootporni sat. Rekao mi je u povjerenju: „Nemoj baš s njim pod vodu.“ To sam znao i sam. Uspoređujući broj njegovih funkcija (pokazivanje vremena i štoperice), s brojem kotačića i dugmića sa strane, činilo se da se od njega može iskoristiti samo dvadesetak posto

kapaciteta. Vrlo brzo sam provalio da ni taj sat nije dovoljan razlog da frajerski zasučeš rukave. U to su se doba među džekovima već jasno razaznavale prave marke. I sve što nije „Casio“ služilo je samo za vidjeti koliko je sati.

Vremena je već počelo nedostajati pa smo danima sve češće zalazili u noć gdje su se sati gasili s prvim cigaretama i prestrašenim dodirima ženskog tijela. I što bismo više zalazili, vrijeme je sve više bježalo.

Imao sam šesnaest godina kad sam se prvi put susreo s različitom brzinom protoka vremena. To ljetoto, preko „Omladinske zadruge“ i susjede, poznate riječke arheologinje, sudjelovao sam u arheološkim istraživanjima. Dobro, u mom bi se slučaju prije moglo reći u arheološkim iskopavanjima. Apsolvent i dvije studentice arheologije držali su u ruci špatule, izvijače, metlice i kukice. Ja sam držao lopatu ili kramp. Ali u stankama za otiranje znoja sa čela vizualizirao bih ono što sam razumio prisluškujući njihove razgovore i hranio svoju znatiželju. Bili smo smješteni u kampu u Puntu na Krku i radili na dva mjesta u blizini. Predromaničkoj crkvici Mala Krasa sagrađenoj na ostacima rimske vile smještene uz samo more. I liburnskoj gradini na vrhu brda Kaslir iznad Punta. Jedan dan dolje, drugi dan gore. Jedan od dana na lokalitetu uz more bio je posebno zanimljiv. Odmah ujutro, po dolasku na mjesto, micao sam granje nabacano da zaštiti apsidu crkvice od ljubopitljivih pogleda turista. Maknuvši grane na kamenju urušenog dijela apside pogled mi se suočio s poskokovim, koji se nervozno smotao u klupko pripremajući se za obranu. Malo smo se prestrašeno gledali, a onda je on posustao i nestao u nabacanom kamenju. Vidno uznemiren, krenuo sam po alat, koji je preko noći ležao u lokvi da se drveni dijelovi napiju vode i teže razglave. Balkanski udav ili gad, kako ga ovdje zovu, podignuo je glavu i glasno zasiktao kao da želi zaštititi lopate i krampove od nestručnog rukovanja mladog i neiskusnog kopača. Dao sam mu za pravo. Imao je dva metra i činilo se dovoljno iskustva za takvu procjenu. Ranku je nešto kasnije dopustio, potjeran trometarskim štapom. Isti dan, nešto poslije podneva, popeo sam se na nasip od iskopane zemlje s arheološkog nalazišta. Što sam ja gore radio, ne sjećam se. Nalazio se na rubu platoa i nasip se spuštao preko pet metara. Kako se počeo runuti odjednom sam, držeći se za grane, klizio na stražnjici prema podnožju. I tad. I sad... trajalo je to negdje između šesnaest godina i sekundu i pol. To klizanje na guzici. Teško je to procijeniti. Kad je završilo nalazio sam se s nogama isprepletenim s tijelom poskoka. Dobro, beživotnim tijelom poskoka. Ranko ga je ubio i bacio preko nasipa ne rekavši ni meni ni curama. Vjerovatno onaj isti kojeg sam prije susreo. Rekao sam Ranku da mi je za danas dosta zmija. Imao sam osjećaj da će mi ukoliko ostanem, odnekuda poskok pasti za vrat. Otišao sam na plažu pod crkvicom baciti se u more i dugo ronio, kao da se bojim izaći na površinu. Kasno poslijepodne, kad sam se vratio na nalazište, Ranko, Asja, Tanja i ja zajedničkim smo snagama teško pomakli veliku kamenu ploču koja je pokrivala grob iz početka prošlog tisućljeća. Unutra se nalazio dobro očuvani kostur i drvena škrinjica koja je u dodiru sa zrakom počela nestajati pred našim očima. Što biste rekli? Koliko treba drvenoj škrinjici da nestane? Sekundu i pol, ili šesnaest godina? Nismo mjerili, ali nismo je stigli fotografirati. Tanja je uslikala samo hrpicu iverja i metalne okove bez posebnih ukrasa. Škrinjica je i prije nestajanja bila prazna. Netko nas je pretekao u pljački groba za punih tisuću godina.

Dva ljeta kasnije, odmah poslije položene mature, opet sam radio s Rankom. Obilazili smo pećine po Učki i u njima kopali probne sonde. Do sredine sedmog mjeseca dovoljno sam zaradio da si kupim fotoaparat, dobre terenske cipele, jaknu i sve preostale ljetne noći provedem u zamračenim mjestima gdje svira glasna muzika, odzvanjaju biljarske kugle pri sudaru, a nosnice ispunjava jetki miris alkohola i mokraće. Tad sam se prvi put suočio s rupama u vremenu. Uvijek bi se pojavile iznenada. I uvijek u kasnim noćnim, ili ranim jutarnjim satima. Recimo odeš prema WC-u (u Grotte baru si se morao penjati po

vanjskim stepenicama) i odjednom osvaneš u svojoj ulici ispred kuće, a priatelj te gura iz auta. Ili, otišao si na piće i odigrati partiju biljara, a probudiš se u nepoznatom krevetu u predgrađu Rijeke. To vrijeme u rupama za tebe bi proživio netko drugi, pa bi ih popunjavao s njegovim sjećanjima za nekoliko dana uz jutarnju kavu.

Svršetkom tog ljeta otišao sam na odsluženje vojnog roka u Štip u Makedoniji. Lako su se rupe i tamo povremeno događale, vrijeme više nisam doživljavao kao beskrajni niz događaja koji su se dogodili, ili se tek trebaju dogoditi. Vrijeme je dobilo sasvim omeđenu, zaokruženu i mjerljivu dimenziju od koje nema odstupanja. Traje točno 365 dana. I dok Sunce ne napravi krug ništa se ne može učiniti sa životom. Predočavali smo si to na različite načine. Najčešće s džepnim kalendarima na kojima su mali križići jasno pokazivali koliko je dana potrošeno, a koliko još treba potrošiti. Ne sjećam se točno kad, ali negdje na polovici odsluženja, počeo sam umjesto križića dane ostavljene iza leđa nervozno šarati i pretvarati u mala kvadratna zamračena polja. Tako sam svakodnevno zacrnjavao kalendar i kad sad razmislim, bilo je nečeg zlokobnog u crnilu koje se polako širilo po tvrdom lakiranom papiru skrivenom u novčaniku. Bila je to 88. na 89. i crnilo se po povratku nastavilo skupljati. Trebale su dvije godine rada kao novinar i dva napuštena fakulteta da bi crnilo procurilo i umrljalo civilne jakne, pa smo opet odjenuli vojne vjetrovke.

Vrijeme je poskočilo za nekih pedesetak godina da nas ostari, a zatim se strmoglave počelo vraćati unatrag. I postali smo ostajela djeca puna pakosti. Nosili smo šarene i plastične *swatch* satove i nismo ih skidali s ruke ni prilikom tuširanja. Lako bismo se rano dizali, dan bi započeo s jučerašnjim jutrom. Rupe u vremenu su znale trajati po petnaestak dana.

Nakon što sam skinuo vjetrovku i kad su telefonski pozivi i pisma prestali buditi zebnju, počeo sam ponovno raditi kao novinar i istovremeno zastupnik osiguranja. Kompatibilna su to zanimanja. Malo prodaješ maglu, malo ju zapisuješ pisaćom mašinom. Na prvi pogled lako vrijeme, ili lak novac. I mnogi tu lažnu užurbanost, neprekidnu zauzetost i često spominjano radoholičarenje vezuju uz ubrzani protok vremena koji se proširio po cijelom svijetu. Čini mi se da se meni vrijeme nije ubrzalo nego da sam usporio svoje korake i iz nekog razloga počeo svugdje kasniti. Kao da mi se nije dalo prolaziti put kojim su već prošli moji roditelji i ponovno se penjati na brdo na kojem sam već bio. Priče o obnovama su kratile korak po utabanim putevima, pa sam tražio stranputice i prečace kroz zarasuši šikaru i na odredište stizao izgreban s velikim zakašnjenjem. Tražio sam vikende između riječi „moram“ i „obaveza“, ali bili su potrošeni u plaćanju zakasnina.

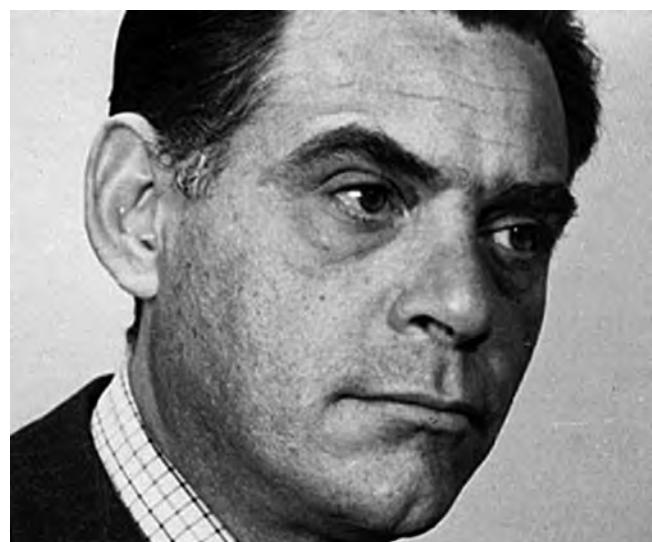
Tad sam krenuo vrijeme dovesti opet u vezu s godišnjim dobima. Odlučio sam se baviti poljoprivredom. Lako je ponovno zavoljeti taj iskonski vremenski slijed, ali je teško povjerovati u njegov smisao. Posadiš sedamsto šljiva i moraš dočekati da počnu rađati. I ako se ne služiš novim uzgojnim oblicima, naprednom tehnologijom, umjetnim gnojivima, zaštitnim sredstvima i svim ostalim kraticama uz puno vrijednog i predanog rada rezultate ćeš dočekati kad ti iz brade provire prve sijede. Kosiš okućnicu, uređuješ kuću, sadiš paprike, bereš šumske plodove, gljive, naučiš da je pri klanju susjedovu svinju bolje jako stisnuti za preponu nego držati zadnje noge, jer te u hropcu lako ritne...

U međuvremenu, satovi su ponovno postali ukrasni predmeti i svoj sam zamijenio mobitelom. Lako sam ga mogao zamijeniti i kalendarom kao vremenskim orijentirom za planiranje poljoprivrednih radova.

Kad se učini da je vrijeme dobilo svoj usporeni predvidljivi ritam s jednim rifom, i hrapavim glasom počelo šaputati dugačku pjesmu kao Leonard Cohen, dogodi se da jesenje berbe zamijeniš s djecišnjim rođendanim i cijelu priču o vremenu vratiš na početak. I šljive bi sad mogle roditi, kad ih na proljeće ne bi oprljio mraz.

PANOPIKUM

Goran Borković

DESNICA U BEOGRADU

Povodom 110. godišnjice rođenja Vladana Desnice, međunarodni nauci skup Desničini susreti 2016. na temu „Hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski interkulturalizam danas“ održan je u Beogradu od 23. do 25. septembra u Biblioteci grada Beograda i na Institutu za književnost i umetnost. Susrete organiziraju Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Hrvatsko društvo pisaca, SKD „Prosvjeta“, kao i Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi. U spomen na ovog pisca još 1989. godine osmišljeni su Desničini susreti, koji su prvi put održani tek 2005. godine, da bi od tada postali tradicija. Ove godine, prvi put su održani u Srbiji u okviru zvanične bilateralne naučne saradnje Srbije i Hrvatske, odnosno projekta pod nazivom Desničini susreti i hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam. „Mislim da će, sudeći po svim izlaganjima, zbornik ovogodišnjih Susreta biti jedan od boljih zbornika ove manifestacije, koji će verificirati jedan veliki angažman stručnjaka u vezi sa temom interkulturnosti, interdisciplinarnosti i svega onoga što trebamo da bismo pokušali misliti vlastito iskustvo sa različitim strana, iz različitih perspektiva“ rekao je za P-portal, profesor Dušan Marinković. Zatvarajući prve beogradske Desničine susrete profesor Drago Roksandić je rekao da će iduće godine biti obilježeno 50 godina od smrti Vladana Desnice, te da su tim povodom Centar za komparativno-historijske i interkulturne studije i Hrvatsko društvo pisaca u dogовору с Društвом за obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi inicirali digitalizaciju sačuvane rukopisne ostavštine Vladana Desnice. Profesor Roksandić je istakao da je cilj ove inicijative da Desničina zaostavšтина bude trajno zaštićena, i dostupnija korisnicima.

BRANKOVI DANI U VUKOVARU

Pored hrama Prepodobne matere Paraskeve na Dobroj vodi u Vukovaru 2. oktobra otvorena je jubilarna deseta kulturno-duhovna manifestacija Brankovi dani u Vukovaru, koju je još 2007. godine ustanovio nedavno preminuli sveštenik protovjerej-stavrofor Jovan Radivojević. Manifestacija je posvećena srpskom pjesniku Branku Radičeviću koji je često dolazio na Dobru vodu. Ovogodišnji Brankovi dani su započeli besedom o Radičeviću jereja Vukašina Cvetojevića, starešine hrama Prepodobne matere Paraskeve. Program je otvorio Uroš Antić, učenik vukovarske Osnovne škole „Dragutin Tadijanović“ recitacijom „Pomen ocu Jovanu“ koju je napisao prijatelj oca Jovana, Milan Čorak iz Vukovara. Plešnim i dramsko-recitatorskim tačkama predstavila su se djeca iz Dečjeg vrtića Vukovar 2 i nižih razreda Osnovne škole „Dragutin Tadijanović“.

„KNJIGU U RUKE“, PA NA SAJAM

Međunarodni beogradski sajam knjiga, 61. po redu, predstaviti će od 23. do 30. oktobra više od 450 izlagača, od kojih više od 40 iz inozemstva, na čelu sa Islamskom Republikom Iran kao zemljom-počasnim gostom. Pod sloganom „Knjigu u ruke“ predstaviti će se autori i teme iz Irana kao zemlje gosta, a fokus tribina i promotivnih programa, kao i tematskih izložbi, usmjerjen je na aktuelne teme izdavačke produkcije i jubileje evropske i srpske istorije i kulture, od Šekspirove i Servantesove 400-godišnjice, 120-godišnjice pojave romana „Hajduk Stanko“ i 100-godišnjice Petra Kočića, do sjećanja na godišnjicu osni-

vanja Jasenovca i početka genocida nad srpskim narodom u Drugom svjetskom ratu, saopćili su organizatori. Predsjednik Odbora Sajma knjiga Zoran Avramović istaknuo je da manifestacija "nije samo kulturni, već i društveni događaj u najširem smislu, jer je to mesto susretanja ljudi različitih profesija, manifestacija obrazovanja, diplomatsko-političkih susreta, ekonomskih poslova i drugih dešavanja". Osnovni izlagački koncept Sajma knjiga, koji će biti održan na ukupno 30.000 kvadratnih metara izložbenog prostora, baziran je na predstavljanju suvremene svjetske i domaće izdavačke produkcije. Beogradski sajam knjiga prošle godine je, uz Rusiju kao počasnog gosta, privukao više od 180.000 posjetilaca.

KOME TREBA BOROVO?

Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju, Galerija Nova i Centar za mirovne studije organizirale su izložbu „Kome treba poduzeće? Kombinat Borovo 1988. – 1991.“. Izložba je temeljena na višegodišnjem istraživačkom radu Grupe Borovo (Sven Ćvek, Snježana Ivčić i Jasna Račić), proizašlom iz Mirovnih studija CMS-a, o klasnim sukobima u Kombinatu Borovo predratnih godina. Njihovo istraživanje pod nazivom "Kontinuitet društvenih sukoba 1988. – 1991.: kombinat Borovo" prikaz je, na primjeru jedne tvornice, društveno-političke klime s kraja osadesetih i početka devedesetih godina, vremena društvenih i ekonomskih reformi i početaka iščezavanja društvenog vlasništva, kao i prvih eksplicitnih nacionalističkih težnji koje će, u konačnici, eskalirati ratnim sukobima.

„URNEBESNA TAMA“ NAJBOLJA NA BITEFU

Grand prix 50. Bitefa osvojila je predstava "Urnebesna tama" bečkog Burgh teatra, koja je dobila i nagradu Politikinog žirija, a specijalna nagrada dodijeljena je predstavi "Jašuci oblak" iz Libanona i francuskoj "Sviti br 2", koja je osvojila i nagradu publike. Predstava "Urnebesna tama" govori o rastućoj autodestrukciji današnje civilizacije kroz šaren spektar likova koje izvode četiri glumice (somalijski gusar, zapadni vojnici, srpski švercer u afričkoj džungli, papagaj koji govori, zapadni mistici...). Tematizira se arogancija zapadne civilizacije u percepciji "drugosti", a postavljajući pitanje o smislu suvremene civilizacije, pokreće i pitanje o smislu suvremenog kazališta – je li ono mjesto pobune ili malograđanskog konformizma.

Dobitnici nagrada proglašeni su na oproštajnom partiju jubilarnog Bitefa, održanom nakon predstave "Nad grobom glupe Evrope" riječkog HNK Ivana pl. Zajca u Madlenianumu, koja je podijelila festivalsku publiku.

„NE DAJ SE“ MIRE BANJAC

U beogradskoj knjižari "Vulkan" održana je promocija autorizirane biografije Mire Banjac "Ne daj se", autorice Tatjane Nježić. „Ova knjiga je učinila i da na sopstveni život gledam drugačijim očima, čak je i nekim problematičnim situacijama dala novi smisao. Učinila je moj život, na neki način, dužim i boljim nego što ja mislim da sam ga živelia“, izjavila je Mira Banjac (86). Knjiga se sastoji od 33 priče, od Mirinog odrastanja i djetinjstva preko njenih uloga do života u zrelim godinama. „To 'Ne daj se' u naslovu je zapravo neka vrsta poruke svima nama. Ako je teško, nije strašno, niko nije obećao da će biti lako; to ne znači da nije lepo, naprotiv. Radost je tu, samo je treba videti“, ističe Tatjana Nježić.

Radoslav Zelenović osvrnuo se na nekoliko anegdota iz knjige vezanih za dešavanja iza kulisa. „Jedan od mnogo zanimljivih, bizarnih detalja iz knjige je onaj u kome je Bata Stojković u 'Balkanskom špijunu' u jednom vrlo komplikovanom kadru u kome su Duško Kovačević i Bata (Božidar Nikolić, prim. nov.) snimali, usred kadra udario Miru po zadnjici i žena ispadne iz kadra. Bata baca kameru, Duško besan, samo nema Bate Stojkovića, nestao. Vraća se posle 15 minuta, nosi buket cveća, bombonijeru i kaže: 'Izvini, to je bilo jače od mene'.“

IN MEMORIAM

ALEKSANDAR VUCELIĆ – ŠILJO (1934-2016)

Polagano se, ali sigurno, prorjeđuje kolona onih što svaki dan svraćaju u „Prosvjetinu“ biblioteku u Preradovićevu 18/1. To su oni i među nama rijetki i malobrojni koji su prostor prepun knjiga na cirilici osjećali kao oazu slobode, kao jednu od rijetkih fiksnih točaka u gradu kroz koji su se zadnjih decenija više prokradali, nego njime šetali.

Ovo je ljeto otisao jedan od onih kojima je ova dvorana, dok su se ikako mogli kretati, predstavljala dnevni boravak. Svi su ga poznavali po obaveznoj kapi šilterici na glavi, jakni povezano špagom i rukšaku na leđima. Visok, dinarski okoš, finih crta lica koje su govorile da je to čovjek obrazovan, a sve skupa je govorilo da je riječ o usamljeniku. Svi su ga u tom krugu poznavali, a malo ko je znao njegovu priču. U ovom društvu „bivših“ ljudi radije slušaju sami sebe nego druge, pa ni oni koji su se sa Aleksandrom Vučelićem nadmetali ko će prvi uzeti pristigli broj birmingemske Iskre, nisu mnogo znali o njemu.

Rodom iz Gornjih Dubrava, zaselak Jusići, teško obolio kao gimnazijalac, oslobođen fiskulture, hodati je iznova učio na Omladinskoj radnoj akciji, izgradnji autoputa „Bratstva i jedinstva“. Nakon što je 1953. upisao Pravni fakultet u Zagrebu, počeo je trenirati atletiku u klubu Mladost, osvajao je državno prvenstvo na 110 i 400 m sa preponama, bio državni reprezentativac u tim disciplinama, četverostruki je pobjednik Hanžekovićevog memorijala. Aco je volio spomenuti kako je Boris Hanžeković svoju zadnju trku trčao 22. aprila 1945. u pokušaju proboga logoraša iz Jasenovca, gdje je pao prije cilja ovaj atletski reprezentativac Kraljevine Jugoslavije. U zadnjim mu je danima velika briga bila kome da ostavi pehar kojeg je dobio u trajno vlasništvo. Na kraju je jedan od tih pokala, po njegovoj želji, završio u manastiru Gomirje.

Ovaj skromni čovjek bio je u srodstvu sa poznatim, danas isto pokojnim, Milojkom Vučelićem, uglednim inženjerom iz američkog svemirskog programa APOLO; supruga Jasmina bila je kći kraljevskog generala Vlajka Jeftića, ubijenog u njemačkom logoru Osnabrik, dan uoči oslobođenja logoraša. Aleksandar je suprugu i sve Jeftice koji su poslije rata živjeli u Zagrebu, sahranio u porodičnu grobnicu na Novom groblju u Beogradu.

A on je sam ostao u Zagrebu sa željom da bude sahranjen na seoskom groblju u Gornjim Dubravama. U jednom od rijetkih novinskih tekstova o njemu, 2012. godine slutio je u pero novinara: „U Zagreb sam došao kao proleter i tako ću i završiti. Uspio sam od pravnice plate u Zagrebačkim cestama kupiti skroman stan, koji su mi dva puta, početkom devedesetih, pokušali oteti. Dolazili su da se usele sa objašnjenjem da su čuli da sam otisao u četnike...“

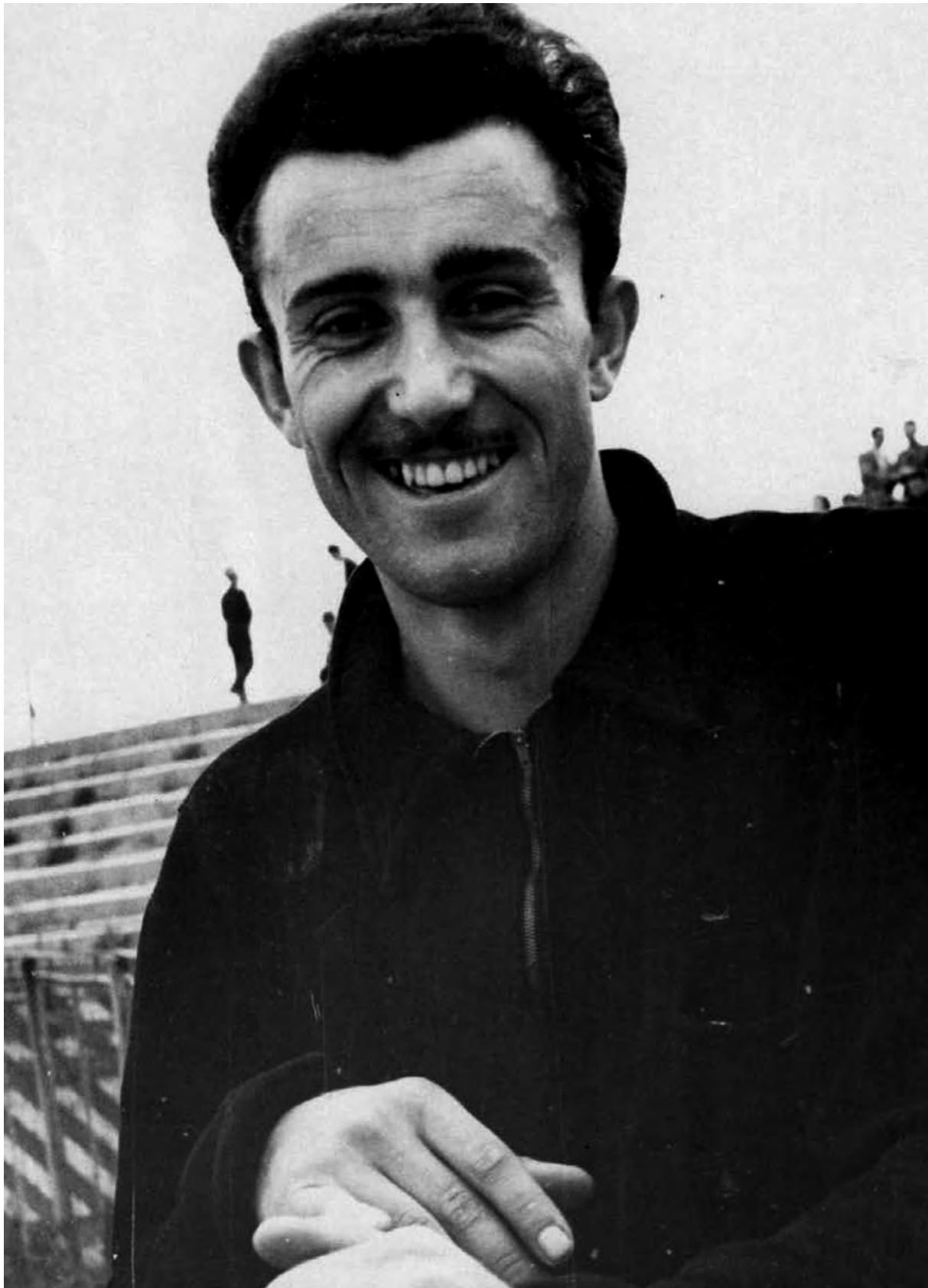
Slutnja mu se ostvarila. Zadnju godinu i nešto dana vezu sa srpskom bibliotekom u Zagrebu održavao je svakodnevnim višekratnim telefonskim pozivima. A onda je jednog dana i to prestalo. Znali smo da mu dolaze rijetki prijatelji, ali da ih prima na ulazu u zgradu, da živi potpuno sam u stanu u kojeg niko drugi ne ulazi. Kad je nastupila nemoć i bolest susjedi su čuli jauke, u stan je ušla socijalna služba. Aco je završio sa teškom upalom u bolnici, potom u udometiteljskom smještaju, nesposoban da brine sam o sebi. Nekoliko je puta bježao u pidžami iz bolnice, bojeći se da će ostati bez svega, vezali su starog atletskog šampiona.

Za nas, njegove prijatelje, slijedila je bitka za Acu. Par dana nismo mogli ući u trag tome gdje je smješten. Bojali smo se obrasca poznatog u takvim slučajevima; odjednom odnekud iskrne nekakav testament koji rješava pitanje nekretnina, a onda u kratkom vremenu potpisnik ode. Ipak smo ga uspjeli pronaći, pristojno smještenog i relativno umirenog. Posjetili smo ga, uoči ljeta, Prosvjetina bibliotekarka i potpisnik ovih redova. Bio je to tužan, dramatičan monolog, djelomično nepovezan, o ratu, srpskim žrtvama, nacionalnoj kulturi, crkvi, manastiru Gomirje. Umro je za sve nas ipak iznenada i opet je uslijedila borba da mu se želja ispunji, da ne ode u zajedničku grobnicu. Uglavnom, trudom zamjenika načelnika općine Ogulin, njegovog zemljaka Miće Zatezala, na kraju je ipak legao u dubravski kamenjar.

Aleksandar Vučelić je volio knjige. Trgao je za njima posvuda, po Britancu, Hreliću, po (ne)mjestima gdje se cirilica mogla pronaći. Mjesec je u biblioteci proveo nad memoarima Pavla Jakšića, nad Bejkonovim Esejima; nad dnevnim listom Politika, Iskrom. Kopirao je rijetke stvari, spremao za one kojima će trebati, posjećivao tribine, postavljao pitanja. Svima će nam nedostajati taj dobri veliki čovjek.

Tako odlaze zagrebački Srbi. Trkači s preponama.

Čedomir Višnjić

Aleksandar Vučelić – Šiljo

PAULINA ARBUTINA / GORAN BABIĆ / ŽIVKO BJELANOVIĆ / MLAĐEN BLAŽEVIĆ / GORAN BORKOVIĆ
ZORAN DASKALOVIĆ / IZTOK DIMC / DUŠAN IVANIĆ / MILETA AČIMOVIĆ IVKOV / NATALJA JOVANOVIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / ŽELJKO KREŠOJEVIC / ĐORĐE MATIĆ / MARKO MILJANOVIC / IGOR MRKALJ
ĐORDJE NEŠIĆ / NINA OŽEGOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / SANJA ŠAKIĆ / SIMIŠA TATALOVIĆ
JELENA TEŠIJA / MLAĐEN VESKOVIC / ĆEDOMIR VIŠNIJIĆ / LILJANA VUKAŠINOVIC

АУТОРИ

KADAR IZ VIDEO RADA KRISTINE LEKO, IZLOŽBA „KAKO NAROD ŽIVI – IZVJEŠTAJ O PASIVNOSTI“, 2016.
NA FOTOGRAFIJI JOVICA ČORTAN

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN